

L $\frac{64 - 2}{5}$

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJI

B. Mežgailis.

PADOMJU

Padomju Latvijā 1963. gada janvārī dzīvoja 2187 tūkst. cilvēku, t. i., par 16% vairāk nekā 1939. gadā. No visiem Latvijas PSR iedzīvotājiem 60% dzīvo pilsētās un 40% laukos. Uz katriem 100 vīriešiem ir 125 sievietes.

Padomju Latvijas iedzīvotāju skaits nemitīgi aug. 1962. gadā republikā vidēji stundā piedzima vairāk nekā 4 zēni un meitenes, diennaktī — ap 100 cilvēku, turpretī nomira vidēji nepilni 3 cilvēki stundā, 65 cilvēki — diennaktī. 1962. gadā Padomju Latvijā noslēdza vidēji 60 laulības dienā, mēnesī — 1820 laulības. Iedzīvotāju vidējais dzīves ilgums Padomju Latvijā ir 70 gadi.

L 64-2
5

L
33

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA
EKONOMIKAS INSTITŪTS

B. MEŽGAILIS

PADOMJU LATVIJAS
IEDZĪVOTĀJI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1963

33S5(L)

Me984

Бруно Янович Межгайлс
НАСЕЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ

Издательство Академии наук
Латвийской ССР

На латышском языке

030906 1449
Latv. PSR Valsts bibliotēka

~~64-78.040~~

SATURS

	Lpp.
Priekšvārds	3
Tautas skaitīšanas	5
Iedzīvotāju skaits, tā izmaiņas un izvietojums	13
Dabiskā un mehāniskā kustība	22
Vecums un dzimums	37
Pilsētu un lauku iedzīvotāji	48
Ģimeņu stāvoklis un tās sastāvs	56
Nacionālais sastāvs un valoda	64
Kultūras līmenis	72
Strādājošo sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm un teritoriju	87
Nodarbošanās	109
Sociālais sastāvs un eksistences līdzekļu iegūšanas avots	117

Bruno Mežgailis

PADOMJU LATVIJAS IEDZĪVOTAJI

Vāku zīmējis *J. Pētersons*.

Redaktore *M. Zumberga*.

Tehn. redaktore *A. Lemberga*.

Korektore *A. Justoviča*.

Nodota salikšanai 1963. g. 1. oktobrī. Parakstīta iespiešanai 1963. g. 6. decembrī. Papīra formāts 70×108^{1/32}. 4 fiz. iespiedl.; 5,48 uzsk. iespiedl.; 5,97 izdevn. l. Metiens 3000 eks. JT 27302. Maksā 18 kap.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība

Rīgā, Smilšu ielā 1.

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 6. tipogrāfijas nod. Rīgā, 17. jūnija lauk. 1. Pasūt. Nr. 2950/a.

33S5(L)+312

Darbā apkopoti dati par Padomju Latvijas iedzīvotāju skaitu un sastāvu. Tā kā iedzīvotāji ir ražošanas spēku galvenā sastāvdaļa, tad to skaits, kvalifikācija un līdzdalības pakāpe visās tautas saimniecības nozarēs ietekmē materiālo un kulturālo labumu ražošanu.

Taču cilvēks nav tikai materiālo un kulturālo labumu radītājs, bet arī saražoto vērtību patērētājs. Tātad, jo aktīvāk iedzīvotāji iesaistīsies sabiedriskajā ražošanā, augstāks būs to izglītības līmenis un profesionālā kvalifikācija, jo labāk, bagātāk un kulturālāk tie varēs dzīvot. Komunisma celtniecība mūsu zemē notiek ar lozungu: «Visu cilvēka labā, cilvēka labklājībai.»

Brošūrā apkopotie statistikas dati liecina kā par lielajām izmaiņām republikas sabiedriski ekonomiskajā iekārtā, tā arī par to, kā izmainījies iedzīvotāju skaits, to vecums un dzimums, viss iedzīvotāju sastāvs.

Ja buržuāziskajā Latvijā desmitā daļa iedzīvotāju — buržuāzija valdīja pār deviņām desmitdaļām darbaļaužu, tad Padomju Latvijā ekspluatatori ir likvidēti un komunismu ceļ divas draudzīgas šķiras — strādnieki un kolhozu zemniecība. Šīs krasās izmaiņas tad arī ir visu pārējo pārveidojumu pamatā.

Latvija buržuāzijas valdīšanas laikā bija agrāra valsts, vairums iedzīvotāju savus ienākumus saņēma

no lauksaimniecības, lielākā daļa cilvēku dzīvoja laukos, iedzīvotāju vidū bija daudz analfabētu, zems bija arī vispārējais izglītības līmenis, liela bija mirstība.

Salīdzinājumā ar buržuāzisko Latviju tagad radikāli mainījies darbaspēka sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm. Padomju Latvijā vairākkārt palielinājies strādnieku un kalpotāju skaits rūpniecībā, celtniecībā, izglītībā, veselības aizsardzībā, toties stipri samazinājies lauksaimniecībā nodarbināto skaits un īpatsvars. Lielākā iedzīvotāju daļa tagad dzīvo un strādā pilsētās.

Padomju Latvijas iedzīvotāju izglītības un kultūras līmenis ievērojami paaugstinājies. Liela uzmanība veltīta cilvēkam, tā labklājībai. Tas savukārt veicinājis mirstības samazināšanos, palielinājis dabisko pieaugumu un iedzīvotāju ilggadību.

Darbā iztirzātas dažas buržuāziskās teorijas un aplūkoti buržuāziskās Latvijas ekonomistu mēģinājumi nepareizā gaismā parādīt tā laika iedzīvotāju nacionālo sastāvu un noklusēt patiesās šķiriskās attiecības.

Brošūrā mēģināts apkopot bagāto materiālu, ko sniedz tautas skaitīšana Padomju Latvijā un citi statistikas dati, kuri līdz šim ekonomiskajā literatūrā nav vēl publicēti atsevišķā darbā.

Brošūra skar visdažādākos jautājumus, kas saistās ar mūsu republikas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņām dažādos laika posmos, ar citām Padomju Savienības republikām un dažām kapitālistiskajām valstīm, un domāta ļoti plašam lasītāju lokam.

Galvenais datu iegūšanas avots par iedzīvotāju skaitu un sastāvu ir tautas skaitīšanas, tāpēc tās notikušas jau sen — jau tai laikā, kad sāka organizēties senās kultūras valstis. Visu seno laiku tautas skaitīšanu raksturīgākā iezīme ir tā, ka iegūtos rezultātus izmantoja praktiskiem mērķiem — darba spējīgo un karadiensetam noderīgo vīriešu skaita, kā arī nodokļu maksātāju skaita noskaidrošanai.

Pirmās skaitīšanas, par kurām saglabājušās ziņas, notikušas Ķīnā jau ap 2000 gadu pirms mūsu ēras. Sākot ar 12. gadsimtu pirms mūsu ēras, tautas skaitīšanas Ķīnā notiek jau periodiski.

Lai varētu uzcelt 5000 km garo Lielo Ķīnas sienu vai arī grandiozās piramīdas Ēģiptē, vajadzēja ļoti daudz strādnieku, kurus varēja savākt darbam tikai uz iepriekš veikto tautas skaitīšanu datu pamata.

Arī senās Grieķijas un senās Romas augsti attīstītā kultūras un sabiedriskā dzīve nebija domājama bez regulāru ziņu ievākšanas par iedzīvotāju skaitu un sastāvu. Tā senajā Romā republikas laikā notika regulāras skaitīšanas ik pa 5 gadiem, bet ķeizaru laikā — ik pēc 10 gadiem. Skaitot Romas pilsoņus, noskaidroja arī to mantas stāvokli. Par pilsoņu mantu, tāpat kā lopus, uzskatīja arī vergus.

Ir daži norādījumi, ka senajā Krievzemē tautas skaitīšanas nelielā teritorijā notikušas jau 12. gadsimtā. Pirmais krievu kņazs, pēc kura pavēles 14. gadsimtā

notika tautas skaitīšana, kas aptvēra visu kņazisti, bija Dmitrijs Donskojs.

Ap 15. gadsimtu galvenais tautas skaitīšanu uzdevums vairs nav noskaidrot tikai cilvēku skaitu, bet arī cilvēku ienākumus no zemes un amatniecības. Kopš 17. gadsimta iedzīvotāju un to mantas un ienākumu skaitīšana kļūst par vienu no svarīgākajām administratīvajām funkcijām.

Arī Krievijā iedzīvotāju uzskaites, kas saistītas ar Pētera I vārdu, bija līdzīga rakstura. 1718. gadā Pēteris I izdod rīkojumu par jaunu uzskaites sistēmu — dvēseļu skaitīšanu — revīziju agrākās sētu skaitīšanas vietā. Krievijā 140 gadu laikā tika veiktas 10 revīzijas. Tās visas tika izdarītas praktiskiem — fiskāliem un militāriem mērķiem, tāpēc arī tika izdotas pavēles, kurās bija noteikti smagi sodi, ieskaitot pat nāves sodu, par «dvēseļu» slēpšanu. Šīm revīzijām bija savi trūkumi — tās ilga vairākus gadus, neaptvēra visu teritoriju u. c.

Neraugoties uz šiem trūkumiem, revīzijas tajā laikā bija svarīgākais datu iegūšanas avots. Pirmā revīzija, kas notika 1720. gadā, ievadīja tā laika iedzīvotāju pilnīgāko uzskaites sistēmu. Vispārējā iedzīvotāju uzskaitē Zviedrijā 1749. gadā tika veikta pēc vēl primitīvākas sistēmas nekā revīzijas. Arī ASV pirmā skaitīšana, kas notika 1790. gadā, tika veikta pēc primitīvas metodes.

Zinātniski tautas skaitīšanas sāka organizēt 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, kad tās veica ne vairs tad, kad radās vajadzība pēc attiecīgajām ziņām, bet periodiski, pēc noteiktiem intervāliem. Kopš tā laika statistika neaprobežojas tikai ar atsevišķiem faktiem par iedzīvotājiem (cik ir karadienestam derīgu vīriešu, cik nodokļu maksātāju utt.), bet interesējas par visām

sabiedriskajām parādībām. Vispirms tā vāc datus par iedzīvotāju skaitu zināmā teritorijā, par pārmaiņām to skaitā, kā arī par iedzīvotāju sastāvu un izmaiņām šai sastāvā. Statistiku interesē iedzīvotāju dzimstība un mirstība, to likumsakarības, cilvēku ieceļošana zināmā teritorijā, izceļošana un tās iemesli. Tā ievāc datus arī par cilvēku nodarbošanos, izglītības līmeni, sociālo sastāvu u. c. jautājumiem.

Pirmais starptautiskais statistiķu kongress sanāca 1853. gadā Briselē, kur dažādu valstu statistiķi vienojās, ka tautas skaitīšanas jāveic periodiski, ik pēc 10 gadiem. Pēterburgas kongresā nolēma, ka tautas skaitīšanas jāveic gados, kuru skaits beidzas ar nulli vai tam tuvu stāvošos. Atsevišķas valstis, ja to vēlas, var organizēt tautas skaitīšanas pēc saviem uzskatiem.

Zinātniski organizētas tautas skaitīšanas pazīme ir tā, ka attiecīgās teritorijas iedzīvotāju skaitīšana sākas vienā un tai pašā dienā un stundā, kas iepriekš noteikta. Skaitīšanu vienā dienā veikt praktiski nav iespējams, bet tā jāveic iespējami īsākā laikā, un visi dati jāattiecina uz iepriekš noteikto dienu un stundu, tā saukto skaitīšanas momentu.

Tautas skaitīšanas zinātnisko organizāciju panāk, izstrādājot noteiktu programmu un vienotu dokumentāciju, pēc kuras tiek veikti visi darbi, un darbu vadot no viena metodoloģiskā un organizatoriskā centra.

Skaitīšanu veic šim nolūkam speciāli sagatavoti kadri, kuri ziņas par iedzīvotājiem vāc, ierodoties to dzīves un uzturēšanās vietās. Skaitīšanas anketas, kā minēts norādījumos, var aizpildīt kā reģistratori, tā arī paši iedzīvotāji.

Kapitālisma attīstība cariskajā Krievijā izvirzīja prasību pēc zinātniski organizētas tautas skaitīšanas. Izskatījusi vairākus projektus, 1895. gadā valsts padome

ierosināja izstrādāt «Nolikumu par pirmo vispārējo Krievijas impērijas tautas skaitīšanu».

Sagatavošanās tautas skaitīšanai ilga divus gadus, un 1897. gada 28. janvārī (pēc vecā stila) tika veikta pirmā un arī vienīgā vispārējā tautas skaitīšana cariskajā Krievijā. Tā kā Latvijas teritorija tajā laikā ietilpa Krievijas impērijā, tad dati, kas iegūti minētās tautas skaitīšanas laikā Latvijā, ir pirmais ticamākais ziņu avots par tās iedzīvotāju skaitu un sastāvu.

Kaut gan 1897. gada tautas skaitīšanas devums vērtējams pozitīvi — tā sniedza ziņas par cariskās Krievijas iedzīvotāju skaitu, tā sadalījumu visā plašajā teritorijā un svarīgākos datus par iedzīvotāju vecumu, kā arī lasīt un rakstīt prasību, skaitīšanas programai un tās organizācijai bija daudz būtisku trūkumu. Programā nebija jautājumu par iedzīvotāju tautību, nodarbošanos un sociālo stāvokli. Pati skaitīšanas organizācija bija birokrātiska rakstura. To vadīja no centra iekšlietu ministrs, bet uz vietām — gubernatori, muižniecības maršali, nodokļu inspektori un citi ierēdņi. Statistikas orgānu pārstāvji bija pilnīgi nobīdīti malā. Rakstnieks A. Čehovs, kas pats piedalījās skaitīšanā Serpuhovas apriņķa iecirknī, raksturo cara ierēdņu lomu tautas skaitīšanā: «Skaitīšana beigusies. Skaitītāji strādāja lietišķi, pedantiski līdz smieklīgumam. Tajā pašā laikā zemstu priekšnieki, kuriem bija uzticēta skaitīšana apriņķī, izturējās riebīgi. Viņi neko nedarīja, maz saprata un pašos grūtākos brīžos izrādījās par slimiem.»

1897. gada skaitīšanas materiālu apstrāde ilga vairāk nekā 8 gadus. Tomēr tās rezultāti nedeva daudzus svarīgus datus. V. I. Leņins, strādājot pie darba «Kapitālisma attīstība Krievijā», bija spiests papildus apstrādāt skaitīšanas materiālus, lai raksturotu iedzīvotāju šķirisko sastāvu.

Padomju valstī pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas tika veiktas vairākas tautas skaitīšanas. Pirmā tautas skaitīšana un lauksaimniecības skaitīšana, kas ietvēra arī galvenos rādītājus par rūpniecības uzņēmumiem, tika veikta 1920. gadā pēc V. I. Ļeņina iniciatīvas smagos intervences, pilsoņu kara un ekonomiskā sabrukuma apstākļos.

Otrā Vissavienības tautas skaitīšana — pirmā tautas skaitīšana, kas padomju varas laikā aptvēra visu valsts teritoriju un deva iespēju redzēt pirmos jaunās Padomju valsts panākumus valsts tautas saimniecības atjaunošanā, notika 1926. gadā. Skaitīšanas materiāli kļuva par pamatu sociālisma celtniecības pirmā piec gadu plāna sastādīšanai.

Trešā Vissavienības tautas skaitīšana (ja neskaita 1937. gada skaitīšanu, kura iedzīvotāju nepilnīgas uzskaites dēļ tika anulēta) notika 1939. gadā. Tās rezultāti uzskatāmi atspoguļoja sociālisma lieliskos sasniegumus. Padomju Savienībā šajā laikā bija likvidēta ekspluatatoru šķira, pilsētās un laukos bija nostiprinājies sociālistiskais ražošanas veids, izzudis bezdarbs un nabadzība un ievērojami pieaugusi darbaļaužu labklājība.

Ceturtā, pagaidām pēdējā Vissavienības tautas skaitīšana notika 1959. gadā. Tā līdzīgi trešajai tautas skaitīšanai notika augstā organizatoriskā un metodoloģiskā līmenī. Ceturtās Vissavienības tautas skaitīšanas materiāli tika izmantoti, izstrādājot partijas un padomju tautas galveno ekonomisko uzdevumu — divos gadu desmitos radīt komunisma materiāli tehnisko bāzi mūsu zemē. Šīs tautas skaitīšanas galvenie rezultāti publicēti gan kopā pa visu Padomju Savienību, gan atsevišķi pa visām 15 padomju republikām.

Laika posmā, kamēr Latvija bija mākslīgi atrauta no

lielās krievu tautas, buržuāziskajā Latvijā notika četras tautas skaitīšanas: 1920., 1925., 1930. un 1935. gadā.

Tautas skaitīšanas buržuāziskajā Latvijā bija tipiskas buržuāziskas valsts tautas skaitīšanas. Skaitīšanās tika iekļauts arī jautājums par iedzīvotāju ticību. Sociālistiskajās valstīs, kur baznīca ir šķirta no valsts, šāda jautājuma tautas skaitīšanās nav.

Tāpat kā visās buržuāzisko valstu tautas skaitīšanās, arī buržuāziskajā Latvijā tika noskaidrots bezdarbnieku skaits. Bezdarbs ir kapitālistisko valstu lāsts, tāpēc ziņu iegūšana par bezdarba apmēriem tur ir pamatota. Sociālistiskajā sabiedrībā bezdarba nav, tāpēc tautas skaitīšanās nav arī jautājuma par bezdarbu.

Buržuāziskās Latvijas tautas skaitīšanās netika iekļauts jautājums par iedzīvotāju izglītības līmeni. Tā vietā iedzīvotājiem tikai uzdeva jautājumu par lasīt un rakstīt prasību.

Laikā tautas skaitīšanās iegūtu buržuāzijas interesēm atbilstošus datus, Latvijā tajā laikā apzināti sagrozīja jautājumus par iedzīvotāju šķirisko sastāvu, nacionālo sastāvu u. tml.

Starp Latvijas PSR teritorijā notikušajām tautas skaitīšanām sevišķu interesi izraisa 1935. gada un 1959. gada tautas skaitīšanas.

1935. gada tautas skaitīšana bija pēdējā buržuāziskajā Latvijā. Pēc savas organizācijas un skaitīšanā ietvertu jautājumu loka tā bija pilnīgāka par visām iepriekšējām skaitīšanām. Šī skaitīšana raksturo iedzīvotāju skaitu tajā laikā, izvietojumu teritorijā, kā arī iedzīvotāju sastāvu pēc vecuma, dzimuma, nodarbošanās, sabiedriskajām grupām un citām pazīmēm.

1959. gada tautas skaitīšana ir pirmā un pagaidām vienīgā, kas veikta Padomju Latvijā. Starp Padomju Latvijas pirmo un buržuāziskās Latvijas pēdējo tautas

skaitīšanu aizritējuši 24 gadi. Šajā laikā risinājušies notikumi, kas atstājuši savas pēdas gan iedzīvotāju skaitā, gan sastāvā. Salīdzinot abu šo tautas skaitīšanu rezultātus, vērojamas lielās sociālās pārmaiņas, kas notikušas Padomju Latvijā.

1959. gada tautas skaitīšana visas Padomju Savienības mērogā noritēja augstā organizatoriskā līmenī. PSRS Ministru Padome visiem skaitīšanas dalībniekiem izteica pateicību un labākos tautas skaitīšanas dalībniekus, tai skaitā arī no Latvijas PSR, apbalvoja ar Padomju Savienības ordeņiem, medaļām un Goda rakstiem.

Kaut gan 1935. gada un 1959. gada tautas skaitīšanas veiktas dažādās sabiedriski ekonomiskās iekārtās, tomēr skaitīšanas organizācijas un skaitīšanas lapu jautājumu formulējumu ziņā tām ir daudz kā kopēja, tāpēc galvenie rādītāji pēc attiecīgas koriģēšanas ir salīdzināmi.

Abas šīs tautas skaitīšanas notika ziemā — 1935. gadā 12. februārī un 1959. gadā 15. janvārī. Abās skaitīšanās kopumā bija līdzīgi jautājumu formulējumi un datu ievākšanas metodoloģija, piemēram, par pastāvīgiem un pagaidām dzīvojošiem iedzīvotājiem, to vecumu, dzimumu, atrašanos laulībā. Uz šiem jautājumiem iegūtās atbildes abās skaitīšanās salīdzinātas bez datu papildu pārstrādāšanas. Izmantoti publicētie dati par 1935. gada tautas skaitīšanu, atskaitot no tiem datus par Abrenes pilsētu un dažiem pagastiem, kuri pēc Padomju Latvijas nodibināšanās atdoti atpakaļ KPFSR.

Lai varētu salīdzināt strādājošo iedzīvotāju sadalījumu pa tautas saimniecības nozarēm, 1935. gada tautas skaitīšanā iegūtās atbildes pārklasificētas saskaņā ar 1959. gada skaitīšanā pieņemto nozaru klasifikāciju.

Abās skaitīšanās ir vairākas atšķirības tautas saim-

niecības nozaru klasifikācijā. 1935. gada tautas skaitīšanā rūpniecībai bez tīri rūpnieciskā rakstura nozarēm pieskaitīja arī visu kapitālo celtniecību, dažas komunālās saimniecības nozares, kā gāzes un ūdensvada tikla ekspluatāciju un saimniecību, veļas un apģērba tīrīšanu, dzīvokļu tīrīšanu, ugunsdzēsību u. c. Tajā pašā laikā lauksaimniecībai pieskaitīja tādas nozares kā koku sagādi un zvejniecību, kuras 1959. gadā pieskaitīja pie rūpniecības.

1935. gadā kā pastāvīga tautas saimniecības nozare nebija izdalīta komunālā saimniecība un sadzīves pakalpojumi. Šīs nozares sadalīja starp tirdzniecību (viesnīcas, iebraucamās vietas), rūpniecību, veselības aizsardzību (frizētavas, pirtis) un tādu faktiski neeksistējošu tautas saimniecības nozari kā «mājkalpotāji». Tieši šī mājkalpotāju izdalīšana atsevišķi no pārējiem strādājošiem raksturo buržuāziskās statistikas šķirisko pieeju iedzīvotāju dalījumam, jo pie mājkalpotājiem tika pieskaitīti visi «otrās šķiras» cilvēki, kas apkalpo buržuāziju un tās īpašumu (sulaiņi, kalpones, šveicari u. tml.).

Tagad, salīdzinot abu skaitīšanu datus, papildu apstrādi prasīja tādi jautājumi kā iedzīvotāju sabiedriskā grupa (sociālais stāvoklis) un iztikas līdzekļu avots.

Gandrīz visi buržuāziskās Latvijas iedzīvotāji bija saistīti ar privātīpašumu: daļa saimniekoja savos uzņēmumos kā ražošanas līdzekļu īpašnieki, bet lielākā daļa strādāja privātajos uzņēmumos par algotiem strādniekiem un kalpotājiem. Tajā laikā Latvijā daudz iedzīvotāju bija sīkražotāji — sīkie zemnieki, amatnieki un sīkie tirgotāji, kuriem gan piederēja nelieli ražošanas līdzekļi, bet nebija algota darbaspēka. Grupējot tautas skaitīšanas rezultātus, buržuāzija visus privātīpašniekus — kā lielo uzņēmumu un saimniecību īpašniekus, kuri ekspluatēja algoto darbaspēku, tā sīkražotā-

jus pieskaitīja pie īpašnieku grupas, neizdalot atsevišķi kapitālistus un no tiem atkarīgos sīkos zemniekus, amatniekus, sīktirgotājus. Pārgrupējot atbildes uz šiem jautājumiem, saskaņā ar marksisma-ļeņinisma šķiru teoriju visus iedzīvotājus sadalīja tā, lai gūtu skaidru priekšstatu par buržuāziskās Latvijas iedzīvotāju šķiriskajām attiecībām. Tādā kārtā bija iespējams salīdzināt 1959. gada un 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātus.

Līdztekus tautas skaitīšanas datiem Padomju Latvijas iedzīvotāju skaita, izvietojuma un sastāva raksturošanai izmantoti arī citi statistikas dati.

IEDZĪVOTĀJU SKAITS, TĀ IZMAIŅAS UN IZVIETOJUMS

Statistikas dati rāda, ka dažādos vēstures attīstības posmos iedzīvotāju skaits Latvijas PSR teritorijā ir mainījies robežās no 0,5 miljoniem (18. gs. vidū) līdz 2,5 miljoniem cilvēku (1913. gadā).

19. gadsimta beigās un sevišķi 20. gadsimta sākumā cariskajā Krievijā attīstījās modernā kapitālistiskā lielrūpniecība. Tā attīstījās arī Latvijā — Krievijas impērijas sastāvdaļā, kur to sevišķi veicināja izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, kas sekmēja plašu ekonomisko sakaru izveidošanos ar Krievijas galvenajiem rūpniecības centriem un arī ārzemēm. Attīstoties rūpnieciskajai ražošanai, Rīgas, Liepājas un Ventspils jūras ostas kļuva par svarīgiem tranzīta centriem Krievijas tirdzniecībai ar Rietumeiropas valstīm.

Rūpniecība Latvijā attīstījās strauji, jo tā bazējās uz plašajiem Krievijas izejvielu avotiem un noieta tirgiem.

Latvijā rūpniecība bija koncentrēta lielākajās pilsētās. Tā Rīgā 1914. gadā bija ap 90 tūkst. rūpniecībā nodarbināto strādnieku, kas sastādīja 78%¹ no visiem rūpniecībā nodarbinātiem strādniekiem Latvijā. Rīgā atradās tādi visā cariskajā Krievijā pazīstami rūpniecības uzņēmumi kā gumijas fabrika «Provodņiks», vagonu fabrikas «Fenikss», «Baltijas vagonu fabrika» u. c.

Laikā no 1897. līdz 1913. gadam Latvijas rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits pieauga no 53,7 tūkst. līdz 108,6 tūkst. cilvēku,² t. i., divkāršojās. Rūpniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaita straujais pieaugums veicināja pilsētu iedzīvotāju skaita palielināšanos. Pilsētu iedzīvotāju skaita palielināšanās savukārt sekmēja lauksaimniecības attīstību, jo paplašinājās lauksaimniecisko ražojumu noiets.

Iedzīvotāju skaits Latvijā 1897. gadā, kad notika pirmā vispārējā Krievijas valsts tautas skaitīšana, sasniedza 1929 tūkst. Pēc dažiem avotiem, līdz 1913. gadam Latvijas iedzīvotāju skaits palielinājās un sasniedza 2492 tūkst. cilvēku.

Sakarā ar straujo rūpniecības attīstību Latvijā izauga spēcīga strādnieku šķira, kas kopā ar visas Krievijas proletariātu cīnījās pret carismu, muižnieku un kapitālistu jūgu.

Latvijas darbaļaudis kopā ar Krievijas darba tautas masām aktīvi cīnījās par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaru. Šī cīņa vainagojās panākumiem — 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā padomju vara nodibinājās gandrīz visā Latvijas teritorijā, bet tā pastāvēja tikai neilgu laiku. 1920. gada sākumā imperiālisti un reakcionārā latviešu buržuāzija ar ieroču palī-

¹ Fr. Deglavs. Rakstu izlase, II. sēj. LVI, Rīgā, 1960., 113. lpp.

² A. Buševics. Kur izeja? Rīgā, 1930., 32. lpp.

dzību gāza Latvijā padomju varu un tādējādi varmācīgi atrāva Latviju no Padomju Krievijas.

Pirmais imperiālistiskais karš un vācu okupanti Latvijā sagrāva rūpniecību un izpostīja tās ekonomiku. Kara un vācu okupācijas rezultātā Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājās gandrīz par veselu miljonu — 1920. gadā Latvijā bija tikai 1596 tūkst. cilvēku.

Kad pēc padomju varas krišanas Latvijā pie varas nāca nacionālā buržuāzija, tā nevarēja un arī negribēja Latvijā atjaunot lielrūpniecību. Buržuāzija pārtrauca plašos ekonomiskos sakarus ar Padomju Krieviju un nokļuva Rietumu imperiālistisko lielvalstu ekonomiskā un politiskā atkarībā.

Plašais Krievijas tirgus, kas veicināja Latvijas straujo industrializāciju pirms pirmā imperiālistiskā kara, buržuāziskajai Latvijai tās varasvīru politikas dēļ tika slēgts. Buržuāzija baidījās no proletariāta skaita augšanas Latvijā, tāpēc tā mākslīgi bremzēja ražošanas spēku attīstību. Šādas rīcības rezultātā Latvija no samērā augsti attīstītas industriālas zemes kļuva par imperiālistu agrāro piedēkli un izejvielu piegādātāju.

Latvijas rūpniecība buržuāzijas periodā nīkuļoja. Rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits un ražotās produkcijas vērtības apjoms Latvijā vairs nerasniedza 1913. gada līmeni. 1913. gadā rūpniecībā bija nodarbināti 108,6 tūkst. strādnieku un ražotā produkcija sasniedza 829,9 milj. latu, bet 1938. gadā rūpniecībā bija nodarbināti vairs tikai 98,5 tūkst. cilvēku un ražotās produkcijas vērtība sastādīja 699,1 milj. latu.¹ Sakarā ar rūpnieciskās ražošanas apsūkumu buržuāziskās Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits un īpatsvars samazinājās.

¹Fr. De gl a v s. Rakstu izlase, II. sēj., 86. lpp.

Jauna ēra latviešu tautas dzīvē sākās pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Latvijā 1940. gadā. Ar padomju varas atjaunošanu Latvijas PSR sākās straujš ekonomiskais uzplaukums, kuru pārtrauca fašistiskās Vācijas nodevīgais uzbrukums Padomju Savienībai. Okupanti un latviešu buržuāziskie nacionālisti republikas ekonomikai nodarīja milzīgus materiālos un dzīvā spēka zaudējumus. Materiālo zaudējumu summa sasniedza 20 miljardus rubļu, iznīcināti un aizdzīti uz Vāciju turpat trešā daļa no republikas iedzīvotājiem.¹

Kaut gan materiālie un dzīvā spēka zaudējumi kara un fašistiskās okupācijas rezultātā bija lieli, Padomju Latvijas darbaļaudis, pateicoties citu Padomju Savienības republiku brālīgai palīdzībai, īsā laikā atjaunoja izpostīto tautas saimniecību, nodrošināja tās sociālistisko pārveidošanu un strauju attīstību.

Padomju Latvijas sociālistiskā industrializācija, lauksaimniecības kolektīvizācija un dziļas strukturālās pārmaiņas tautas saimniecībā nodrošināja ražošanas spēku strauju tālāku attīstību.

Strauja rūpniecības, celtniecības, transporta, izglītības, veselības aizsardzības un citu tautas saimniecības un kultūras nozaru augšana veicināja strādnieku un kalpotāju skaita palielināšanos. 1962. gadā republikā strādnieku un kalpotāju skaits pārsniedza 800 tūkst. salīdzinājumā ar 264 tūkst. cilvēku 1940. gadā.

Rūpniecības, sevišķi mašīnbūves attīstība bija viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem, lai ekonomiski atpalikušo Latviju iespējami ātrāk pārvērstu par augsti attīstītu sociālistisku republiku.

Padomju Latvijas darbaļaudis Komunistiskās parti-

¹ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. Valsts statistikas izdevniecības Latvijas nodaļa, Rīgā, 1960., 4. un 289. lpp.

jas vadībā pārvērtuši savu republiku no agrāras, rūpnieciskā ziņā atpalikušas valsts, kāda bija buržuāziskā Latvija, par industriāli lauksaimniecisku republiku. Kopprodukcijas apjoms rūpniecībā 1962. gadā salīdzinājumā ar 1940. gadu pieaudzis 13 reizes, tai skaitā mašīnbūves ražošanā — 285 reizes.

Rūpniecības un citu svarīgāko nozaru strauja attīstī-

Iedzīvotāju skaits Latvijas PSR teritorijā.

ba veicināja iedzīvotāju skaita, sevišķi pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugumu. Ja buržuāziskajā Latvijā laikā no 1925. gada, kad pēc I pasaules kara republikas iedzīvotāju skaits, atgriežoties evakuēto iedzīvotāju lielākajai daļai, bija nostabilizējies, līdz 1940. gadam iedzīvotāju skaits palielinājās par 41 tūkst., tad Padomju Latvijā iedzīvotāju skaits laikā no 1940. līdz 1963. gadam pieaudzis par 300 tūkst. cilvēku.

Pilsētu iedzīvotāju skaits Padomju Latvijā audzis daudz straujāk nekā buržuāziskajā Latvijā. Jāievēro, ka pilsētu iedzīvotāju skaita augšanu lielā mērā ietekmēja pilsētās iebraukušie un no tām izbraukušie iedzīvotāji, kā arī zudumi fašistiskās okupācijas un kara darbības rezultātā. 1939.—1940. gadā pilsētu iedzīvotāju skaits zināmā mērā samazinājās sakarā ar to, ka

daļa iedzīvotāju repatriējās uz Vāciju vai pārgāja dzīvot uz laukiem. 1945. gadā un vēlākajos gados pilsētās atgriezās uz Padomju Savienības vidiem evakuētie iedzīvotāji. Pilsētu iedzīvotāju skaits šais gados auga arī uz Latvijas lauku un citu republiku iedzīvotāju rēķina, kuri atbrauca uz pastāvīgu dzīvi, lai palīdzētu atjaunot karā izpostīto rūpniecību, kā arī izveidot jaunas tautas saimniecības nozares.

Padomju Latvijas iedzīvotāju skaits sastāda tikai 1% no visas Padomju Savienības iedzīvotāju skaita. Pēc iedzīvotāju skaita Latvijas PSR pašlaik ieņem 12. vietu Padomju Savienībā. Jāpiezīmē, ka vēl tautas skaitīšanas laikā — 1959. gadā republika atradās 10. vietā, bet, tā kā pēdējos gados Kirgīzijas PSR un Tadžikijas PSR iedzīvotāju skaits audzis ātrāk nekā Latvijas PSR, tad tās aizsteigušās mūsu republikai priekšā. Mazāk iedzīvotāju nekā Padomju Latvijā pašreiz ir vēl Armēnijas PSR, Turkmēnijas PSR un Igaunijas PSR.

Pēc iedzīvotāju skaita Latvijas PSR tālu atpaliek no lielākām valstīm pasaulē, tomēr ir daudzas valstis visos pasaules kontinentos, kur ir mazāk iedzīvotāju nekā Padomju Latvijā. Grūti iedomāties, ka nelielajā Padomju Latvijas teritorijā iedzīvotāju skaits pārsniedz iedzīvotāju skaitu tik daudzās valstīs un valstiski izdalītās teritorijās. Tomēr statistikas datu krājumā «PSRS tautas saimniecība. 1961. gads»¹ ir minēts desmitiem tādu valstu un teritoriju: Eiropā — 13 valstis un teritorijas, lielākās no tām Albānijas TR (1625 tūkst. iedzīvotāju), Malta un Goco (329), Luksemburga (315), Islande (179); Āzijā — 23 valstis, lielākās Izraēla (2183), Laosa (1850), Jordānija (1690), Singapūra

¹ Народное хозяйство СССР. 1961 год. Госстатиздат, М. 1962, стр. 773—784.

(1687), Libāna (1646); Āfrikā — 28 valstis, lielākās Dahomejas Republika (2050), Somālijas Republika (2030), Togo Republika (1480), Libērija (1290), Centrālās Āfrikas Republika (1227), Lībija (1216); Ziemeļamerikā un centrālajā Amerikā — 19 valstis, lielākās no tām Honduras (1883), Nikaragva (1502), Kostarika (1225), Panama (1084); Dienvidamerikā — 5 valstis, lielākās Paragvaja (1812), Britu Gvajāna (582); Austrālījā un Okeānijā 22 valstīs iedzīvotāju skaits ir mazāks nekā Latvijas PSR, no tām lielākās ir Jaungvineja (1449) un Papua (523 tūkst. iedzīvotāju).

Daudzas no minētajām valstīm ir nelielas pēc savas teritorijas, bet daudzas, piemēram, Laosa, Hondurasas Republika, Nikaragva u. c., ir vairākkārt lielākas par Latvijas PSR. Visbiežāk apdzīvotās valstis pasaulē ir Japāna, Nīderlande, Beļģija, kur uz 1 km² dzīvo vairāk nekā 250 cilvēku. Padomju Savienība vidēji apdzīvota samērā reti — 10 cilvēku uz 1 km². Visbiežāk apdzīvotās republikas mūsu zemē ir Moldāvijas PSR — 92 cilvēki uz 1 km², Ukrainas PSR — 72, Armēnijas PSR — 66, Gruzijas PSR — 61 cilvēks uz 1 km².

Latvijas PSR ir apdzīvota vidēji blīvi — 34 cilvēki uz 1 km², bet visā republikas teritorijā cilvēku skaits nav izvietots vienmērīgi.

Runājot par administratīvo iedalījumu, jāatzīmē, ka republikā ir 7 republikāniskās pakļautības pilsētas un 21 lauku rajons. Lai labāk parādītu iedzīvotāju izvietojumu republikā, visas republikāniskās pakļautības pilsētas un lauku rajonus sadalīsim 5 zonās, kas atšķiras gan pēc ģeogrāfiskā izvietojuma, gan ekonomiskajām īpatnībām. Centrālā zona — Rīga, Jūrmala un Rīgas, Ogres un Tukuma rajoni; dienvidu zona — Jelgava, Jēkabpils un Dobeles un Bauskas rajoni; ziemeļu zona — Valmieras, Cēsu, Gulbenes, Madonas un Valkas rajoni;

rietumu zona — Liepāja, Ventspils un Talsu, Liepājas, Kuldīgas un Saldus rajoni; austrumu zona — Daugavpils, Rēzekne un Rēzeknes, Daugavpils, Ludzas, Krāslavas, Balvu un Preiļu rajoni.

1. tabula

*Iedzīvotāju skaita un teritorijas īpatsvars, iedzīvotāju blīvums Latvijas PSR pa zonām 1963. gadā**

Rādītāji	Iedzīvotāju īpatsvars %	Teritorija %	Iedzīvotāju blīvums uz 1 km ²
Latvijas PSR	100,0	100,0	34
Centrālā zona	40,5	14,2	97
Dienvidu zona	11,2	14,0	26
Ziemeļu zona	13,6	26,6	17
Rietumu zona	14,3	21,0	23
Austrumu zona	20,4	24,2	29

* Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Госстатиздат, Латвийское отделение, Рига 1963, стр. 26—29.

Visvairāk iedzīvotāju koncentrēti centrālajā zonā, kur atrodas $\frac{2}{5}$ no visiem republikas iedzīvotājiem, kas izvietoti gandrīz vismazākajā teritorijā. Bez Rīgas un Jūrmalas augsta iedzīvotāju koncentrācija ir arī Rīgas un Ogres rajonos (24—26 cilvēki uz km²). Pēc iedzīvotāju koncentrācijas īpatsvara un blīvuma tālāk seko austrumu zona, kur bez divām republikāniskās pakļautības pilsētām liels iedzīvotāju skaits un blīvums ir lauku rajonos — 20—24 cilvēki uz 1 km². Visretāk apdzīvota ir republikas ziemeļu zona, kur nav nevienas lielas pilsētas, kaut gan šīs zonas teritorija ir lielāka par pārējām zonām. Šeit lauku rajonos dzīvo 15—20 cilvēku uz 1 km².

Starp visām republikāniskās pakļautības pilsētām vislielākā iedzīvotāju koncentrācija uz 1 km² ir Rīgā un Rēzeknē — vairāk nekā 2000 cilvēku uz 1 km², bet vismazāk cilvēku uz 1 km² dzīvo Jūrmalā (500) un Jelgavā (700).

Iedzīvotāju blīvums Latvijas PSR rajonos 1963. gadā.

1 — Liepājas rajons, 2 — Saldus, 3 — Kuldīgas, 4 — Talsu, 5 — Jēkabpils, 6 — Madonas, 7 — Balvu, 8 — Gulbenes, 9 — Valkas, 10 — Tukuma, 11 — Bauskas, 12 — Ogres, 13 — Cēsu, 14 — Valmieras, 15 — Daugavpils, 16 — Krāslavas, 17 — Preiļu, 18 — Rēzeknes, 19 — Ludzas, 20 — Dobeles, 21 — Rīgas rajons.

Ja līdz pēdējam laikam starp lauku rajoniem vislielākais iedzīvotāju blīvums bija republikas austrumdaļā, tad pēdējos gados par visblīvāk apdzīvotajiem rajoniem kļuvuši Dobeles (27 cilvēki uz 1 km²) un Rīgas rajoni (26), kā arī Ogres, Rēzeknes, Krāslavas un Preiļu rajoni (24). Pie visretāk apdzīvotajiem rajoniem pieder Talsu rajons (13 cilvēku uz 1 km²), kā arī Kuldīgas, Madonas un Valkas rajoni (15).

DABISKĀ UN MEHĀNISKĀ KUSTĪBA

Iedzīvotāju skaitu un tā izmaiņas nosaka dabiskā un mehāniskā kustība.

Iedzīvotāju dabiskais pieaugums atkarīgs no dzimstības un mirstības biežuma. Ja dotajam iedzīvotāju skaitam zināmā periodā ir lielāks dzimušo un mazāks mirušo skaits, tad lielāks būs arī dabiskais pieaugums, un otrādi.

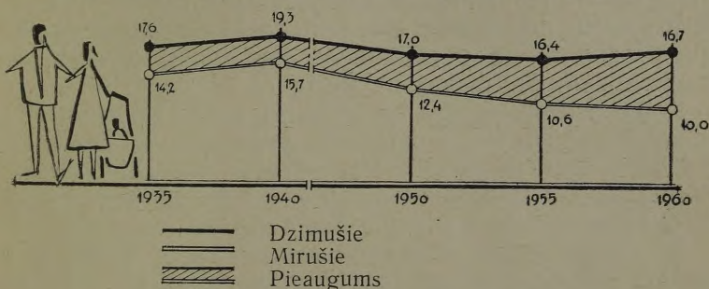
Padomju Savienībai raksturīga augsta dzimstība. Starp industriāli attīstītām valstīm Padomju zemē ir visaugstākais absolūtais un relatīvais dzimušo skaits pasaulē. Ik gadus PSRS dzimst 5,2—5,3 miljoni bērnu, kamēr ASV — 4,3 miljoni, Japānā — 1,7—1,8 miljoni utt. Arī uz tūkstoš iedzīvotājiem PSRS visos pēdējos gados ir vairāk dzimušo (24—25 bērni gadā) nekā ASV (24), Francijā (18), VFR (18), Anglijā (17), Japānā (17) u. c.

Tā kā Padomju Savienībā ir zemākā mirstība pasaulē (7,1—7,2 cilvēki uz tūkstoš iedzīvotājiem gadā), tad arī dabiskais pieaugums ir lielāks nekā attīstītākajās kapitālistiskās pasaules valstīs. Tā, piemēram, 1961. gadā PSRS uz tūkstoš iedzīvotājiem dabiskais pieaugums bija 16,6 cilvēki, ASV — 14,1, Japānā — 9,5, Francijā — 7,4, VFR — 7,3 utt.

Latvijas PSR iedzīvotāju dabiskais pieaugums 1961. gadā bija 6,6 cilvēki uz tūkstoš iedzīvotājiem. Kaut gan Latvijas PSR iedzīvotāju relatīvais dabiskais pieaugums ir zemāks nekā vidēji PSRS, tomēr, ja salīdzinām mūsu republikas dabiskās kustības rādītājus ar dažām kapitālistiskajām zemēm, tad redzam, ka dabiskais pieaugums mums ir lielāks.

1961. gadā Padomju Latvijā uz katriem tūkstoš

iedzīvotājiem piedzima 16,7 bērni. Vairākās kapitālistiskajās valstīs dzimstības koeficients ir līdzīgs vai tikai nedaudz augstāks nekā mums (Beļģijā, Japānā), citās (Dānijā, Zviedrijā) tas ir nedaudz zemāks.

Iedzīvotāju dabiskā kustība Latvijas PSR teritorijā.

Salīdzinājumā ar vairākām kapitālistiskajām valstīm Latvijas PSR ir mazāka mirstība: 1961. gadā republikā nomira 10,1 cilvēks uz tūkstoš iedzīvotājiem, Francijā — 10,9, VFR — 11,0, Beļģijā — 11,7, Anglijā — 12,0, Austrijā — 12,0 utt.

Iedzīvotāju dabiskās kustības rādītāji Latvijas PSR ir labvēlīgāki, nekā tie bija buržuāziskās Latvijas laikā: 1935. gadā uz tūkstoš iedzīvotājiem dabiskais pieaugums bija 3,4 cilvēki, 1940. gadā — 3,6, 1955. gadā — 5,8, 1961. gadā — 6,6 un 1962. gadā — 5,3 cilvēki.

Padomju Latvijā gūti panākumi arī mirstības samazināšanā. Tas spilgti redzams, salīdzinot desmit gadu laika posmu buržuāziskajā Latvijā ar tādu pašu laika periodu Padomju Latvijā. Vidējais mirstības līmenis buržuāziskajā Latvijā laikā no 1930. līdz 1939. gadam

bija 13,9 (zemākais — 13,5), bet Padomju Latvijā laikā no 1950. līdz 1959. gadam — 11,0 cilvēku uz tūkstoš iedzīvotājiem (zemākais — 10,0).

Iedzīvotāju dabiskā pieauguma palielināšanās un sevišķi mirstības samazināšanās panākta galvenokārt ar iedzīvotāju materiālās un kulturālās labklājības paaugstināšanos un pasākumiem, kas veikti iedzīvotāju medicīniskās palīdzības uzlabošanai.

Komunistiskā partija un padomju valdība sistemātiski veic pasākumus iedzīvotāju veselības uzlabošanai. Padomju iekārta pirmo reizi cilvēces vēsturē nodrošinājusi visiem Padomju Savienības iedzīvotājiem kvalificētu medicīnisko palīdzību bez maksas.

Pēc ārstu skaita uz 10 000 iedzīvotājiem PSRS aizsteigusies priekšā visām kapitālistiskajām valstīm: 1961. gadā PSRS bija 19,2 ārsti uz 10 000 iedzīvotājiem, bet 1958.—1959. gadā ASV bija attiecīgi 12,1, Anglijā — 11,4, Francijā — 10,7, Japānā — 10,0 ārstu utt.

Latvijas PSR uz katriem 10 000 iedzīvotājiem 1961. gadā bija 26 ārsti, un tā tūlīt aiz Gruzijas PSR (32 ārsti uz 10 000 iedzīvotājiem) ierindojās otrajā vietā starp visām brāligajām padomju republikām.

Ik gadus Padomju Latvijā palielinās medicīniskā personāla skaits: 1940. gadā bija tikai 2,1 tūkst. ārstu, 1959. gadā — 5,1 tūkst., 1960. gadā — 5,4 tūkst., 1961. gadā — 5,7 tūkst., bet 1962. gadā — 6,0 tūkst. ārstu. Pašreiz uz katru ārstu ir vidēji 365 iedzīvotāji, bet pirms kara vienam ārstam bija jāapkalpo vairāk nekā 900 iedzīvotāju. Pie tam tagad ārstiem iespējams ievērojami uzlabot iedzīvotāju ārstēšanu ne tikai tāpēc, ka tiem jāapkalpo gandrīz 2,5 reizes mazāks iedzīvotāju skaits, bet arī tāpēc, ka viņiem tagad talkā nāk gandrīz piecas reizes vairāk vidējā medicīniskā personāla,

modernāka ārstniecības aparatūra un augstvērtīgākas zāles.

Veiktie pasākumi palīdz ne tikai samazināt slimības un miršanas gadījumus, bet arī sekmē dzimstības palielināšanos. Tagad republikā salīdzinājumā ar 1940. gadu ir divas reizes vairāk sieviešu un bērnu konsultāciju un dzemdību namos 2,2 reizes vairāk gultu.

Dabiskās kustības rezultātā Padomju Savienībā kopumā, kā arī katrā atsevišķā republikā iedzīvotāju skaits ik gadus aug. Pieauguma tempi ir dažādi. Iedzīvotāju skaits PSRS ik gadus pieaug vidēji par 1,70—1,75%. Vislielākais iedzīvotāju skaita pieaugums ir Vidusāzijas un Aizkaukāza republikās (3—4% gadā), bet viszemākais — Baltijas republikās (izņemot Lietuvas PSR) un Baltkrievijas PSR (ap 1% gadā).

Iedzīvotāju skaita pieaugums liecina par padomju tautu lielajām nākotnes perspektīvām. Partija un valdība visādi veicina iedzīvotāju skaita un darba resursu straujāku pieaugumu, kas ļauj arvien vairāk apgūt dabas bagātības un palielināt tautas materiālo un kultūralo labklājību.

Biedrs Ņ. Hruščovs uzsvēra, ka «mūsu zeme būs jo stiprāka, jo vairāk mums būs cilvēku ... Ja divsimt miljoniem iedzīvotāju pievienotu vēl kādus simts miljonus, ir tad vēl būtu maz.»¹

Tāpēc padomju cilvēkiem, kas iedzīvotāju skaita straujākā palielināšanā saskata iespēju ātrāk apgūt neizmējamās bagātības, kas slēpjas mūsu Dzimtenes austrumu un ziemeļu rajonos, kā to sevišķi pasvītroja PSKP XXII kongress, liekas pārsteidzoši un nesapro-

¹ Ņ. S. Hruščova runa 1955. gada 7. janvārī Maskavas pilsētas komjauniešu un jauniešu sapulcē, kuri izteikuši vēlēšanos doties darbā uz neskartajām zemēm. — Ciņa, 1955. g. 8. janvārī.

tami pasākumi, kurus pēdējā laikā veic zināmas ASV aprindas demogrāfijas jautājumos.

1962. gada decembrī ASV pārstāvis ANO ekonomisko un finansiālo jautājumu komitejā R. Gārdiners apgalvoja, ka mazāk attīstītās valstīs pašreizējie iedzīvotāju skaita pieauguma tempi esot svarīgākais šķērslis ekonomiskā un sociālā progresa ceļā, un oficiāli piedāvāja palīdzību dzimstības ierobežošanā. Jāsaka gan, ka neatradās neviens, kas vēlētos izmantot viņa piedāvājumu. Tomēr ar šo deklarāciju vien amerikāņi neapmierinājās.

1963. gada sākumā ASV monopolistu centrālais laikraksts «New York Times» rakstīja, ka pasaulē esot pārāk daudz cilvēku. Liekie cilvēki, paskaidro laikraksts, esot meklējami Amerikas bezdarbnieku rindās un sevišķi daudz «ekonomiski mazāk attīstītās zemēs» — Latīņamerikā, Āfrikā un Āzijā.

1963. gada 24. aprīļa preses konferencē ASV prezidents Dž. Kenedijs sniedza paziņojumu, ko presē nosauca par sensacionālu, proti, ka amerikāņu valdība atbalstīs visāda veida pasākumus, kuru nolūks ir ierobežot pasaules iedzīvotāju skaita apmērus.

Jau kopš 18. gadsimta beigām daži buržuāzijas teorētiķi uzskata, ka iedzīvotāju skaits pasaulē pieaug pārāk strauji. Angļu mācītājs ekonomists Tomass R. Maltuss jau 1798. gadā izvirzīja «teoriju», ka pasaules iedzīvotāju skaits divkāršojoties ik pēc 25 gadiem, tam palielinoties ģeometriskajā progresijā, bet tajā pašā laikā eksistences līdzekļi it kā pieaugot aritmētiskajā progresijā.

Maltusa «teorija» ir tipiska buržuāzijas teorija, kas iztēlo darbaļaužu masu nabadzību par nenovēršamu dabas likumu. Šīs «teorijas» pamatdoma ir, ka cilvēcei raksturīga cenšanās pēc absolūtas pārāpdzīvotības, t. i.,

pēc tādas vairošanās, kas ir straujāka par eksistences līdzekļu pieaugumu. Iedzīvotāju neierobežoto vairošanos samazinot tikai kari, slimības, nabadzība, no kā, pēc Maltusa domām, varot izvairīties, tikai normējot dzimstību. Maltuss atklāti deklarēja, ka viņš savu teoriju izstrādājis, lai trūcīgie nevērstu savu sašutumu pret «valdībām un augstākām šķirām».

Izstrādājot iedzīvotāju atražošanas procesu likumsakarības, K. Markss un Fr. Engelss iznīcinoši kritizēja Maltusa «teoriju» kā vienu no visreakcionārākajām apdzīvotības teorijām.

Tā kā ASV valdība maltusiānismu tagad ir pasludinājusi par savu oficiālo politiku demogrāfijas jautājumos, tad mazliet jāpakavējas pie tā, kā Maltusa «teorija» ir saskaņota ar praksi, īstenību.

Dati rāda, ka 1960. gadā pasaules iedzīvotāju skaits sasniedza 3 miljardus, t. i., ap 22 cilvēki uz katra sauszemes kvadrātkilometra. Ja zemeslodes iedzīvotāju skaits pēc katriem 25 gadiem tiešām divkāršotos, kā to apgalvo Maltuss, tad pēc 500 gadiem tas palielinātos vairāk nekā miljonu reizes un uz katru sauszemes kvadrātmetru (nevis kilometru!) vajadzētu izvietot jau ne mazāk kā 22 cilvēkus, kā saka, saspīest kā siļķes mucā. Vai tiešām pasaulei draud tāda pārāpdzīvotība?

Iedzīvotāju skaits pasaulē aug strauji. Nedaudz vairāk nekā simts gadu laikā pasaules iedzīvotāju skaits pieaudzis par 1,8 miljardiem cilvēku (no 1,2 miljardiem 1850. gadā līdz 3,0 miljardiem 1960. gadā), 20. gadsimtā vien pasaules iedzīvotāju skaits pieaudzis par 1,4 miljardiem cilvēku, bet pēdējā gadu desmitā (1950.—1960. g.) zemeslodes iedzīvotāju skaits pieaudzis no 2,5 līdz 3,0 miljardiem.

Pēc ANO ziņām, patlaban cilvēku skaits uz mūsu planētas ik gadus pieaug vidēji par 55 miljoniem, bet

uz katru tūkstoti iedzīvotāju ik gadus uz zemeslodes piedzimst 34 un nomirst 18 cilvēku, tātad dabiskais pieaugums ir 16 cilvēku. Vienā minūtē zemeslodes iedzīvotāju skaits pavairojas par 105 cilvēkiem.

Ja taisnība būtu bijusi Maltusam, kas apgalvoja, ka zemeslodes iedzīvotāju skaits ik pēc 25 gadiem divkāršojas, tad no 1900. gada, kad pasaulē bija 1608 milj. iedzīvotāju, līdz 1950. gadam iedzīvotāju skaitam bija jāpieaug līdz 6432 milj., bet faktiski tas 1950. gadā bija 2495 milj. cilvēku.

Lai gan kopējais iedzīvotāju skaits pasaulē ar maz izņēmumiem aug visās valstīs, tomēr salīdzinājumā, piemēram, ar 20. gadsimta sākumu iedzīvotāju dabiskajam pieaugumam uz tūkstoš iedzīvotājiem ir tendence samazināties.

Interesanti ir akadēmiķa S. Strumiļina pētījumi, kas rāda, ka perspektīvā dzimstība uz tūkstoš iedzīvotājiem, tāpat kā mirstība, samazināsies, kamēr izveidosies tāds stāvoklis, ka cilvēku sabiedrība būs sasniegusi lielu ilggadību un pārstās augt, t. i., cik gada laikā piedzims, tikpat arī nomirs, un dabiskā pieauguma nebūs. Tāds stāvoklis pasaulē var iestāties ne ātrāk kā pēc 275 gadiem. Pa šo laiku pasaules kopējais iedzīvotāju skaits uz 1 km² pieaugs augstākais 4—5 reizes, bet ne jau miljonu reižu, kā to domāja Maltuss.¹

Tātad runām par zemeslodes pārapsētoību nav nekāda pamata. Pati dzīve apgāzusi Maltusa «teoriju». Vispirms, statistikas dati liecina, ka iedzīvotāju skaits pasaulē nepieaug ģeometriskajā progresijā. Kā iedzīvotāju atražošanas teorija, tā iedzīvotāju skaita pieaugums pasaulē rāda, ka iedzīvotāju dabiskā pieauguma

¹ С. Струмилин. В космосе и дома. — Новое время, 1961, № 7, стр. 6—10.

tempi nevis palielinās, bet arvien samazinās. Otrkārt, Maltusa tēzi, ka eksistences līdzekļi pieaug tikai aritmētiskajā progresijā, var attiecināt labākajā gadījumā uz feodālisma periodu. Jau kapitālismā eksistences līdzekļi pieaug daudz straujāk nekā iedzīvotāju skaits.

Analizējot eksistences līdzekļu ražošanas pieaugumu Padomju Savienībā, redzam, ka tas ir daudz straujāks nekā iedzīvotāju skaita pieaugums. Tā, piemēram, Padomju Savienībā 1961. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu iedzīvotāju skaits palielinājies par 36%, turpretī rūpniecības apjoms šajā laikā pieaudzis 44 reizes, bet lauksaimniecības bruto produkcija palielinājusies 2,3 reizes. Kopējais nacionālais ienākums, kas vislabāk raksturo iedzīvotāju labklājības pieaugumu, šajā laikā palielinājies 25 reizes.

Vēl lielākas perspektīvas eksistences līdzekļu palielināšanā paveras plašas komunisma celtniecības periodā, kad rūpniecības produkcijas apjoms līdz 1980. gadam palielināsies ne mazāk kā 6 reizes un lauksaimniecības — 3,5 reizes, bet iespējamais iedzīvotāju skaita pieaugums var būt 30—35%. Tas nozīmē, ka visiem iedzīvotājiem būs ne tikai nepieciešamie eksistences līdzekļi, bet tiks nodrošināta arī visu materiālo un kultūras labumu pārpilnība.

Lai gan, kā to rāda dzīve, Maltusa «teorijai» nav nekāda pamata, tomēr ASV valdība un privātās monopolu apvienības iegulda milzu līdzekļus maltusiānisma propagandā. Piemēram, 1963. gada sākumā tā sauktais Forda fonds, kur par padomes priekšsēdētāju ir naftas miljardieru dinastijas pārstāvis Džons Rokfellers, atvēlējis pētījumiem un eksperimentiem, kas iecerēti maltusiāniešu «teorijas» garā, 2 miljonus 856 tūkst. dolāru.

Īpatnības iedzīvotāju dabiskajā kustībā dažādās zemēs izvirza arī pretējo jautājumu: vai iedzīvotāju skai-

tam pasaulē vai vismaz daļā pasaules perspektīvā nav tendence samazināties?

Šis jautājums ir vēl jo vairāk aktuāls tāpēc, ka pēc pirmā pasaules kara vairākās Rietumeiropas zemēs vairs nenotika paplašināta iedzīvotāju atražošana.

Padomju demogrāfs Kozlovs¹ aprēķinājis, ka Austrijā, Vācijā, Anglijā, Zviedrijā, Latvijā u. c. starp abiem pasaules kariem sākās iedzīvotāju izmiršanas process. Ja arī šajās zemēs iedzīvotāju skaits vēl nedaudz palielinājās, tad to var izskaidrot tādējādi, ka iedzīvotāju vidū bija samērā daudz cilvēku vidējā vecumā. Pastāvot nelielajai dzimstībai un biežai mirstībai, Francijā 20. gadsimta trīsdesmitajos gados vairāk iedzīvotāju nomira nekā piedzima. Apmēram līdzīgs stāvoklis bija arī buržuāziskajā Latvijā.

Buržuāziskie demogrāfi cenšas iedzīvotāju dzimstības un dabiskā pieauguma samazināšanos izskaidrot ar dažādu «teoriju» palīdzību.

Vieni, tā sauktās naturālistiskās iedzīvotāju «teorijas» pārstāvji, cenšas iedzīvotāju dzimstības samazināšanos un izmirstību izskaidrot ar ciklisma «teoriju». Tā amerikāņu demogrāfs un biologs Pirls savu «teoriju» izklāsta šādi: iedzīvotājiem, kā arī citiem bioloģiskiem orgānismiem dzimstība sākumā pakāpeniski palielinās, tad tiek sasniegts maksimums, un pēc tā dzimstība pakāpeniski samazinās un tautas izmirst. Līdzīgu «teoriju» izvirza arī itāļu demogrāfs Džinijs — tautas, tāpat kā visi bioloģiski orgānismi, dzimst, attīstās un mirst.

Šo teoriju nepamatotību pierāda jau tas, ka tautas salīdzinātas ar bioloģiskiem orgānismiem. Tautu dzim-

¹ В. С. Козлов. Естественное движение населения капиталистических стран Европы. Госстатиздат, М. 1960, стр. 111—113.

stības un mirstības līmeni nevar noteikt ar tās «vecumu», bet gan ar konkrētiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem. Tā, piemēram, tādās vecās kultūras zemēs kā Indijā, Ķīnā ir daudz augstāka dzimstība nekā samērā jaunajās Amerikas Savienotajās Valstīs.

Buržuāziskajā sabiedrībā izplatīta ir arī cita, tā sauktā elektriskā «teorija», kas dzimstības samazināšanos kapitālistiskajā sabiedrībā izskaidro ar labklājības un kultūras pieaugumu.

Protams, nevar noliegt, ka kultūras līmenim ir liela nozīme ģimenes lieluma izveidošanā. Taču ģimenes locekļu skaita ierobežošanas saknes meklējamas citur, proti — sociāli ekonomiskajos apstākļos. Daudzi apsekojumi, kurus veikuši amerikāņu demogrāfi K. Lorimers un F. Osborns,¹ liecina, ka ne jau tāpēc iedzīvotāju slāņiem ar augstāku kultūras līmeni ir mazāk bērnu ģimenē vai pat to nav nemaz, ka viņu apziņas līmenis būtu «augstāks», bet gan tāpēc, ka kapitālisma apstākļos, piemēram, ārstam vajag apmēram 10—12 gadu, lai iegūtu nepieciešamo praksi, un tas zināmu nodrošinātu stāvokli sasniedz 40—50 gadu vecumā.

Dzimstības samazināšanās notiek nevis tāpēc, ka paugstinās kultūras līmenis, bet gan tāpēc, ka laulības noslēdz vēlu un ģimenes izveidošanai nav vajadzīgo līdzekļu. Dzimstības samazināšanās un ar to saistītā iedzīvotāju izmiršanas tendence izriet no kapitālisma pretrunu saasināšanās, kuras izraisa kapitālisma apdzīvotības likums.

Iedzīvotāju izmiršanas tendence ir saistīta ar kapitālistisko sabiedrību, masu bezdarbu, darbaļaužu neno drošinātu rītdienu. Tas izpaužas kapitālisma apdzīvo-

¹ K Lorimer and F. Osborn. Dynamics Population. New York 1934.

tības likuma darbībā. No tā redzam, ka iedzīvotāju izmirstības tendence, kas vērojama daudzās kapitālistiskajās valstīs un sākās arī buržuāziskajā Latvijā, nav saistīta ne ar kaut kādām cilvēka bioloģiskajām īpašībām, kā arī nav izskaidrojama ar kultūras un labklājības pieaugumu, bet gan izriet no kapitālistisko pret-runu saasināšanās.

Padomju Savienībā izvērstas komunisma celtniecības apstākļos tiek radīti visi priekšnoteikumi, lai dzimušo bērnu skaits uz katru laulāto pāri ne tikai nesamazinātos, bet vēl palielinātos. Partijas Programa paredz, ka tiks veikti vispusīgi pasākumi, lai nodrošinātu iedzīvotāju skaita pieaugumu, pastāvēt normālai dzimstībai un zemai mirstībai.

Lai vēl vairāk atvieglotu padomju sievietēm darba un sadzīves apstākļus, tiek veikti vairāki pasākumi — Komunistiskās partijas Programā paredzēts vēl vairāk pagarināt dzemdību atvaļinājumus, nodrošināt sievietēm samērā vieglāku un tajā pašā laikā pietiekami labi atalgotu darbu.

Padomju valsts ne tikai rūpējas, lai bērni piedzimtu veseli un fiziski stipri, bet gādā arī par to, lai tie kļūtu par komunistiskās sabiedrības cienīgiem locekļiem. Partijas Programā paredzēta paātrināta mazbērnu novietņu un bērnudārzu plaša celtniecība, lai katra ģimene, ja viņa to vēlēšies, turpmāk varētu bērnus bez maksas nodot bērnu audzināšanas iestādēs.

Padomju valsts gandrīz pilnīgi noņems no vecāku pleciem rūpes par bērniem un pusaudžiem, nodibinot jaunas internātskolas, kur par bērnu uzturēšanu nebūs jāmaksā. Arī pārējās skolās bez maksas izsniegs siltas brokastis un praktizēs pagarinātu skolas dienu ar bezmaksas pusdienām. Skolu audzēkņiem bez maksas iz-

sniegs arī apgērbu un mācību līdzekļus. Zinot, ka perspektīvā bez tam tiks atrisināta arī dzīvokļu problēma un katrai ģimenei, ieskaitot jaunlaulāto ģimenes, būs labs dzīvoklis, ir skaidrs, ka sagaidāma dzimstības paaugstināšanās, jo katrs jaunpiedzimušais taču ir ģimenes laimes un pilnīguma neatņemama sastāvdaļa.

Padomju valstī katrs cilvēks un visa sabiedrība ir ieinteresēta iedzīvotāju skaita normālā palielināšanā. Topošai komunistiskajai sabiedrībai nav jābaidās ne no pārapdzīvotības briesmām, ne no iedzīvotāju izmiršanas.

Komunistiskajai sabiedrībai ir visas iespējas nodrošināt iedzīvotāju nepieciešamo dabisko pieaugumu. Jau Fr. Engelss kādā savā vēstulē K. Kautskim izteica pārliecību: «Bet, ja arī kādreiz komunistiskajai sabiedrībai būs nepieciešamība regulēt cilvēku ražošanu tāpat, kā tā līdz tam laikam jau noregulēs lietu ražošanu, tad tieši tikai šī sabiedrība varēs to veikt bez grūtībām.»¹

Bez iedzīvotāju dabiskās kustības iedzīvotāju skaits mainās arī mehāniskās kustības rezultātā, iedzīvotājiem pārvietojoties uz pastāvīgu dzīvi no vienas vietas uz otru.

Strādnieku masveida migrācijai kapitālistiskajā pasaulē bieži vien ir izšķirēja nozīme atsevišķu valstu varenības nostiprināšanā uz citu valstu rēķina. Migrācija bija pamatā jaunu valstu, kā ASV, Kanādas, Argentīnas, Brazīlijas, Austrālijas u. c., izveidošanai. Tā izmainīja spēku samērus starp «vecajām» un «jaunajām» valstīm. Sakarā ar to, ka masveidā aizbrauca strādnieki no Itālijas, Spānijas, Balkānu valstīm, cariskās Krievijas un pirmsrevolūcijas Ķīnas, šo valstu atbilstība stipri atpalika.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XXVII. Партиздат ЦК ВКП(б), М. 1935, стр. 108.

Kapitālistiskajās valstīs, īpaši to monopolistiskajā stadijā, strādnieku masveida migrāciju izraisa kapitāla vajadzība pēc darbaspēka atsevišķās valstīs, kā arī tas apstāklis, ka dažās valstīs kapitālieguldījumu apmērs nav pietiekams, lai nodrošinātu darbu strādniekiem un zemniekiem savā zemē.

Arī Padomju Savienībā notiek iedzīvotāju pārvietošanās. Tomēr šeit cilvēku pārvietošanos izraisa pretēji motīvi un cēloņi nekā kapitālistiskajās zemēs: sociālismā plānveidīgās, proporcionālās attīstības likums prasa kompleksi attīstīt visu tautas saimniecību un racionāli izmantot visus materiālos un darbaspēka resursus. Šajā sakarā jau sociālistiskās revolūcijas pirmajos gados V. I. Ļeņins atzīmēja, ka sociālistiskajai valstij nepieciešams «...desmitus un simtus tūkstošus strādnieku virzīt turp, kur tas vajadzīgs Padomju varai»¹.

Iekļaujoties brālīgo tautu saimē, Latvijas PSR strauji attīstīja visas tautas saimniecības nozares. Lai atjaunotu kara laikā sagrauto ekonomiku, Padomju Latvijas darbaļaudis saņēma vispusīgu palīdzību no brālīgajām padomju republikām ne tikai materiālo resursu veidā, bet arī tajā laikā tik ļoti nepieciešamos darbaspēka resursus.

Te nedrīkst aizmirst, ka kara un fašistiskās okupācijas rezultātā Latvijas PSR iedzīvotāju skaits bija stipri samazinājies. Tāpēc, lai nodrošinātu straujus tempus rūpniecībā un citās tautas saimniecības nozarēs, ar mūsu republikas darbaspēka resursiem vien nepietika, ievērojot vēl to apstākli, ka kvalificētu speciālistu, sevišķi nozarēs, kas tika izveidotas no jauna, uz vietas tikpat kā nebija. Nepieciešamība apgādāt rūpniecību un citas nozares ar vajadzīgo darbaspēku veicināja repub-

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 31. sēj., 451. lpp.

likas iedzīvotāju skaita palielināšanos uz mehāniskā pieauguma rēķina.

Visā pēckara periodā Latvijas PSR galvenokārt mehāniskās kustības rezultātā pieaudzis pilsētu iedzīvotāju skaits un īpatsvars. Iedzīvotāju skaits pilsētās samērā daudz palielinājies, republikas lauku iedzīvotājiem pārejot uz dzīvi pilsētās — laikā no 1939. līdz 1963. gadam lauku iedzīvotāju skaits samazinājies par 338 tūkst. cilvēku, kas pārvietojušies uz pilsētām. Pārējais pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugums — 302 tūkst. cilvēku — veidojas gan no pilsētu iedzīvotāju dabiskā pieauguma, gan no mehāniskā pieauguma — no brālīgajām republikām iebraukušajiem iedzīvotājiem.

Pēckara periodā Padomju Latvija attīstīja un nostiprināja ekonomiskos sakarus ar visām brālīgajām padomju republikām. Uz ekonomisko sakaru attīstības bāzes plānsaimniecības ietvaros notika arī iedzīvotāju pārvietošanās. Var iebilst, ka bieži vien cilvēki pārvietojas neorganizēti, pēc savas iniciatīvas, un var rasties šaubas, vai šāda pārvietošanās uzskatāma par plānveidīgu. Arī mūsu republikas iedzīvotāju pārvietošanos no laukiem uz pilsētām un uz citām republikām, tāpat kā citu republiku iedzīvotāju pārvietošanos uz mūsu republiku, galvenokārt ir nosacījušas individuālas intereses. Tomēr nav jāaizmirst, ka cilvēki pārceļas no vienas dzīves vietas uz otru, lai strādātu, bet darbu var dabūt tikai tad, ja uzņēmumam, kolhozam vai padomju saimniecībai darbaspēks ir vajadzīgs, ja to paredz plāns.

Tātad plānveidīga tautas saimniecības attīstība nosaka iedzīvotāju pārvietošanās procesus, kaut arī tos izraisa dažādi individuāli motīvi. Un tas jau arī raksturo visu sociālistisko sistēmu, kas paredz pasākumus «... darbaspēka plānveidīgai pārgrupēšanai, stin-

gri ievērojot pilnīgu brīvprātību un materiālās ieinteresētības principu»¹.

Latvijas PSR attīstījušies divpusēji mehāniskās kustības sakari gandrīz ar visām pārējām padomju republikām. Tomēr mehāniskā kustība nav vienlīdz intensīva ar visām republikām un apgabaliem. Ir pilsētas un apgabali, no kuriem iedzīvotāji samērā daudz iebrauc mūsu republikā un uz kuriem samērā daudz izbrauc mūsu republikas iedzīvotāju, bet savukārt ir arī vietas, ar kurām mūsu republikai nav iedzīvotāju regulāru mehāniskās pārvietošanās sakaru.

Pie tādām vietām, ar kurām Latvijas PSR ir cieši mehāniskās kustības sakari, jāpieskaita Maskava, Ļeņingrada un tuvāko republiku galvaspilsētas. Visdzīvākā iedzīvotāju kustība mums ir ar Ļeņingradu. Lai gan samērā daudz mūsu republikas cilvēku pārceļas uz pastāvīgu dzīvi uz Maskavu, un otrādi, tomēr, pēc datiem par iedzīvotāju pārvietošanos, tā ierindojas aiz Ļeņingradas. No KPFSR apgabaliem intensīvākie iedzīvotāju mehāniskās kustības sakari mums ir ar Kaļiņingradas un Pleskavas apgabaliem, no Baltkrievijas PSR — ar Minskas apgabalu utt.

Runājot par ekonomiskajiem sakariem, tai skaitā arī par iedzīvotāju pārvietošanās sakariem starp padomju republikām, jāatgādina Ņ. Hruščova vārdi referātā par Komunistiskās partijas Programu XXII PSKP kongresā: «Katras savienotās republikas ekonomika arī turpmāk attīstīsies kā neatņemama visas Padomju Savienības vienotās ekonomikas daļa. Jo lielāks ir katras republikas devums kopējā komunisma celtniecības darbā, jo plašāki un daudzpusīgāki ir padomju nāciju sav-

¹ Ņ. S. Hruščovs. Par Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programu. LVI, Rīgā, 1961., 71. lpp.

starpējie sakari. Katras padomju republikas ekonomiskā attīstība ir visu padomju tautu brālīgās sadarbības un savstarpējās palīdzības rezultāts.»

VECUMS UN DZIMUMS

Iedzīvotāju dzimstība, mirstība un mehāniskā kustība ietekmē ne tikai iedzīvotāju kopējo skaitu un tā izmaiņas, bet arī iedzīvotāju sadalījumu pa dzimumiem un vecuma grupām. Jo lielāka būs iedzīvotāju dzimstība, jo lielāks īpatsvars būs bērniem, toties, samazinoties mirstībai, palielināsies iedzīvotāju skaits visās vecuma grupās. Arī mehāniskā kustība izmaina iedzīvotāju skaitu visās vecuma grupās, bet jo sevišķi iedzīvotāju skaitu vidējā vecumā, kuri ir iedzīvotāju kustīgākā daļa.

Iedzīvotāju skaitam pa dzimumiem un vecuma grupām ir liela praktiska nozīme, jo to līdzdalība ekonomikā un kultūrā dažādās vecuma grupās ir atšķirīga.

Liela nozīme visu turpmāko vecumu veidošanai ir pašai jaunākajai vecuma grupai — vienu gadu veco iedzīvotāju skaitam. Zinot, cik bērnu piedzimst gada laikā un cik no tiem sasniedz viena gada vecumu, var noskaidrot bērnu mirstības lielumu un izanalizēt tās iemeslus. Protams, jo augstāka dzimstība un zemāka mirstība būs tieši vismazākajiem, jo lielāks būs iedzīvotāju skaits tad, kad šie bērni sasniegs vēlākās vecuma grupas.

Svarīga nozīme ir arī bērnu skaitam vecumā līdz 3 gadiem un no 3 līdz 6 gadu vecumā. Zinot bērnu skaitu šajā vecuma grupā, var plānot vajadzīgo bērnu iestāžu (bērnu novietņu un bērnudārzu, bērnu konsul-

tāciju u. c.) daudzumu. Tāpat šīs ziņas nepieciešamas, lai noskaidrotu perspektīvā nepieciešamo skolu celtniecību.

Zinot bērnu un jauniešu skaitu vecumā no 7 līdz 17 gadiem, var pamatoti plānot vietu skaitu skolās, kā arī mācību līdzekļu daudzumu u. c. skolēniem nepieciešamās lietas.

Darbaspēka resursi komplektējas galvenokārt no 16 līdz 59 gadus veciem vīriešiem un sievietēm vecumā no 16 līdz 54 gadiem. Iedzīvotāji, kuru vecums pārsniedz minēto vecuma grupu robežas, veido pensionāru kontingentu.

Veselības aizsardzības iestādēm nepieciešamas ziņas par iedzīvotāju skaitu pa vecuma grupām un dzimumiem, jo katrai vecuma grupai un dzimumam ir vajadzīga sava veida ārstniecība, ārstu, ārstniecības iestāžu un medikamentu sastāvs un daudzums. Zīdaiņiem ir citādas slimības un vajadzīga citāda ārstniecība nekā pieaugušajiem utt.

Dati par iedzīvotāju sastāvu pa vecuma grupām un dzimumiem nepieciešami plaša patēriņa priekšmetu ražošanā un tirdzniecībā, kur izdala t. s. speciālos iedzīvotāju kontingentus, jo, piemēram, tabaku patērē galvenokārt vīrieši zināmā vecumā, kosmētiskos līdzekļus — sievietes attiecīgajā vecumā utt. Arī pārtikas produktu patēriņa asortiments un daudzums visos vecumos un abiem dzimumiem nav vienāds.

Vecuma sastāvs un dzimumi jāņem vērā iedzīvotāju skaita perspektīvajos aprēķinos. Visvairāk iedzīvotāju skaita pieaugums ir atkarīgs no iedzīvotājiem vidējā vecumā, sevišķi no sievietēm 15—49 gadu vecumā.

2. tabulā uzskaitītas dažas vecuma grupas, par kurām dati nepieciešami plānojošiem orgāniem, projektē-

Latvijas PSR iedzīvotāju sadalījums pēc vecuma*

Iedzīvotāju vecums gados	Personu skaits tūkst. cilv.		Procentos no visiem iedzīv.		1959. g. procentos salīdzināju- mā ar 1939. g.
	1939. g.	1959. g.	1939. g.	1959. g.	
Visi iedzīvotāji tai vietā:	1884,8	2093,5	100,0	100,0	111
0—9	300,6	315,9	16,0	15,1	105
10—15	188,6	173,4	10,0	8,3	92
16—19	106,2	137,9	5,6	6,6	130
20—24	111,3	171,0	5,9	8,1	154
25—29	163,4	177,4	8,7	8,5	109
30—34	165,8	172,5	8,8	8,2	104
35—39	146,0	131,8	7,7	6,3	90
40—44	121,9	106,7	6,5	5,1	88
45—49	109,1	138,1	5,8	6,6	126
50—54	102,9	136,6	5,5	6,5	133
55—59	96,7	118,3	5,1	5,6	122
60—69	158,6	171,5	8,4	8,2	108
70 un vecāki	113,7	142,2	6,0	6,8	125

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. Госстатиздат, М. 1962, стр. 18.

šanas iestādēm u. c., kas gādā par iedzīvotāju materiālo un kultūrālo sadzīves labklājību.

1959. gadā salīdzinājumā ar 1939. gadu kopējais iedzīvotāju skaits republikā pieaudzis par 11%, bet atsevišķās vecuma grupās tas vai nu palielinājies vēl vairāk, vai samazinājies. Lielāks nekā vidējais iedzīvotāju skaita pieaugums bija vecumā no 16 līdz 24 gadiem un arī iedzīvotāju grupā, kas vecāki par 45 gadiem. Turpretī līdz 15 gadu veciem bērniem un pusaudžiem un jo sevišķi vecuma grupā no 25 līdz 45 ga-

diem iedzīvotāju skaita pieaugums bija mazāks nekā vidējais. Iedzīvotāju skaita samazināšanās šajās vecuma grupās jāizskaidro ar dzimstības samazināšanos kara un pēckara gados un daļējiem iedzīvotāju zudumiem kara un okupācijas rezultātā. Pēdējais izskaidrojums sevišķi attiecas uz 25—45 gadus veciem iedzīvotājiem.

Salīdzinājumā ar pirmskara periodu Latvijas PSR iedzīvotāju vecuma sastāvā vērojamas lielas izmaiņas. 1959. gadā līdz 25 gadus veciem iedzīvotājiem bija nedaudz lielāks īpatsvars nekā pirms kara. Vēl vairāk pēc kara ir pieaudzis vecāko vecuma grupu — iedzīvotāju, kas vecāki par 50 gadiem — īpatsvars. Abu šo iedzīvotāju vecuma grupu īpatsvars un arī skaita palielināšanās liecina par sasniegumiem mūsu veselības aizsardzības jomā, bet, runājot par vecākajiem gadagājumiem, tas norāda arī uz panākumiem iedzīvotāju sociālās nodrošināšanas uzlabošanā.

Lai arī kā mūs iepriecina bērnu, jauniešu un vecāko gadagājumu īpatsvara un skaita pieaugums, taču vislielākā nozīme iedzīvotāju dabiskā pieauguma nodrošināšanā un darba resursu palielināšanā ir cilvēkiem vidējā vecumā. Kāds tad šajā ziņā ir pašreizējais iedzīvotāju sastāvs?

Iedzīvotāju atražošanas rādītājus tieši ietekmē sievietes vecumā no 15 līdz 49 gadiem. Šo vecumu statistikā pieņemts uzskatīt par auglīgo vecumu. Pie tam jāuzsver, ka sevišķa nozīme šajā ziņā ir laulībā sastāvošajām sievietēm minētajā vecumā. Salīdzinājumā ar 1935. gadu 1959. gadā republikā bija vairāk 15—49 gadus veco precēto sieviešu: 1959. gadā — 56%, 1935. gadā — 51%. Tas arī ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai, pastāvot normālai dzimstībai, iedzīvotāju skaits nākotnē turpinātu augt.

Darbaspēka resursi komplektējas galvenokārt no iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā. Arī darbaspējīgajā vecumā esošo iedzīvotāju skaits un īpatsvars 1959. gadā pārsniedz 1935. gada rādītājus. 1935. gadā bija 1116 tūkst. iedzīvotāju darbaspējīgā vecumā, t. i., 57% no visiem iedzīvotājiem, bet 1959. gadā šis skaits bija pieaudzis līdz 1218 tūkst. cilvēku un sastādīja 58% no iedzīvotāju kopskaita. Tātad laika posmā starp divām tautas skaitīšanām iedzīvotāju skaits darbaspējīgā vecumā ir palielinājies vairāk nekā par 100 tūkst. cilvēku.

Tādā kārtā pašreizējais iedzīvotāju sastāvs pa vecuma grupām, neraugoties uz kara un okupācijas rezultātā gūtajiem dzīvā spēka zaudējumiem, Padomju Latvijā spēj labāk nodrošināt nepieciešamo dabisko pieaugumu nekā buržuāziskajā Latvijā.

Taču apskats nebūtu pilnīgs, ja republikas iedzīvotāju sastāvu pēc vecuma salīdzinātu tikai ar pirmskara periodu. Lai novērtētu iedzīvotāju sastāvu Latvijas PSR, salīdzināsim to ar sastāvu pa vecuma grupām Padomju Savienībā kopumā.

Uzskatāmības labad sadalīsim visus iedzīvotājus trijās vecuma grupās.

Datī rāda, ka vidējā grupa PSRS kopumā tikai nedaudz pārsniedz tās īpatsvaru Latvijas PSR. Turpretī jaunākajā vecuma grupā visā Padomju Savienībā ir daudz augstāks īpatsvars, bet toties vecā-

3. tabula

*Iedzīvotāju īpatsvars trijās galvenajās vecuma grupās 1959. gadā (%)**

Iedzīvotāju vecums gados	PSRS	Tai skaitā Latvijas PSR
0—15	30,4	23,4
16—49	51,0	49,5
50 un vecāki	18,6	27,1

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР. Госстатиздат, М. 1962, стр. 49 и Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 18.

kajā grupā mūsu republikā ir krietni lielāks īpatsvars. Tas liecina, ka vidēji PSRS iedzīvotāju vecuma sastāvs ir jaunāks nekā mūsu republikā. Jāpiebilst, ka tik jauns iedzīvotāju sastāvs kā Padomju Savienībā gan nav nevienai citai industriāli attīstītai valstij pasaulē.

Ja PSRS kopumā visu iedzīvotāju sastāvā ir 22% bērnu līdz 10 gadu vecumam, tad Latvijas PSR to ir tikai 15,1%. Tas izskaidrojams ar zemāko dzimstības līmeni mūsu republikā.

Kas attiecas uz sievietēm auglīgajā vecumā un iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā, tad Latvijas PSR ir apmēram tikpat liels šo iedzīvotāju kontingents kā visā Padomju Savienībā.

Iedzīvotāju vecuma sastāvs Latvijas PSR pilsētās un laukos nav vienāds.

Raksturīgi, ka starp lauku iedzīvotājiem ir vairāk gados jaunāko un gados vecāko iedzīvotāju, kamēr pilsētās vidējos gados esošo iedzīvotāju īpatsvars ir augstāks nekā uz laukiem. Tādu iedzīvotāju izvietojumu var izskaidrot ar vairākiem iemesliem. Laukos dzimst relatīvi vairāk bērnu nekā pilsētās. Vispārējo izglītību tie iegūst, dzīvodami uz laukiem, bet vidējās speciālās mācību iestādes un augstākās mācību iestādes atrodas pilsētās. Tāpēc daļa 20 gadu vecumu sasniegušo un vecāko lauku jauniešu pāriet uz speciālo mācību iestāžu atrašanās vietām pilsētās. Pieaugot darba ražīgumam mūsu republikas laukos, paaugstinoties galveno lauksaimniecības darbu mehanizācijai, daļa vidējos gados esošo lauku iedzīvotāju pāriet uz pastāvīgu dzīvi pilsētās un strādā rūpniecībā, celtniecībā, transportā un citās tautas saimniecības nozarēs.

—Tā kā daļa jaunatnes un vidējos gados esošo lauku iedzīvotāju pāriet uz pilsētām, tad republikas laukos pieaug gados vecāko iedzīvotāju īpatsvars.

4. tabula

Latvijas PSR iedzīvotāju
sadalījums pēc vecuma pilsētās
un laukos 1959. gadā (%)*

Iedzīvotāju vecums gados	Pilsētās	Laukos
0—9	14,6	15,7
10—19	14,9	14,9
20—24	8,9	7,2
25—29	9,6	7,0
30—34	9,7	6,4
35—39	7,0	5,4
40—44	5,4	4,7
45—49	6,4	6,9
50—54	6,0	7,3
55—59	5,0	6,5
60—69	7,0	9,6
70 un vecāki	5,5	8,4

* Итоги Всесоюзной переписи
населения 1959 года. Латвийская
ССР, стр. 13.

5. tabula

Latvijas PSR iedzīvotāju
sastāvs pa dzimumiem
1959. gadā (%)*

Iedzīvotāju vecums gados	Vīrieši	Sievietes
0—9	17,5	13,2
10—19	17,0	13,2
20—24	9,0	7,6
25—29	9,3	7,8
30—34	7,7	8,6
35—39	5,5	6,9
40—44	4,7	5,4
45—49	6,3	6,9
50—54	6,5	6,6
55—59	5,0	6,1
60—69	6,5	9,5
70 un vecāki	5,0	8,2

* Итоги Всесоюзной переписи
населения 1959 года. Латвийская
ССР, стр. 19.

Cilvēkiem, kuri nav iedziļinājušies jautājumos par skaitliskajām attiecībām starp vīriešu un sieviešu dzimuma pārstāvjiem, var likties, ka nepastāv nekādas stingras likumsakarības starp dzimušo zēnu un meiteņu skaitu un skaitliskajām attiecībām starp vīriešiem un sievietēm. Taču dabā nav nekā nejauša — starp vīriešu un sieviešu skaitu pastāv stingri noteiktas attiecības. Ideāls būtu stāvoklis, ja puse no visa iedzīvotāju skaita būtu vīrieši un puse sievietes. Tomēr pati daba jau dzimušo skaitā ienes zināmu «disproporciju».

Statistikas dati liecina, ka zēnu dzimst vairāk nekā meiteņu. Tā tas ar nedaudz izņēmumiem ir visā pasaulē. Vidēji uz katrām jaunpiedzimušajām 100 meitenēm piedzimst 104—106 zēni. Apmēram tādas jaunpiedzimušo attiecības ir arī Latvijas PSR ar nelielām novirzēm atsevišķos gados.

Tā kā jau ar pirmajām dzīvības dienām zēnu mirstība ir nedaudz augstāka nekā meitenēm, tad gadu ritējumā sievietes arī miera laika apstākļos skaita ziņā panāk vīriešus. Teikto spilgti raksturo dati par mūsu republikas vīriešu un sieviešu skaitu dažādās vecuma grupās. Jaunākajās vecuma grupās vīriešu ir vairāk nekā sieviešu, vecumā līdz 30 gadiem vīriešu un sieviešu skaits ir gandrīz vienāds, bet vecākajās grupās sieviešu ir vairāk nekā vīriešu. Protams, vīriešu skaita straujāka samazināšanās vidējā vecuma un vecākās grupās izskaidrojama ar vīriešu kārtas iedzīvotāju zaudējumiem abu pasaules karu laikā.

1959. gadā no visiem Padomju Latvijas iedzīvotājiem 56% bija sievietes un 44% vīrieši. Tas nozīmē, ka uz katriem 100 vīriešiem bija 128 sievietes. Vidēji Padomju Savienībā šajā laikā sievietes bija 55% un vīrieši 45%.

Gados, kas pagājuši pēc pēdējās tautas skaitīšanas, skaitliskās attiecības starp vīriešiem un sievietēm sāk pamazām izlīdzināties. Tā Latvijas PSR 1963. gada sākumā bija 125 sievietes uz katriem 100 vīriešiem.

Interesi izraisa tie cilvēki, kuri sasnieguši lielu vecumu. Medicīniskās iestādes pat veic speciālus apsekojumus, lai noskaidrotu, kādi apstākļi labvēlīgi ietekmē ilggadību un palīdz saglabāt labu veselību lielā vecumā. Pēc tautas skaitīšanas materiāliem var noskaidrot, cik daudz iedzīvotāju nodzīvojuši 80 un vairāk gadu.

1935. gadā Latvijā reģistrēti 27,4 tūkst. cilvēku, kas vecāki par 80 gadiem, bet 1959. gada tautas skaitīšanā — 37,4 tūkst. šādu vecumu sasniegušu cilvēku, tā tad par 51% vairāk. Tajā pašā laikā visu iedzīvotāju skaits pieaudzis par 10%.

Salīdzinot gadus veco iedzīvotāju skaitu ar visiem Latvijas PSR iedzīvotājiem, iznāk, ka 1959. gadā uz katru tūkstoši iedzīvotāju 18 cilvēki bija vecāki par 80 gadiem, kamēr 1935. gadā tādu cilvēku bija tikai 13. Tas rāda, ka iedzīvotāju vidējais dzīves ilgums pa šiem gadiem ir stipri palielinājies.

Ilgo mūžu nodzīvojošo īpatsvars visā republikas teritorijā nav vienāds. Vislielākais 80 gadu veco un vecāko iedzīvotāju skaits ir republikas laukos — 1959. gadā uz tūkstoš iedzīvotājiem laukos bija 23 šādu vecumu sasnieguši cilvēki, kamēr pilsētās tādu bija 14 (Rīgā 12,5 cilvēki). Arī Rīgā, tāpat kā visā republikā, 1959. gadā 80 gadu veco un vecāko iedzīvotāju īpatsvars bija lielāks nekā 1935. gadā, kad Rīgā šādā vecumā bija tikai 9 cilvēki uz tūkstoš iedzīvotājiem.

Statistikas dati rāda, ka sievietēm ir lielāka iespēja nekā vīriešiem sasniegt 80 gadu vecumu un vairāk. 1959. gadā Latvijas PSR no visiem 80 gadu veciem un vecākiem iedzīvotājiem 71% bija sievietes un 29% — vīrieši. Pie tam laukos vīriešu procents, kuri sasnieguši 80 un vairāk gadu, ir 32%, bet pilsētās — 25%, tai skaitā Rīgā vēl mazāk — no visiem vīriešiem šādu vecumu piedzīvojuši 24%, bet no sievietēm — 76%.

Republikā no visiem lielu vecumu sasniegušajiem iedzīvotājiem 1959. gadā 73 cilvēki bija nodzīvojuši 100 un vairāk gadu. No tiem 45 dzīvoja laukos un 28 pilsētās. Starp visiem simtgadīgajiem bija 65 sievietes un tikai 8 vīrieši. Visvairāk — 53 cilvēki — reģistrēti vecu-

mā no 100 līdz 104 gadiem, un tikai viens bija vecāks par 110 gadiem.

Bez maksas medicīniskā palīdzība, valsts pensiju sistēma, veco cilvēku uzturēšanās nami, invalīdu nami un citāda veida gādība par veciem cilvēkiem Padomju valstī ir krasā pretstatā ar to ārstnieciskās palīdzības trūkumu, nenodrošinātību vecuma dienās, pamestību vai labākajā gadījumā nabagmāju, kas vecumā darbaļaudis sagaida kapitālistiskajās valstīs. Tāpēc arī nav nejaušība, ka ilgu mūžu nodzīvojušo cilvēku skaits Padomju Latvijā ir daudz lielāks, nekā tas bija buržuāziskajā Latvijā.

Darbspējīgie iedzīvotāji piedalās ražošanā, sākot ar 16 gadu vecumu, dažreiz arī agrāk, un strādā līdz pensijas vecumam vai pat pēc tā sasniegšanas. Tomēr iedzīvotāju līdzdalība ražošanā nav vienlīdz intensīva visās vecuma grupās.

Iedzīvotāju līdzdalību ražošanā dažādās vecuma grupās vislabāk raksturo strādājošo iedzīvotāju skaits tajā vai citā vecumā uz tūkstoš nodarbinātajiem. Gandrīz pusi (491 cilvēks uz tūkstoš iedzīvotājiem) no visā Latvijas PSR tautas saimniecībā strādājošiem 1959. gadā sastādīja cilvēki vecumā no 20 līdz 40 gadiem, bet pārējie bija vai nu jaunāki par 20 gadiem, vai vecāki par 40 gadiem.

Daudzās republikas tautas saimniecības nozarēs vecumā no 20 līdz 40 gadiem strādā vairāk par pusi no visiem tur strādājošiem. Taču katrā tautas saimniecības nozarē ir tikai tai raksturīgais vecuma sastāvs. Tā rūpniecībā, celtniecībā, transportā un sakaru dienestā stipri vairāk nekā citur ir nodarbināti 20—30 gadus veci cilvēki. Tirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, veselības aizsardzībā visvairāk cilvēku ir vecumā no 30 līdz 40 gadiem. Izglītībā apmēram vienlīdz daudz cilvēku strā-

dā vecumā no 20 līdz 30 gadiem un no 30 līdz 40 gadiem, pie tam abas šīs grupas veido 51% no visiem šajā nozarē strādājošiem. No republikas kolhozos strādājošiem vairums ir 40—50 gadus veci un vecāki par 60 gadiem. Toties vidēji no lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku skaita republikā liels īpatsvars ir vecumā no 20 līdz 30 gadiem. Tas ir tāpēc, ka remontu tehniskajās stacijās nodarbinātie cilvēki vecumā no 20 līdz 30 gadiem sastāda vairāk nekā pusi un padomju saimniecībās — gandrīz ceturtdaļu no visiem šajās saimniecībās strādājošiem.

No visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem gandrīz puse (48%) ir sievietes. Sieviešu līdzdalība visās profesijās nav vienāda — tā ir lielāka vieglākajos un veselībai mazāk kaitīgajos darbos, kā arī dažādās garīgā darba specialitātēs, turpretī smagāko un veselībai kaitīgo darbu veikšanā sievietes iesaistītas samērā maz.

1959. gada tautas skaitīšanā konstatēts, ka no Latvijas PSR nodarbinātajiem metālistiem, celtniekiem un autotransporta darbiniekiem sievietes ir 5—12%. Toties visaugstākais sieviešu īpatsvars ir tekstilnieku un šūšanas specialitātēs — gandrīz 90% no visiem šajā nozarē strādājošiem. Arī lauksaimniecībā nodarbināto sieviešu skaits sasniedz vidēji 58%, bet starp lopkopjiem tas sastāda 80%.

Atsevišķās garīgā darba specialitātēs sieviešu īpatsvars republikā ir ļoti augsts. No visiem medicīnas darbiniekiem sievietes ir 88%, no zinātniski pedagoģiskajiem — 70%, plānošanas un uzskaites darbiniekiem — 80%, agronomiskajiem darbiniekiem — 49%. Pat tādā agrāk vīriešiem raksturīgā specialitātē kā inženiertehniskie darbinieki sievietes tagad sastāda 36%.

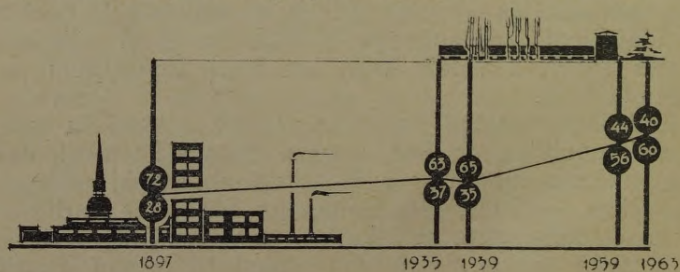
PILSĒTU UN LAUKU IEDZĪVOTĀJI

Iedzīvotājus pēc to pastāvīgās dzīves vietas sadala pilsētu un lauku iedzīvotājos. Par pilsētu iedzīvotājiem uzskata visus pilsētās vai pilsētu tipa apdzīvotās vietās — strādnieku ciematu robežās vai pilsētām un ciematiem administratīvi pakļautajās teritorijās dzīvojošos cilvēkus. Par lauku iedzīvotājiem skaita ciemu padomju teritorijās dzīvojošos.

Tagad Latvijas PSR ir 54 pilsētas, no tām septiņas — Rīga, Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Ventspils un Rēzekne — ir republikāniskās pakļautības pilsētas un 47 — rajonu pakļautības pilsētas. Pie pilsētu tipa apdzīvotām vietām pieskaita arī 34 strādnieku ciematus.

Republikas lauku sastāvā ietilpst 21 rajons, kur atrodas 589 ciemu padomes.

No visiem republikas iedzīvotājiem 1963. gada sākumā pilsētās un pilsētu tipa apdzīvotās vietās dzīvoja 1303 tūkst. iedzīvotāju, bet laukos — 884 tūkst. resp. 60% iedzīvotāju dzīvoja pilsētās un 40% — laukos.

Pilsētu un lauku iedzīvotāju īpatsvars
Latvijas PSR teritorijā.

Vidēji PSRS pilsētās dzīvo 51% iedzīvotāju. Latvijas PSR un Igaunijas PSR pēc pilsētu iedzīvotāju īpatsvara ieņem pirmās vietas starp visām padomju republikām. Bez šīm republikām vairāk nekā puse iedzīvotāju dzīvo pilsētās arī KPFSR un Armēnijas PSR, kamēr pārējās republikās vairums iedzīvotāju dzīvo laukos.

Tagad republikā ir augsts pilsētu iedzīvotāju īpatsvars, bet ne tā tas bija buržuāziskajā Latvijā. Laikā no 1925. līdz 1939. gadam pilsētu iedzīvotāju skaits Latvijā pieauga par 54 tūkst. cilvēku, bet laikā no 1939. līdz 1963. gadam — par 640 tūkst. cilvēku.

Padomju Latvijā iedzīvotāju skaits ir audzis visās pilsētās, bet sevišķi to var teikt par lielākajām pilsētām.

6. tabula

*Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas Latvijas PSR pilsētās (tūkst. cilvē.)**

Rādītāji	1939. g.	1963. g. 1. janv.	Iedzīvotāju pieaugums 1963. g. 1. janv. salīdzinājumā ar 1939. g.	
			tūkst. cilvē.	%
Visās pilsētās un pilsētu tipa apdzīvotās vietās tai skaitā:	663,0	1303,0	640,0	197
Rīgā	347,8	632,2	284,4	182
Liepājā	53,2	79,0	25,8	148
Daugavpilī	51,7	77,0	25,3	149
Jelgavā	32,1	43,8	11,7	136
Jūrmalā	12,7	42,6	29,9	335
Ventspilī	14,9	31,6	16,7	212
Rēzeknē	13,3	24,5	11,2	184

* Латвийская ССР в цифрах в 1962 году, стр. 24 и 26.

No visa republikas pilsētu iedzīvotāju skaita pieauguma laikā no 1939. līdz 1963. gadam 44% sastāda Rīga, kur iedzīvotāju skaits palielinājies par 82%. Šajā laikā Rīgā pieaudzis ne tikai iedzīvotāju skaits, bet augusi arī rūpniecība un kultūras līmenis — tagad Rīga ir industriāli augsti attīstīta pilsēta, ievērojams kultūras centrs. Buržuāziskās valdīšanas laikā Rīgai turpretī nebija attīstības perspektīvas, tās iedzīvotāju skaits tālu atpalika no iedzīvotāju skaita cariskās Krievijas impērijas laikā, ekonomika bija panīkusi, rūpniecība sīka un sadrumstalota. Kādreiz spēcīgā Rīgas lielrūpniecība, kas strauji attīstījās pirms pirmā pasaules kara, bija sabrukusi. Lielo mašīnbūvniecības un ķīmiskās rūpniecības uzņēmumu vietā, kur kādreiz strādāja 5—12 tūkst. strādnieku, rēgojās tukši fabriku korpusi, kas velti gaidīja mašīnu dūkoņu un strādniekus. Tukšie fabriku korpusi savus saimniekus sagaidīja, tikai atjaunojoties padomju varai.

Rīgas iedzīvotāji buržuāzijas laikā bija nodarbināti galvenokārt nelielos, amatnieciska rakstura uzņēmumos un sīktirdzniecībā. Raksturīgi, ka tai laikā Rīgā tirdzniecībā bija nodarbināti gandrīz 10% visu strādājošo, pašreiz — 4%.

Arī kā kultūras centrs tolaiku Rīga nevarēja lepoties. Tās kultūras iestādēm nebija sakaru ar plašām darbaļaužu masām — tās operu, teātrus maz apmeklēja lauku darbaļaudis, un arī pašas Rīgas proletariāts sakarā ar augsto ieejas maksu tos apmeklēja reti. Rīga buržuāziskās Latvijas laikā bija parazīts, kas izsūca tautas dzīvības sulu, pretī nedodot nekā.

Padomju Latvijā tā pati Rīga, kur 1939. gadā bija nepilni 350 tūkst. iedzīvotāju, neraugoties uz materiālajiem un dzīvā spēka zaudējumiem kara un okupācijas laikā, strauji atjaunoja un tālāk attīstīja savu

saimniecību. Tagad Rīga ir ne vien lielākā pilsēta Latvijas PSR un visā Baltijā, bet ierindojas 20 lielāko PSRS pilsētu skaitā.

Būtiski izmainījies Rīgas raksturs. No pilsētas, kurā gandrīz 40% iedzīvotāju bija nodarbināti dažādās ar ražošanu nesaistītās nozarēs, birokrātiskajā pārvaldes aparātā, Rīga kļuvusi par pilsētu ražotāju, ar augsti attīstītu industriju, kur rūpniecībā, celtniecībā un transportā nodarbināti 65% visu strādājošo (buržuāzijas laikā šajās nozarēs Rīgā strādāja nepilni 50%). Ja pirmspadomju laikā Rīgā lielākā daļa rūpniecībā nodarbināto strādnieku bija nodarbināti vieglās un pārtikas rūpniecības uzņēmumos, tad tagad lielākais īpatsvars ir mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumos nodarbinātajiem.

Pamatos izmainījušās Rīgas attiecības ar laukiem. Sociālistiskā Rīga sniedz laukiem visāda veida palīdzību gan ar lauksaimniecībā nepieciešamajām mašīnām un mehānismiem, ķīmiskiem mēslojumiem, gan arī vajadzības gadījumā palīdz tiem ar darbaspēku.

Visās Padomju Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits ir stipri pieaudzis. Tā, piemēram, pirms kara Liepājā bija nedaudz vairāk par 50 tūkst. iedzīvotāju, bet tagad Liepājā un arī Daugavpilī iedzīvotāju skaits tuvojas 80 tūkst. cilvēku. Pirms kara tikai divās pilsētās bija no 20 līdz 50 tūkst. iedzīvotāju, tagad tādu pilsētu ir jau četras.

Iedzīvotāju skaits pilsētās, kur dzīvo 20 tūkst. un vairāk cilvēku, 1939. gadā sasniedza 479 tūkst., bet 1963. gadā — jau 931 tūkst. Visās šajās pilsētās vairums strādājošo nodarbināti rūpniecībā, celtniecībā, transportā.

Republikā strauji augušas ne tikai lielās un vidēja lieluma pilsētas, bet arī nelielās pilsētas. Tagad, izņe-

mot Durbi, republikā nav pilsētas, kur iedzīvotāju skaits nesasniedz 2 tūkst., bet buržuāziskajā Latvijā, pēc pēdējās tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā, 27 pilsētās, t. i., gandrīz pusē no visām pilsētām, bija mazāk nekā 2 tūkst. iedzīvotāju. Toreiz 7 pilsētās iedzīvotāju skaits nepārsniedza tūkstoti. Durbē tolaik dzīvoja tikai 525 cilvēki, bet 1963. gadā — 1,8 tūkst.

Interesanta aina vērojama mazajās republikas pilsētās, kas īsti sāka uzplaukt tikai padomju apstākļos. Tā, piemēram, Kārsava buržuāziskajā Latvijā nīkuļoja tāpat kā daudzas citas pilsētas. Tās iedzīvotāju skaits laikā no 1920. līdz 1935. gadam samazinājās no 1915 cilvēkiem uz 1870 cilvēkiem, kamēr tagad tas jau pieaudzis līdz 4,2 tūkst. cilvēku. Līdzīgs stāvoklis bija arī Preiļos, Varakļānos, Viļānos un citās pilsētās.

Buržuāziskās varas laikā tādu izmirstošu pilsētu bija samērā daudz. Sevišķi raksturīgs piemērs šajā ziņā ir Grobiņa, kur katrā skaitīšanā, sākot jau ar pagājušā gadsimta beigām, iedzīvotāju skaits regulāri samazinājās: 1897. gadā — 1490 iedzīvotāji, 1920. gadā — 1394, 1925. gadā — 1288, 1930. gadā — 1129, 1935. gadā — 1074 iedzīvotāji. Kāds gan Grobiņā būtu iedzīvotāju skaits šodien, ja nebūtu nodibinājusies Padomju Latvija?

Padomju apstākļos Grobiņas iedzīvotāju skaits visu laiku aug, jo 1959. gadā tur bija 4,3 tūkst., bet 1963. gadā jau 4,6 tūkst. iedzīvotāju. Grobiņas iedzīvotāju skaita pieaugums izskaidrojams ar pilsētas rūpniecības un citu tautas saimniecības nozaru attīstību. Grobiņā izveidota Liepājas starpkolhozu savienība, kurai pakļauta augļu konservu rūpnīca, pie rajona «Lauku tehnikas» remontdarbnīcas ierīkots ratu cehs un mēbeļu galdniecība, plaša patēriņa ražojumu cehs, kā arī citi rūpnieciska rakstura uzņēmumi.

Visumā republikai ir raksturīga augsta pilsētu iedzīvotāju koncentrācijas pakāpe. Gandrīz puse no visa pilsētu iedzīvotāju skaita dzīvo Rīgā, bet visās republikāniskās pakļautības pilsētās kopā dzīvo vairāk nekā 70% no republikas pilsētu iedzīvotājiem. Varētu domāt, ka rajonu pilsētu un pilsētu tipa apdzīvoto vietu īpatsvars visā rajonu iedzīvotāju skaitā ir niecīgs. Tomēr tā tas nebūt nav.

Divos Latvijas PSR rajonos — Ogres un Valmieras rajonā vairāk nekā puse no iedzīvotāju skaita dzīvo pilsētās, bet Jēkabpils, Kuldīgas un Valkas rajonā pilsētu iedzīvotāju skaits svārstās no 40 līdz 42%. Šajos rajonos ir vai nu samērā augsti attīstītas rūpniecības pilsētas (Valmieras, Jēkabpils un Kuldīgas rajonā), vai arī attīstīti rūpniecības centri un daudz pilsētu (Valkas un Ogres rajonā).

Bez jau minētajiem rajoniem vēl 6 rajonos — Liepājas, Tukuma, Saldus, Cēsu, Madonas un Talsu — pilsētu iedzīvotāju skaits sastāda apmēram trešo daļu no visiem iedzīvotājiem. Jāatzīmē, ka Cēsu un Tukuma rajonā ir pilsētas ar 12—15 tūkst. iedzīvotāju, bet pārējos minētajos rajonos ir vairākas nelielas pilsētas — Talsu rajonā ir 6 pilsētas un strādnieku ciemati (Talsi, Sabile, Valdemārpils, Piltene, Dundaga un Stende), Liepājas rajonā 6 pilsētas (Aizpute, Grobiņa, Durbe, Priekule, Vaiņode un Pāvilosta), Madonas rajonā 4 pilsētas (Madona, Ērgļi, Lubāna un Cesvaine) un Saldus rajonā 2 pilsētas (Saldus un Brocēni).

Pēdējos gados republikā atkal pieaudzis kopējais iedzīvotāju skaits. Kopumā palielinās pilsētu iedzīvotāju skaits un īpatsvars, bet lauku iedzīvotāju skaits un īpatsvars nedaudz samazinās. Šādas iezīmes nav raksturīgas tikai mūsu republikai vien, bet visai Padomju Savienībai, arī visām tām kapitālistiskajām zemēm,

kas nostājušās uz industrializācijas ceļa. Pilsētu iedzīvotāju skaita un īpatsvara paaugstināšanās ir progresīva tendence, kas liecina par ražošanas spēku strauju attīstību.

Dati par Latvijas PSR pilsētu iedzīvotāju skaita augšanu pēdējos gados liecina, ka visām pilsētām nav vienādi pieauguma tempi. Tie saistīti ar dažādiem faktoriem: rūpniecības, transporta un celtniecības attīstību, pilsētu ekonomiski ģeogrāfiskajiem apstākļiem u. c. Raksturīgi, ka šo faktoru ietekmē republikā iedzīvotāju skaita augšana pilsētās, kur ir 20—80 tūkst. cilvēku, notiek straujāk nekā nelielās pilsētās vai arī Rīgā.

Laikā no 1959. līdz 1963. gadam iedzīvotāju skaits visstraujāk audzis Daugavpilī un Jelgavā — ik gadus tas palielinājies vidēji par 4%. Nedaudz lēnāki pieauguma tempi ir Ventpilī un Rēzeknē. Lai gan lielākais ikgadējais iedzīvotāju skaita pieaugums ir Rīgā, tomēr pieauguma temps tajā ir lēnāks nekā citās republikāniskās pakļautības pilsētās (iedzīvotāju skaits pieaug par 2,2% gadā).

Kaut gan kopumā iedzīvotāju skaits palielinās arī pārējās republikas pilsētās, sevišķi Valmierā, Cēsīs, Tukumā, Ogrē un citās, tajā pašā laikā dažos bijušajos rajonu centros, kā Kandavā, Viļakā, Zilupē u. c., vērojama pat neliela iedzīvotāju skaita samazināšanās.

Bieži vien straujāk nekā pilsētās iedzīvotāju skaits aug strādnieku ciematos, kā, piemēram, Brocēnos, Malatā, Koknesē, Alsungā u. c. Visi 34 strādnieku ciemati un arī Viļakas pilsēta nodibināti pēckara gados.

Sagaidāms, ka arī turpmāk iedzīvotāju skaits straujāk pieaugs pilsētās, kurās notiks paātrināta rūpniecības un citu pilsētu veidojošo nozaru attīstība. Kā gan pieaugs iedzīvotāju skaits tajās pilsētās, kur rūpniecības attīstības tempi būs mazāk strauji?

Pats par sevi saprotams, ka nelielās pilsētās nav lietderīgi izvietot lielus rūpniecības uzņēmumus tāpēc vien, ka tur nav pietiekami daudz darbaspēka. Te pamatoti izvirzās doma, ka tās nelielās pilsētas un strādnieku ciemati, kur rūpniecības attīstība būs mazāk intensīva, jāizveido par lauksaimniecības uzņēmumu centriem. Šai idejai ir jo vairāk pamats tāpēc, ka kolhozu un padomju saimniecību ciematus bieži vien izvieto nelielo pilsētiņu teritorijā, jo gandrīz visu šo pilsētiņu pakļautībā ir viens vai vairāki kolhozi vai viena padomju saimniecība.

Tagad vairums republikas iedzīvotāju dzīvo pilsētās un to skaits turpina augt, bet buržuāzijas valdīšanas laikā Latvijā iedzīvotāju vairums dzīvoja uz laukiem un to skaits palielinājās līdz pat 1940. gadam. Šī parādība izskaidrojama ar to, ka buržuāziskā Latvija bija agrāra valsts. Pastāvot individuālajām zemnieku saimniecībām, pietiekami augstu lauksaimniecības produkcijas ražošanas līmeni varēja sasniegt, tikai iesaistot lauksaimnieciskajā ražošanā lielu skaitu iedzīvotāju. Pastiprinoties zemes agrarizācijai, buržuāziskajā Latvijā pēdējos tās pastāvēšanas gados arvien vairāk pilsētu iedzīvotāju pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi laukos. Lauku iedzīvotāju skaits laikā no 1935. līdz 1940. gadam palielinājās par 27 tūkst. cilvēku, t. i., par 2%. Pilsētnieku skaits šajā laika posmā samazinājās vēl vairāk — par 46 tūkst. cilvēku. Te jāatceras, ka daļa pilsētu iedzīvotāju šajā laikā repatriējās uz Vāciju.

Pilsētu iedzīvotāju skaita samazināšanos un lauku iedzīvotāju skaita pieaugumu veicināja 30. gadu ekonomiskā krīze, kura aptvēra galvenokārt rūpniecību. Dabiski, ka pastāvošā bezdarba un masu nabadzības apstākļos daļa iedzīvotāju meklēja glābiņu uz laukiem. Arī fašistiskā kliķe veica dažādus pasākumus, lai no-

drošinātu budžu saimniecības ar lētu darbaspēku no pilsētām.

Padomju Latvijā iedzīvotāju izvietojumā norisinās pretējs process. Visā pēckara laikā republikā nepārtraukti pieaug pilsētu iedzīvotāju skaits un īpatsvars. Šis process saistīts ar republikas rūpniecības, celtniecības un transporta straujo izaugsmi, jaunu pilsētu veidošanos un to apstākli, ka daļa lauku iedzīvotāju pāriet uz pastāvīgu dzīvi pilsētās.

Zināmas lauku iedzīvotāju daļas pāreju uz dzīvi pilsētās nodrošina plašā mehanizācija un darba ražīguma pieaugums sociālistiskajā lauksaimniecībā. Dažkārt lauku jaunieši pāriet uz dzīvi pilsētās tādēļ, ka atsevišķu kolhozu vadība nav pietiekami rūpējusies par darba un sadzīves apstākļu uzlabošanu, nav pievērsusi uzmanību pašam galvenajam — cilvēkam.

Pretstatā kapitālistiskajai sabiedrībai, kur padziļinās un saasinās atšķirības starp pilsētu un laukiem, mūsu zemē plašas komunisma celtniecības apstākļos notiek pakāpeniska kultūras un sadzīves atšķirību likvidācija starp pilsētām un laukiem. Sociālistiskās pilsētas kā centri, kur visaugstāk attīstās materiālā un garīgā kultūra, sekmē pilsētas kultūras līmeņa sasniegšanu uz laukiem. Pateicoties zinātnes un tehnikas sasniegumiem, lauku iedzīvotāji gūst iespēju izmantot kultūras labumus tāpat kā pilsētu iedzīvotāji.

ĢIMENES STĀVOKLIS UN TĀS SASTĀVS

Ģimeņu skaits un sastāvs ir atkarīgs no daudziem faktoriem. Viens no tiem ir iedzīvotāju stāšanās laulībā, jo laulība ir jaunas ģimenes veidošanās sākums.

Iedzīvotāju stāšanos laulībā lielā mērā ietekmē sabiedriski ekonomiskie apstākļi, iedzīvotāju labklājības līmenis. Kapitālisma apstākļos, kur strādniekam jābaiļojas par rītdienu, kur valda masu bezdarbs un antisanitāri dzīves apstākļi, noslēgto laulību skaits nav liels un tam ir tendence samazināties. Turpretī sociālismā laulības noslēgšanai ir daudz labvēlīgāki apstākļi. Pastāvot pilnīgai iedzīvotāju nodarbinātībai, ticībai rītdienai un nemitīgi uzlabojoties materiālajai un kulturālajai labklājībai, laulībā stājas daudz lielāks iedzīvotāju skaits. Noslēgto laulību skaits kā visā Padomju Savienībā, tā arī mūsu republikā ir lielāks nekā attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs.

To faktu, ka buržuāziskajā sabiedrībā noslēgto laulību skaits ir mazāks nekā sociālisma apstākļos, apliecina arī dati par Latviju. Tā buržuāziskajā Latvijā uz tūkstoš iedzīvotājiem gada laikā noslēgtas 8,4 (1935. g.), 9,1 (1939. g.) laulības. Turpretī Padomju Latvijā 1954.—1962. gadā uz tūkstoš iedzīvotājiem noslēgto laulību skaits sasniedz 10—11,6. Jāatzīmē, ka lielākajā daļā Eiropas kapitālistisko valstu pēckara periodā laulības tiek slēgtas mazāk nekā pirms kara.

7. tabula

*Noslēgto laulību skaits PSRS un dažās kapitālistiskajās valstīs 1961. gadā**

Valstis	Laulību skaits uz tūkst. iedzīvotājiem
PSRS	11,0
tai skaitā:	
Latvijas PSR	10,5
VFR	9,4
ASV	8,5
Anglija	7,6
Zviedrija	7,0
Francija	6,7

* Народное хозяйство СССР. 1961 год, стр. 165; Латвийская ССР в цифрах в 1961 году. Госстатиздат, Латвийское отделение, Рига 1962, стр. 30.

Noslēgto laulību skaita palielināšanās rezultātā Latvijas PSR tagad sastāv laulībā vairāk cilvēku nekā buržuāziskajā Latvijā: 1939. gadā sastāvēja laulībā 762 tūkst., t. i., 40,4% no visiem iedzīvotājiem, bet 1959. gadā — 910 tūkst., t. i., 43,5%.

8. tabula

*Laulībā sastāvošo skaits uz 1000 attiecīgā dzimuma un vecuma iedzīvotājiem 1939. un 1959. gadā**

Iedzīvotāju vecums gados	1939. gadā		1959. gadā	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Visi iedzīvotāji, kas vecāki par 16 gadiem	601	500	661	500
16—17	—	13	3	13
18—19	7	62	28	97
20—24	98	265	219	410
25—29	400	524	676	693
30—34	649	655	837	750
35—39	771	686	881	730
40—44	827	687	890	673
45—49	850	655	882	625
50—54	852	617	873	571
55—59	849	557	856	490
60—69	812	430	828	363
70 un vecāki	648	221	681	154

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 21.

Uz 1000 vīriešiem 1959. gadā laulībā sastāvēja 60 vīriešu vairāk nekā pirms kara, bet laulībā sastāvošo sieviešu īpatsvars palicis tāds pats, jādodomā tāpēc, ka samazinājies vidējos gados esošais vīriešu skaits salīdzinājumā ar attiecīgā vecuma sieviešu skaitu.

Raksturīgi, ka precēto vīriešu skaits palielinājies ne tikai kopumā, bet visās vecuma grupās. Tagad starp

visiem vīriešiem vecumā no 30 līdz 70 gadiem tikai 11—17% ir neprecējušies, turpretī pirms kara šajā vecuma grupā neprecēto vīriešu bija 15—35%.

Arī precēto sieviešu īpatsvars faktiski ir palielinājies. Starp sievietēm vecumā no 18 līdz 40 gadiem ta-
gad ir daudz vairāk precēto nekā buržuāziskajā Lat-
vijā. Sievietes, kas vecākas par 40 gadiem, sakarā ar
vīriešu skaita lielo samazinājumu kara rezultātā sa-
stāv laulībā mazāk nekā pirms kara. 1959. gada tau-
tas skaitīšanā reģistrēja nevis noslēgtās laulības, bet
faktiski sastāvošās, tāpēc visas tās precētās sievietes,
kas savus vīrus zaudēja kara rezultātā vai citādi, skai-
tīšanā reģistrēja kā neprecētas.

Ziņas par laulībā sastāvošo iedzīvotāju vecumu lie-
cina, ka padomju apstākļos Latvijā iestājas laulībā
agrāk nekā buržuāzijas kundzības laikā. Statistikas
dati rāda, ka 1959. gadā no visiem vīriešiem, kas ie-
stājās laulībā, 41,5% bija līdz 25 gadus veci, kamēr
1935. gadā tādu bija tikai 20,6%, t. i., divreiz mazāk.
Arī starp visām sievietēm, kas 1959. gadā iestājās
laulībā, līdz 20 gadu vecas bija divreiz vairāk nekā
1935. gadā.

Sociālisma apstākļos samērā agrās laulības veicina
tas, ka jaunatnei atkrīt rūpes par rītdienu, ir lielāka
patstāvība, ko rada pilnīga nodrošinātība ar darbu,
samērā augsta izpeļņa un citi faktori.

1959. gada tautas skaitīšanas dati rāda, ka ne vi-
sām tautībām Latvijas PSR ir vienāds laulībā sastā-
vošo īpatsvars un vecums. Ja vidēji uz 1000 vīriešiem
republikā sastāv laulībā 661, tad vislielākais precēto
īpatsvars ir ebrejiem — 773, ukraiņiem — 746, krie-
viem — 687, bet vismazākais latviešiem — 644. Arī
starp sievietēm vismazākais laulībā sastāvošo īpat-
svars ir latvietēm — 466 uz tūkstoš sievietēm, kamēr

krievietēm — 566, ebrejietēm — 612, ukraiņietēm — 635. Vislielākais īpatsvars starp laulībā sastāvošiem iedzīvotājiem ir vīriešu kārtas ukraiņiem 35—39 gadu vecumā — no katriem tūkstoš vīriešiem laulībā sastāv 956, bet starp sievietēm — ebrejietēm 30—34 gadu vecumā — 840. No visām tautībām visātrāk laulībā stājas ukraiņi, lietuvieši un krievi, bet visvēlāk — latvieši un ebreji.

Ģimenes jēdziens ir daudz plašāks nekā laulībā sastāvošo jēdziens. Runājot par iedzīvotāju ģimenes stāvokli, ģimeņu skaitu un lielumu, jānoskaidro, ko saprot ar vārdu «ģimene». Vai ģimeni veido tikai vecāki un bērni, vai tajā ieskaita arī attālus radus vai pat vienā dzīvoklī dzīvojošus cilvēkus, kurus nesaista kopējas radniecības saites?

Padomju tautas skaitīšanās par ģimeni uzskata kopā dzīvojošas personas, kuras savā starpā saistītas ar ašinsradniecību vai citādu radniecību un kurām ir kopējs budžets. Ģimenes locekļus, kuri ilgāku laiku nedzīvo ģimenē, kā skolēni, studenti, Padomju Armijā esošie u. c., bet kuriem ar ģimeni ir kopējs budžets vai arī regulāri materiāli sakari, uzskata par atsevišķi dzīvojošiem ģimenes locekļiem. Tos ģimenes locekļus, kuri nedzīvo ģimenē un kuriem nav ar ģimeni regulāru materiālu sakaru, kā arī tos, kam ģimenes nav, uzskata par vieniniekiem.

Tas nozīmē, ka ģimeni veido kopā dzīvojoši vienas vai vairāku paaudžu radinieki, ieskaitot attālākus radiniekus. Tomēr tas neizslēdz iespēju ģimenes locekļu skaitu un lielumu paplašināt vai sašaurināt, piemēram, vienā dzīvoklī dzīvojošos vecākus un precētus bērnus var uzskatīt par vienu vai vairākām ģimenēm atkarībā no ģimenes budžetu skaita. Toties ģimenē netiek ieskaitīti dažādi ar ģimeni kopā dzīvojoši, bet ar tiem

radniecībā neesoši cilvēki, kaut arī tiem ir kopējs budžets. Tautas skaitīšanās iedzīvotāji paši noteica savas ģimenes sastāvu un lielumu.

9. tabula

Ģimeņu, ģimenes locekļu un vieninieku skaits Latvijas PSR 1959. gadā (tūkst.)*

Rādītāji	Ģimeņu skaits	Ģimenes locekļu skaits			Vieninieki
		kopā	tai skaitā dzīvo		
			kopā ar ģimeni	atsevišķi no ģimenes	
Pilsētu un lauku iedzīvotāji	545,3	1869,3	1734,9	134,4	210,6
Pilsētu iedzīvotāji	302,6	1029,1	950,4	78,7	130,3
Lauku iedzīvotāji	242,7	840,2	784,5	55,7	80,3

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 99—103.

No visiem 2079,9 tūkst. republikas iedzīvotājiem 83,4% dzīvo ģimenēs, bet 6,5% ģimenes locekļu dzīvo atsevišķi no ģimenēm sakarā ar to, ka viņi kaut kur citur mācās, atrodas Padomju Armijā, ilgstošā komandējumā u. c., un 10,1% ir vieninieki.

Latvijas PSR uz 1000 iedzīvotājiem ir nedaudz vairāk ģimeņu nekā vidēji PSRS, bet ģimenes locekļu skaits turpretī ir mazāks kā pilsētās, tā laukos. Atšķirībā no vidējiem datiem par Padomju Savienību Latvijas PSR laukos uz 1000 iedzīvotājiem ir lielāks ģimeņu skaits nekā pilsētās. Šī īpatnība izskaidrojama ar to, ka vairums republikas iedzīvotāju uz laukiem dzīvo viensētās. Dzīvošana viensētās veicinājusi ģimeņu skaldīšanos.

*Ģimeņu, ģimenes locekļu un vieninieku skaits PSRS un tai skaitā Latvijas PSR uz 1000 pastāvīgi dzīvojošiem iedzīvotājiem 1959. gadā**

Rādītāji	Ģimeņu skaits		Ģimenes locekļu skaits						Vieninieki			
			kopā				tai skaitā dzīvo					
	PSRS		LPSR		kopā ar ģimeni		atsevišķi no ģimenes		PSRS		LPSR	
							PSRS	LPSR				
Pilsētu un lauku iedzīvotāji	242	262	955	899	898	834	57	65	45	101		
Pilsētu iedzīvotāji	246	261	942	888	868	820	74	68	58	112		
Lauku iedzīvotāji	238	264	967	913	924	852	43	61	33	87		

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 100 и 244.

Vieninieku skaits uz tūkstoš iedzīvotājiem Padomju Latvijā ir vairāk nekā divas reizes lielāks salīdzinājumā ar vidējiem datiem par Padomju Savienību. To zināmā mērā var izskaidrot ar apstākli, ka Latvijas PSR ir lielāks pilsētnieku īpatsvars, bet pilsētu iedzīvotāju starpā ir vairāk vieninieku nekā uz laukiem.

Tā kā buržuāziskās Latvijas tautas skaitīšanās ziņas par ģimeni, tās sastāvu neievāca, tad nav iespējams izsekot ģimenes sastāva un lieluma izmaiņām.

Ģimenes sastāvā un lielumā vēsturiski notiek izmaiņas, proti, ģimeņu lielums samazinās, ģimenes skalās. Tā Padomju Savienībā 1939. gadā uz tūkstoš

iedzīvotājiem bija 220 ģimenes un to vidējais lielums bija 4,1 cilvēks (tikai kopā dzīvojošie ģimenes locekļi), bet 1959. gadā ģimeņu skaits izauga līdz 242, bet to lielums samazinājās uz 3,7 cilvēkiem. Pie tam šis process laukos norisinājās straujāk nekā pilsētās: pilsētās šajā periodā vidēji ģimenē dzīvojošo skaits samazinājās nedaudz — no 3,6 uz 3,5 cilvēkiem, kamēr laukos dzīvojošās ģimenēs tās locekļu skaits samazinājās no 4,3 uz 3,9 cilvēkiem.

Salīdzinājumā ar 1939. gadu Padomju Savienībā tagad starp ģimenēm lielāks īpatsvars ir samērā nelielām ģimenēm. Pirms kara uz 1000 ģimenēm vislielākais īpatsvars bija 3 un 4 cilvēku lielām ģimenēm, bet 1959. gadā palielinājies 2 cilvēku ģimeņu īpatsvars (par 29%), kā arī 3 cilvēku ģimeņu īpatsvars (par 14%). Tajā pašā laikā 6 un 7 cilvēku lielo ģimeņu īpatsvars samazinājies gandrīz par 40%.

Sevišķi straujš ģimeņu dalīšanās process noticis laukos, kur tagad 48% ģimeņu ir ar 2 un 3 cilvēkiem, kamēr pirms kara šādu ģimeņu bija tikai 37%. Ceturto daļu no visām ģimenēm laukos tagad sastāda ģimenes ar 2 cilvēkiem.

1959. gadā Latvijas PSR ģimeņu ar 2 un 3 cilvēkiem bija daudz vairāk nekā vidēji Padomju Savienībā: Latvijas PSR šīs nelielās ģimenes sastādīja 67% no visām ģimenēm, bet vidēji PSRS — 52%. Kā pilsētās, tā arī laukos republikā visvairāk izplatītas ir 2 cilvēku lielas ģimenes: pilsētās tās sastāda 36% un laukos — 38% no visām ģimenēm.

Sakarā ar to, ka republikā pārsvarā ir nelielās ģimenes, vidējais ģimenes locekļu skaits ir 3,2 cilvēki. Starp pārējām padomju republikām Latvijas PSR ieņem 14. vietu pēc ģimenes locekļu skaita, bet 15. vietā ir Igaunijas PSR vidēji ar 3,1 cilvēku ģimenē. Vislie-

lākais ģimenes locekļu skaits ir Armēnijas PSR (4,8), Tadžikijas PSR (4,7) un Uzbekijas PSR (4,6).

Dažādo ģimenes vidējo lielumu padomju republikās var izskaidrot ar dzimušo skaitu. Tā Latvijas un Igaunijas republikām ir raksturīgs samērā zems dzimstības līmenis, kamēr Vidusāzijas un Aizkaukāza republikās tas ir viens no augstākiem Padomju Savienībā.

Atšķirības ģimenes lielumā Padomju Savienībā ir arī starp dažādām tautībām. Vidējais ģimenes lielums, ņemot vērā ģimenes galvas tautību, vislielākais ir tadžikiem — 5,0 cilvēki, uzbekiem un turkmēņiem — 4,9, krievu, ukraiņu un lietuviešu ģimenēs ir 3,6 cilvēki, bet vismazāk ir ebreju — 3,2, latviešu un igauņu ģimenēs — 3,1 cilvēks. Bez jau minētās atšķirības dzimušo skaitā zināmu ietekmi uz ģimenes lielumu atstāj arī tas, ka šīm tautībām pilsētnieku īpatsvars ir gandrīz pretēji proporcionāls ģimenes lielumam. Protams, šo tautību ģimenes lielumu ietekmē arī sociāli kulturālie un citi apstākļi.

NACIONĀLAIS SASTĀVS UN VALODA

Tas apstākļi, ka Padomju Savienība ir daudznāciju valsts, kur visām nācijām ir vienādas tiesības visās saimnieciskās, sabiedriski politiskās un kultūras dzīves nozarēs, bieži vien liek domāt, ka jautājums par tā vai cita padomju cilvēka tautību ir vairāk vai mazāk tradicionāls nekā praktisks jautājums. Tomēr arī Padomju Savienībā nacionālajam jautājumam ir aktuāla nozīme. Komunistiskās partijas Programā izsme-

ļoši skaidri atklāta nacionālā jautājuma būtība, tam speciāli veltīta Programas IV nodaļa.

Par to, kā mūsu zemē tiek risināts nacionālais jautājums, liecību sniedz Programā ierakstītais komunisma cēlāju morāles kodeksa princips: visu PSRS tautu draudzība un brālība, neiecietība pret nacionālo un rasu naidu. Komunisti uzskata par savu pirmo pienākumu audzināt darbaļaudis internacionālisma un sociālistiskā patriotisma garā, audzināt tā, lai tie nesamierinātos ne ar kādām nacionālisma un šovinisma izpausmēm.

Uzvarējušā sociālisma zemē nav nekādas vajadzības mākslīgi palielināt vienas nācijas locekļu skaitu vai samazināt otras. Taču noskaidrot tās vai citas nācijas locekļu skaitu vai arī tajā vai citā valodā runājošo skaitu ir nepieciešams, lai organizētu izglītības un kultūras iestāžu darbu. Tā, piemēram, jebkurā padomju republikā, apgabalā ir jāzina, cik skolas, teātru, grāmatu, laikrakstu, žurnālu nepieciešams tajā vai citā nacionālajā valodā.

Visu iedzīvotāju nacionālo sastāvu noskaidro tautas skaitīšanās. Pēdējās, 1959. gada tautas skaitīšanas materiāli spilgti liecina, ka visu Padomju Savienības tautību, nacionālo republiku un apgabalu attīstībā padomju varas gados sasniegti milzīgi panākumi. Visās brālīgajās republikās izauguši savi speciālistu un zinātnes darbinieku nacionālie kadri.

Tautas skaitīšanā konstatēts, ka Latvijas PSR iedzīvotāji pieder pie 67 dažādām PSRS tautām un tautībām un 38 tādām tautām, kuru apdzīvotā pamatteritorija atrodas ārpus mūsu zemes robežām.

Bez 11. tabulā minētajām tautībām Latvijas PSR dzīvo vēl armēņi, uzbeki, gruzīni, čuvaši, karēļi, moldāvi, kazahi, marieši, mordvieši, baškīri u. c. Latvijas PSR

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latvijas PSR 1959. gadā*

Tautības	Latvijas PSR		Tai skaitā			
			pilsētās		laukos	
	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%
Visi iedzīvotāji	2093,5	100,0	1174,0	100,0	919,5	100,0
tai skaitā:						
latvieši	1297,9	62,0	606,3	51,6	691,6	75,2
krievi	556,4	26,6	404,5	34,5	151,9	16,5
baltkrievi	61,6	2,9	34,7	3,0	26,9	2,9
poļi	59,8	2,9	38,0	3,2	21,8	2,4
ebreji	36,6	1,8	36,1	3,1	0,5	0,1
lietuvieši	32,4	1,5	14,1	1,2	18,3	2,0
ukraiņi	29,4	1,4	26,0	2,2	3,4	0,4
igauņi	4,6	0,2	2,8	0,2	1,8	0,2
čigāni	4,3	0,2	2,9	0,2	1,4	0,2
tatāri	1,8	0,1	1,6	0,1	0,2	—

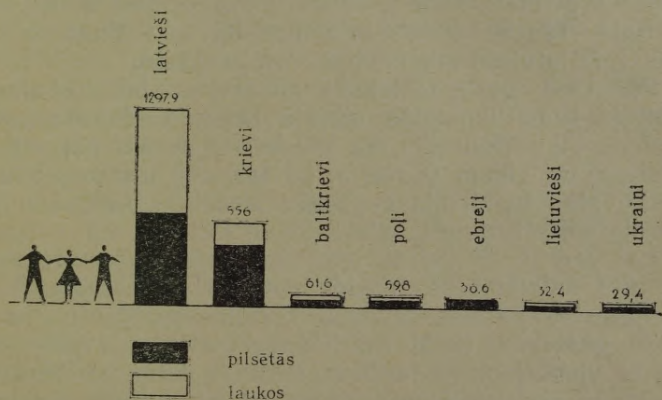
* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 92—95.

Iedzīvotāju starpā ir arī vācieši, somi, grieķi, čehi, bulgāri, ungāri, korejieši u. c. Republikā reģistrēti arī 185 lībieši.

Visā pasaulē dzīvojošo latviešu skaits sasniedz 1447 tūkst. cilvēku. No tiem republikā dzīvo 1297,9 tūkst., t. i., 90% no visā pasaulē dzīvojošiem latviešiem. Bez Latvijas PSR 102 tūkst. latviešu dzīvo citās Padomju Savienības republikās, bet 47 tūkst. — ārpus mūsu zemes robežām: 16 tūkst. — citās Eiropas valstīs, 13 tūkst. Amerikā un 18 tūkst. — Austrālijā un Okeānijā.¹

¹ Численность и расселение народов мира. Изд. Академии наук СССР, М. 1962, стр. 399.

Visvairāk republikā dzīvo latviešu tautības iedzīvotāji — 62% no visiem republikas iedzīvotājiem. Latvijas PSR laukos latviešu īpatsvars ir augstāks — 75%. Pilsētās iedzīvotāju sastāvs ir daudz internacionālāks: latviešu ir vidēji 51,6%, krievu — 34,5%,

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latvijas PSR 1959. gadā.

poļu — 3,2% utt. Rīgā visvairāk ir latviešu — 44,7%, krievu — 39,5%, ebreju — 5,0% utt.

Otra lielākā tautu grupa republikā ir slāvu tautas — krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi, kuri kopā sastāda 33,8% no visiem iedzīvotājiem. Latvijas PSR dienvidu kaimiņu — lietuviešu un, it īpaši, ziemeļu kaimiņu — igauņu īpatsvars ir samērā zems.

1959. gada tautas skaitīšanas rezultāti atspoguļo tautību pārstāvju objektīvo skaitu un īpatsvaru republikā. Tautas skaitīšanas rezultāti iegūti, pamatojoties

uz skaitīšanas anketas ziņām, kuras sniedza katrs iedzīvotājs personīgi. Bērnu tautību noteica viņu vecāki.

Padomju tautas skaitīšanu uzdevums ir noskaidrot iedzīvotāju patieso nacionālo sastāvu, turpretī pavisam citādi mērķi ir buržuāziskajām tautu skaitīšanām. Spilgts piemērs tam ir 1935. gada tautas skaitīšana Latvijā. Tās uzdevums bija mākslīgi palielināt valdošās, t. i., latviešu nācijas iedzīvotāju skaitu.

Pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma buržuāziskajā Latvijā krasi izpaudās atklāta tautu naidošana savā starpā. Tika sludināts, ka latvieši ir pārāki par citām tautām, un visādi uzsvērts, ka latviešu tautības iedzīvotāji stāv uz daudz augstāka attīstības līmeņa nekā ebreji, poļi, lietuvieši, krievi.

Lai varētu vēl vairāk nonicināt, apspiest mazākumtautību iedzīvotājus, nacionālistiskā buržuāzija bija ieinteresēta parādīt latviešu tautības pārstāvju skaitlisko pārsvaru, tādēļ skaitīšanas instrukcija paredzēja, ka visus jauktās tautības laulībās dzimušos bērnus, ja viens no vecākiem ir latvietis, pieskaitīja pie latviešiem, neprasot vecāku piekrišanu. Pateicoties šādai datu savākšanas «metodei», bija iespējams iegūt nepamatoti lielu latviešu skaita pieaugumu, jo jaukto laulību skaits Latvijā bija liels (1935. gadā no visām noslēgtajām laulībām 13,1% bija jauktās laulības). Bez tam, fašistiem nākot pie varas Latvijā, citu tautību pārstāvjiem dabūt darbu valsts un pašvaldības iestādēs bija ļoti grūti, tādēļ daudzi ebreji, vācieši, krievi u. c., kuri pārvaldīja latviešu valodu, skaitīšanā uzdevās par latviešiem.

Vācot datus ar tādām «metodēm», panāca, ka latviešu tautības iedzīvotāju skaits laikā no iepriekšējās — 1930. gada tautas skaitīšanas līdz 1935. gadam «pa-

lielinājās» par 77 655 cilvēkiem. Tajā pašā laikā kopējais iedzīvotāju skaita pieaugums bija tikai 50 457 cilvēki.

Tāda tautību sastāva viltošana bija vajadzīga tīri politiskiem nolūkiem, lai pierādītu, kā tika rakstīts 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātos, ka «... pēdējos četrdesmit gados Latvija kļuvusi ievērojami latviskāka», kā arī lai atņemtu iespēju vairākām tautībām skolā mācīties savā mātes valodā. Tā pēc 1935. gada kā «liekas» tika likvidētas 39 krievu, 18 baltkrievu un 5 citu mazākumtautību pamat- un vidusskolas.¹

Sociālistiskajā sabiedrībā nav vajadzības ne palielināt kādas tautības skaitu, ne arī slēpt skaitīšanā iegūtos rezultātus. Visās padomju republikās dzīvo daudzu tautību pārstāvji, kas visi kopā ceļ komunistisko sabiedrību mūsu zemē.

Tāpat kā daudzās citās brālīgajās padomju republikās, arī Latvijas PSR iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir samērā neviengabalains. Lai gan republikā skaitliskā pārsvarā ir latviešu tautības iedzīvotāji, liels īpatsvars ir arī visām citām tautībām. Latvijas PSR pamatnācijas pārstāvju īpatsvars ir līdzīgs Padomju Savienības Vidusāzijas un Aizkaukāza republikās dzīvojošo pamatnāciju īpatsvaram. Tā Uzbekijas PSR no visiem iedzīvotājiem uzbeku ir 62,2%, Tadžikijas PSR tadžiku — 53,1%, Turkmēnijas PSR turkmēņu — 60,9%, Gruzijas PSR gruzīnu — 64,3%, Azerbaidžānas PSR azerbaidžāņu — 67,5%.

Visaugstākais padomju republikās dzīvojošo pamatnāciju pārstāvju īpatsvars ir Armēnijas PSR, kur no visiem iedzīvotājiem armēņu ir 88%, KPFSR krievu —

¹ Latvijas kultūras statistika 1918.—1937. g. Rīgā, 1938., 15. un 47. lpp.

83,3%, Baltkrievijas PSR baltkrievu — 81,1%, bet viszemākais pamatnācijas īpatsvars ir Kazahijas PSR, kur kazahi sastāda 30,0% no iedzīvotāju kopskaita, Kirgīzijas PSR kirgīzi — 40,5%. Kaut gan atsevišķās republikās pamatnācijas pārstāvju īpatsvars ir augsts, no visiem Padomju Savienībā dzīvojošiem armēņiem savā republikā dzīvo tikai 56%, no visiem krieviem KPFSR dzīvo 86%, no visiem baltkrieviem Baltkrievijas PSR dzīvo 83%, bet no visiem PSRS dzīvojošiem latviešiem Latvijas PSR dzīvo 93%. Šajā ziņā vēl augstāks procents ir tikai gruzīniem — Gruzijā dzīvo 97% no visiem PSRS dzīvojošiem gruzīniem.

Šie skaitļi runā spilgtu valodu par to, ka sociālistisko nāciju attīstību nekavē nacionālie nožogojumi un tā norisinās visu sociālistisko nāciju tuvināšanās, savstarpējās brālīgās palīdzības un draudzības garā. Padomju valstī visu tautu savstarpējā saskare paplašinās un attīstās sakarā ar to, ka izveidojas jauni rūpniecības centri, tiek atklātas jaunas dabas bagātības, pieaug preču apmaiņa un nostiprinās ekonomiskie sakari starp rajoniem, republikām, apgabaliem.

Tagad Padomju Savienības republikās kopā dzīvo un draudzīgi strādā daudzu tautību cilvēki. Mūsu zemē visu nāciju dzīve veidojas uz vienota sociālistiskā pamata un visas nācijas kopā iet uz vienu mērķi — komunismu.

Tautas skaitīšanās noskaidroja arī visu iedzīvotāju dzimto valodu. Pie tam tautība ar dzimto valodu varēja nesakrist.

Visiem padomju pilsoņiem ir pilnīga brīvība runāt, audzināt un mācīt savus bērnus jebkurā valodā, netiek pieļautas nekādas privilēģijas, ierobežojumi vai spaidi vienas vai otras valodas lietošanā. Tautu brālīgās draudzības un savstarpējās uzticības apstākļos mūsu zemē

visām nacionālajām valodām ir vienādas attīstības tiesības un šī attīstība notiek, vienai valodai papildinot un bagātinot otru.

12. tabula

Iedzīvotāju sadalījums pēc dzimtās valodas Latvijas PSR 1959. gadā*

Latvijas PSR par dzimto valodu savas tautības valodu uzskata						
tautības	tūkst.	%	tai skaitā			
			pilsētās		laukos	
			tūkst.	%	tūkst.	%
Visi iedzīvotāji	1950,2	93,1	1071,9	91,3	878,3	95,5
tai skaitā:						
latvieši	1276,5	98,3	593,4	97,9	683,1	98,8
krievi	547,9	98,4	399,5	98,8	148,4	97,8
baltkrievi	26,2	42,6	12,6	36,3	13,6	50,6
poļi	33,0	55,3	20,1	52,9	12,9	59,5
ebreji	17,5	47,9	17,4	48,2	0,1	28,7
lietuvieši	24,7	76,5	9,9	70,3	14,8	81,3
ukraiņi	12,6	42,8	10,8	41,4	1,8	53,1
igauņi	2,9	62,8	1,6	57,5	1,3	71,3
čigāni	3,0	69,4	2,0	69,7	1,0	68,9
tatāri	1,1	59,3	1,0	59,4	0,1	58,8

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 92—95.

Raksturīgi, ka gandrīz visi republikā dzīvojošie Latvieši un krievi par savu dzimto valodu uzskata savas tautības valodu, turpretī no pārējo tautu pārstāvjiem savas tautības valodu par savu dzimto valodu uzskata tikai $\frac{2}{5}$ — $\frac{3}{4}$ šo tautību pārstāvju. Tādējādi iznāk, ka latviešu valodu bez republikā dzīvojošiem latviešiem par savu dzimto valodu uzskata vēl 28,5 tūkst. citu tautību iedzīvotāju, bet krievu valodu bez krieviem par dzimto valodu skaita vēl 109,0 tūkst. iedzīvotāju.

No visiem republikā dzīvojošiem latviešiem 19,0 tūkst., t. i., 1,5% cilvēku, par savu dzimto valodu uzskata krievu valodu un 2,4 tūkst., t. i., 0,2%, uzskata, ka viņu dzimtā valoda ir vēl kāda trešā, piemēram, ukraiņu, baltkrievu valoda. No visiem krieviem 8,2 tūkst., t. i., 1,5%, par savu dzimto valodu uzskata latviešu valodu un 0,3 tūkst., t. i., 0,1%, — kādu trešo valodu. No republikā dzīvojošiem 36,6 tūkst. ebrejiem 17,5 tūkst., t. i., 48%, par savu dzimto valodu uzskata ebreju valodu, 18,3 tūkst., t. i., 50%, — krievu valodu, 0,6 tūkst., t. i., 1,6%, — latviešu valodu.

Tautas skaitīšanā iedzīvotājus reģistrēja pēc to dzimtās, pirmās valodas. Faktiski krievu valodā runājošo skaits ir daudz lielāks, jo līdztekus dzimtajai valodai mūsu zemē pārējo nāciju piederīgie labprātīgi mācās un saprot arī krievu valodu. Tas dod iespēju ikvienai nācijai un tautībai apgūt gan citu PSRS tautu, gan arī pasaules kultūras un zinātnes sasniegumus, kā arī ļauj ar krievu valodas palīdzību iepazīstināt citas nācijas ar savas tautas kultūru un zinātni. Padomju Savienībā krievu valoda visām mūsu zemes tautām ir kļuvusi par otru dzimto valodu, par starpnāciju sazināšanās un sadarbības kopējo valodu. Komunisma celtniecības apstākļos norisinās process, kad uz brīvprātības un demokrātisma bāzes notiek nāciju un tautību aizvien ciešāka tuvināšanās, bet komunismā tiks sasniegta pilnīga nāciju vienotība.

KULTŪRAS LĪMENIS

Sociālistiskās celtniecības gaitā Padomju Savienībā gūti lieli panākumi iedzīvotāju kultūras līmeņa paaugstināšanā. Ciešā sadarbībā ar brālīgajām padomju tau-

tām straujš iedzīvotāju kultūras līmeņa pacēlums panākts arī Padomju Latvijā.

Sociālisma apstākļos iedzīvotāju kultūras līmeņa paaugstināšana nav tikai pašmērķis, bet gan viena no sociālisma celtniecības neatņemamām sastāvdaļām. V. I. Ļeņins jau 1923. gadā uzsvēra: «...nekur tautas masas nav tā ieinteresētas īstā kultūrā kā pie mums; nekur šās kultūras jautājumi netiek aplūkoti tik dziļi un tik konsekventi kā pie mums ...»¹ Ļeņins norādīja uz nepieciešamību radikāli celt iedzīvotāju kultūras līmeni.

Buržuāziskajā Latvijā maz tika darīts tautas kultūras līmeņa patiesai paaugstināšanai, — buržuāzija pat necentās likvidēt analfabētismu iedzīvotāju vidū, toties tā visādi vajāja progresīvos kultūras un zinātnes darbiniekus un pūlējās noslāpēt progresīvo ideju izplatīšanos tautā. Lai nodrošinātu savai kundzībai ilgāku pastāvēšanu, buržuāzija visādi atbalstīja un veicināja tautas pakļaušanu tumsonībai ar reliģijas un citu reakcionāro ideju palīdzību.

Tikai padomju varas nodibināšana Latvijā ļāva visiem iedzīvotājiem izmantot zinātnes un kultūras sasniegumus. Padomju varas apstākļos pilnā nozīmē uzplauka latviešu tautas kultūra, nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura. Padomju Latvijā realizēta patiesa kultūras revolūcija, kas izpaužas visās kultūras jomās. Tās rezultātā ievērojami paaugstinājies iedzīvotāju izglītības līmenis.

Republikā 1959. gadā 767 tūkst. cilvēku bija augstākā, vidējā un nepilnā vidējā izglītība, kamēr 1939. gadā tādu cilvēku skaits buržuāziskajā Latvijā sasniedza tikai 278 tūkst. Iedzīvotāju skaits, kuri ieguvuši

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 33. sēj., 413. lpp.

Iedzīvotāju izglītības līmenis Latvijas PSR 1959. gadā
(tūkst. cilvēki)*

Izglītība	Pavisam	Tai skaitā		No visiem izglītību ieguvušajiem dzīvo	
		vīrieši	sievietes	pilsētās, strādņ. ciematos	laukos
Pabeigta augstākā	44,4	20,7	23,7	39,3	5,1
Nepabeigta augstākā	25,4	11,5	13,9	20,4	5,0
Vidējā speciālā	101,0	45,5	55,5	76,0	25,0
Vispārējā vidējā	132,9	49,5	83,4	109,4	23,5
Nepilna vidējā	462,9	211,7	251,2	295,0	167,9

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 22—27.

augstāko izglītību, 1959. gadā palielinājies salīdzinājumā ar 1939. gadu vairāk nekā 3 reizes, bet ar nepabeigtu augstāko, vidējo un nepilnu vidējo izglītību — 2,7 reizes.

Viens no nozīmīgākajiem kultūras revolūcijas rezultātiem Latvijā ir tas, ka vairāk nekā puse no visiem iedzīvotājiem, kas ieguvuši augstāko izglītību, ir sievietes. Padomju vara radījusi visus apstākļus, lai sievietes varētu aktīvi piedalīties visās tautas saimniecības nozarēs, zinātnē un kultūrā, sabiedriskajā un valsts darbā. To spilgti liecina krasi pieaugušais sieviešu izglītības līmenis. 1959. gadā no visiem iedzīvotājiem ar augstāko izglītību 53% bija sievietes, bet no iedzīvotājiem ar nepabeigtu augstāko, vidējo un nepilnu vidējo izglītību sievietes sastādīja 56%. Turpretī buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā no visiem augstskolu beigušajiem sievietes sastādīja tikai 17%. Padomju

Latvijā sievietes ar augstāko izglītību ir desmit reizes vairāk nekā buržuāziskajā Latvijā. Šie skaitļi spilgti raksturo patieso sociālo un kulturālo vienlīdzību, kāda mūsu zemē ir starp vīriešiem un sievietēm.

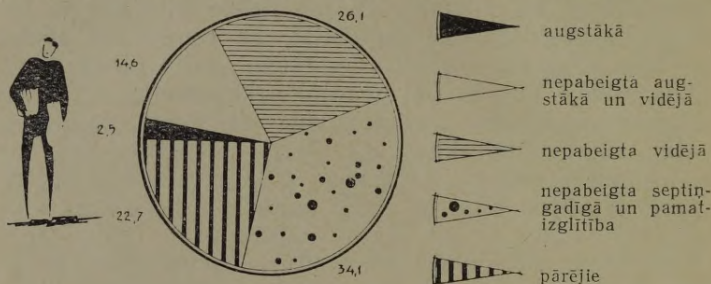
Kultūras revolūcija izglītības jomā aptvērusi visus iedzīvotājus kā pilsētās, tā arī pašos attālākajos republikas nostūros. Te jāpiebilst, ka republikas lauku apvidos augstāko izglītību ieguvušo skaits pēckara periodā vidēji audzis pat straujāk nekā pilsētās. Pilsētās iedzīvotāju skaits, kuri ieguvuši augstāko izglītību, šajā laikā palielinājies 3,1 reizi salīdzinājumā ar pirmskara periodu, bet laukos — 3,6 reizes. Cilvēku ar vidējo izglītību pilsētās 1959. gadā bija 2,2 reizes vairāk, bet laukos — 3,3 reizes vairāk nekā 1939. gadā.

Par vienu no lielākajām kultūras revolūcijas uzvarām Padomju Latvijā jāuzskata analfabētisma likvidācija. Padomju varas gados analfabētisms republikā praktiski ir likvidēts.

Pēdējā tautas skaitīšana buržuāziskajā Latvijā 1935. gadā konstatēja, ka valstī ir 11,2% analfabētu. Vēl augstāks analfabētisma procents bija starp sievietēm un lauku iedzīvotājiem. Tādā buržuāziskās Latvijas nostūrī kā Latgalē starp lauku ļaudīm 29% nemācēja ne lasīt, ne rakstīt, no Latgales sievietēm $\frac{1}{3}$ bija analfabētes. Protams, pastāvot tik lielam analfabētu procentam, nopietni runāt par kultūras līmeņa paaugstināšanu pat nevarēja.

1959. gada tautas skaitīšana konstatēja, ka starp iedzīvotājiem vecumā no 9 līdz 50 gadiem Latvijas PSR lasīt un rakstīt nepratēju bija vairs palicis 1%, galvenokārt tikai 45—50 gadu veci iedzīvotāji. Pie tam jāievēro, ka šo nedaudzo iedzīvotāju analfabētisms izskaidrojams galvenokārt ar hroniskām slimībām vai fiziskiem trūkumiem.

Mūsu republikā starp iedzīvotājiem 9—50 gadu vecumā analfabētisms praktiski likvidēts arī sieviešu un lauku iedzīvotāju vidū. No visām šajos gados esošām sievietēm lasīt un rakstīt nepratējas vairs palikušas tikai 1,2%, bet no lauku iedzīvotājiem — 1,5%.

Latvijas PSR iedzīvotāju izglītības līmenis 1959. gadā.

Lieli panākumi republikas iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanā un analfabētisma likvidēšanā gūti, apmācot iedzīvotājus vispārizglītojošās skolās, vidējās speciālās un augstākās mācību iestādēs un dažādos kadru sagatavošanasursos.

Augstākās kvalifikācijas speciālistus Padomju Latvijā sagatavo 10 augstākajās mācību iestādēs. 1938./39. mācību gadā cetrās buržuāziskās Latvijas augstskolās mācījās 7,8 tūkst. studentu, bet 1962./63. mācību gadā Padomju Latvijā studentu skaits sasniedza 27,4 tūkst., tātad pieaudzis 3,5 reizes.

Republikas augstskolas padomju varas gados ir sagatavojušas 33 tūkst. augsti kvalificētu speciālistu, kamēr buržuāziskās Latvijas augstskolas divdesmit gadu laikā beidza tikai 8 tūkst. speciālistu.

Lieli nopelni kvalificētu speciālistu sagatavošanā ir Latvijas vecākajai un pēc studentu skaita lielākajai augstskolai — Rīgas Politehniskajam institūtam. Institūts 1958. gadā no jauna atvēra savas durvis, lai nodrošinātu augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanu republikas rūpniecībai, celtniecībai un citām tautas saimniecības nozarēm. 1962./63. mācību gadā institūtā mācījās 7,3 tūkst. studentu, t. i., gandrīz tikpat daudz, cik buržuāziskajā Latvijā visās augstākajās mācību iestādēs kopā. Rīgas Politehniskajā institūtā ir 5 dienas un vakara nodarbību fakultātes, bez tam vēl ir neklātienes fakultātes ne tikai Rīgā, bet arī Liepājā, Daugavpilī un Jelgavā.

Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātē gatavo dažādu nozaru speciālistus galvenokārt pedagoģiskajam darbam, tautas saimniecības plānotājus, ekonomistus, juristus u. c. speciālistus. Universitātē 5 fakultātēs mācās 5,7 tūkst. studentu.

Republikas lauksaimniecību ar visdažādāko nozaru speciālistiem nodrošina Latvijas Lauksaimniecības akadēmija, kas atrodas Jelgavā. Akadēmijas 9 fakultātēs gatavo agronomus, zootehniķus, lauksaimniecības mehanizatorus, veterinārārstus un citus speciālistus. 1962./63. mācību gadā te klātienes un neklātienes no daļās mācījās 5 tūkst. studentu.

Lai vēl labāk sagatavotu speciālistus republikas veselības aizsardzības iestādēm, 1950. gadā no jauna organizēja Rīgas Medicīnas institūtu. Institūta 3 fakultātēs 1962./63. mācību gadā mācījās 2,2 tūkst. studentu. Padomju Latvijā medicīnisko izglītību ik gadus iegūst 4 reizes vairāk studentu nekā pirms kara Latvijas universitātes Medicīnas fakultātē.

Kultūras un izglītības iestādēm kvalificētus kadrus republikā gatavo Latvijas PSR Valsts konservatorija

un Valsts Mākslas akadēmija, kā arī no jauna atvērtās augstākās mācību iestādes — Latvijas PSR Fiziskās kultūras institūts, Daugavpils un Liepājas pedagoģiskie institūti.

Aviācijas transporta kadru kalve ir 1960. gadā nodibinātais Rīgas Civilās gaisa flotes inženieru institūts.

Latvijas PSR augstākās mācību iestādes nodrošina tautas saimniecības un kultūras nozares ar augsti kvalificētiem speciālistiem daudz straujākos tempos nekā agrāk. Te jāpiebilst, ka kadru sagatavošanas reorganizācija tuvina mācību procesu tiešajai ražošanai un tādējādi labāk sagatavo augstskolu beigušos savai nākošajai specialitātei.

Padomju Latvijā laikā no 1945. līdz 1962. gadam republikas augstskolas beiguši 3,8 tūkst. inženieru, 3,9 tūkst. ārstu, 4,6 tūkst. lauksaimniecības speciālistu. Višās šajās specialitātēs pirmskara periodā augstskolu beigušo skaits ir apmēram piecas reizes mazāks.

Mūsu augstākās mācību iestādes lielu darbu veic arī zinātnisko un pedagoģisko kadru sagatavošanā. No visām personām, kas republikā 1960.—1962. gadā beigušas aspirantūru, apmēram puse mācījusies aspirantūrā augstākajās mācību iestādēs, bet pārējie — zinātniskajās iestādēs.

Iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanā un speciālistu sagatavošanā lielu ieguldījumu devušas vispārizglītojošās mācību iestādes un vidējās speciālās mācību iestādes. Visu veidu vispārizglītojošās mācību iestādēs 1962./63. mācību gadā republikā mācījās 324 tūkst. cilvēku, t. i., par 82 tūkst. vairāk nekā 1940./41. mācību gadā, bet 54 vidējās speciālajās mācību iestādēs 1962./63. mācību gadā mācījās 30,5 tūkst. audzēkņu, t. i., 3,2 reizes vairāk nekā pirmskara gadā.

Pašreiz visās republikas mācību iestādēs unursos mācās katrs ceturtais cilvēks, bet buržuāziskajā Latvijā 1939. gadā minētajās mācību iestādēs mācījās tikai katrs astotais cilvēks.

Gūtie panākumi izglītības jomā izvirzījuši mūsu republiku vienā no pirmajām vietām visā Padomju Savienībā. Tautas skaitīšanas dati rāda, ka PSRS uz tūkstoš iedzīvotājiem ir vidēji 18 cilvēku ar augstāko izglītību, bet Latvijas PSR, tāpat kā Igaunijas un Azerbaidžānas PSR — 21 cilvēks. Vēl vairāk cilvēku ar augstāko izglītību ir tikai divās padomju republikās — Gruzijas PSR — 38 cilvēki un Armēnijas PSR — 28 cilvēki uz tūkstoš iedzīvotājiem. Pēc iedzīvotāju skaita, kuri ieguvuši vidējo un nepilnu vidējo izglītību, Latvijas PSR ir pirmajā vietā. Uz tūkstoš iedzīvotājiem (ieskaitot bērnus) mūsu republikā ir 344 cilvēki ar vidējo un nepabeigtu vidējo izglītību, tālāk seko Gruzijas PSR, kur uz tūkstoš iedzīvotājiem ir 315 cilvēku ar vidējo un nepabeigtu vidējo izglītību, Igaunijas PSR — 304, Armēnijas PSR — 289, Ukrainas PSR — 286 cilvēki.

Iedzīvotāju kultūras līmeņa raksturošanai nepietiek ar datiem par iedzīvotāju skaitu, kas ieguvuši vidējo vai augstāko izglītību. Tūlīt gan jāpiebilst, ka tautas kultūras līmeni noteikt ir ļoti grūti. Tomēr ir vairāki rādītāji, kas ļauj spriest par iedzīvotāju kultūras pakāpi, tās sasniegumiem. Pie tādiem rādītājiem pieder zinātnisko iestāžu, bibliotēku, muzeju, teātru, kino-teātru, klubu un citu kultūrizglītojošo iestāžu skaits, kā arī izdoto grāmatu, žurnālu, laikrakstu nosaukumu skaits un metiens.

Dažādu zinātnisko un kultūrizglītojošo iestāžu pastāvēšana un to darbības apjoms ļauj novērtēt, kā iedzīvotājiem iespējams iepazīties ar zinātnes un kultū-

ras sasniegumiem. Piemēram, ja tagad ir sazarotāks zinātnisko un kultūras iestāžu tīkls nekā agrāk un to darbība arvien ir paplašinājusies, tad tas liecina, ka iedzīvotāju kultūras līmenis ir paaugstinājies. No otras puses, pašreizējā kultūrizglītības iestāžu attīstības pakāpe ir garantija tālākajai iedzīvotāju kultūras līmeņa izaugsmei.

Iepazīsimies ar Padomju Latvijas sasniegto zinātnisko un kultūras iestāžu, kā arī preses izdevumu attīstības līmeni.

Jau kopš pirmajām padomju varas pastāvēšanas dienām Komunistiskā partija un padomju valdība lielu uzmanību veltījusi zinātnisko pētījumu attīstīšanai Latvijas PSR. Buržuāziskajā Latvijā zinātne bija vāji attīstīta. Atsevišķi spējīgi zinātnieki, kuri toreiz strādāja praktisko zinātņu nozarēs, nevarēja gūt vēlamos panākumus nepietiekami nodrošinātās zinātniski eksperimentālās bāzes dēļ.

Latvijas PSR zinātne ir guvusi nepieredzētu uzplaukumu. Pašlaik republikā ir 110 zinātnisko iestāžu, no tām 25 zinātniski pētnieciskie institūti, to filiāles un nodaļas. 1961. gada oktobrī Salaspilī uzsāka darbu pirmais atomreaktors Baltijas republikās.

Svarīgākā nozīme sociālistiskās zinātnes un kultūras attīstībai republikā ir Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai, kas nodibināta 1946. gadā. 1963. gadā republikas Zinātņu akadēmijā bija 12 zinātniski pētniecisko institūtu, Fundamentālā bibliotēka, Botāniskais dārzs un astrofizikas laboratorija.

Līdztekus Zinātņu akadēmijai zinātniski pētniecisko darbu veic arī Latvijas Zemkopības zinātniski pētnieciskais institūts, Latvijas Lopkopības un veterinārijas zinātniski pētnieciskais institūts, Latvijas Hidrotehnikas un meliorācijas zinātniski pētnieciskais institūts,

Latvijas PSR Medicīnas zinātniski pētnieciskais institūts u. c. Zinātniskais darbs noris arī Latvijas PSR augstskolās.

Partija un valdība izvirzījusi zinātniskās pētniecības iestādēm lielus uzdevumus cīņā par tehnikas progresu rūpniecībā, transportā un citās tautas saimniecības nozarēs, cīņā par lauksaimniecības kāpināšanas un kultūras attīstību mūsu republikā. Šie uzdevumi sevišķi tika pasvītroti Komunistiskās partijas XXII kongresā, Centrālās Komitejas 1963. gada jūnija plēnumā.

Republikas zinātnieki veikuši pētījumus, kam ir liela teorētiska un praktiska nozīme ne tikai mūsu republikas tautas saimniecības un kultūras tālākajā attīstībā, bet arī ārpus mūsu zemes robežām. Jau atrisināti daudzi jautājumi, kas saistīti ar rūpniecības un celtniecības industrializācijas, ražošanas procesu mehānizācijas un automatizācijas tālāku attīstību. Ievērojami izvērsti darbi orgāniskās sintēzes un ķīmijas tehnoloģijā, radioaktīvo izotopu izmantošanā tautas saimniecībā, medicīnā, bioloģijā un kodolmērījumu ierīcēs, elektronikas un skaitļošanas tehnikā, enerģētikā u. c.

Pēdējos gados republikā ievērojami pieaudzis zinātnisko darbinieku skaits. 1962. gadā republikā strādāja 4,2 tūkst. zinātnisko darbinieku, tajā skaitā 71 zinātņu doktors un 977 zinātņu kandidāti.

Buržuāziskajā Latvijā sievietēm faktiski bija slēgts ceļš uz zinātne. Padomju valsts radījusi visus apstākļus, lai sievietes varētu aktīvi piedalīties zinātniski pētnieciskajā darbā. Republikā no visiem zinātniskajiem darbiniekiem 40% ir sievietes.

PSKP XXII kongresā apstiprinātajā partijas Programā atzīmēts, ka padomju zinātnieku goda pienākums ir nostiprināt avangarda pozīcijas, ko padomju

zinātne iekarojusi svarīgākajās zinātņu nozarēs, un ieņemt vadošo vietu pasaules zinātnē galvenajās nozarēs.

Iedzīvotāju kulturālā līmeņa paaugstināšanā liela nozīme ir bibliotēkām. Republikā strādā vairāk nekā 5 tūkst. bibliotēku (ieskaitot tehniskās un speciālās), un grāmatu fonds tajās pārsniedz 25 miljonus eksemplāru. Lai gūtu pilnīgu priekšstatu par to, cik strauji audzis masu bibliotēku tīkls, jāpiebilst, ka 1940. gadā Latvijā bija tikai 174 masu bibliotēkas ar 820 tūkst. grāmatu, bet 1960. gadā — 1,9 tūkst. masu bibliotēku ar 11,6 milj. grāmatu. Sevišķi pieaudzis grāmatu fonds lauku masu bibliotēkās — vairāk nekā 35 reizes salīdzinājumā ar 1940. gadu.

Ik gadus pieaug grāmatu skaits bibliotēkās, rēķinot uz 100 iedzīvotājiem: 1940. gadā uz 100 iedzīvotājiem Latvijā bibliotēkās bija 43 grāmatas, 1950. gadā — 146 grāmatas, bet 1962. gadā — jau vairāk nekā 500 grāmatu.

Pēc grāmatu skaita uz 100 iedzīvotājiem Latvijas PSR bibliotēkās, tāpat kā visā Padomju Savienībā, ir vairāk grāmatu nekā visattīstītākajās kapitālistiskajās valstīs — ASV, Anglijā, Francijā, Itālijā, VFR u. c.

Padomju varas apstākļos bibliotēkām ir liela nozīme tautas dzīvē. Apgādādamas plašas lasītāju masas ar grāmatām, bibliotēkas propagandē cildenās marksisma-ļeņinisma idejas, iepazīstina iedzīvotājus ar jaunākajām zinātnes atziņām, palīdz tiem celt savu kultūras līmeni un veidot estētisko gaumi. Bibliotēkas no pasīvām grāmatu uzglabātājām un izsniedzējām, kādas tās bija kapitālisma apstākļos, pārvērtušās par aktīvām jaunā, komunistiskās sabiedrības cienīga cilvēka veidotājām.

Buržuāziskās varas gados prese un izdevniecība Lat-

vijā bija kapitālistisko uzņēmēju rokās, kuri vispirms bija ieinteresēti maksimālās peļņas iegūšanā. Lai iegūtu vieglu peļņu un novērstu tautas masas no aktuāliem sabiedriski politiskajiem jautājumiem, tolaik daudz tika izdota sēnalu literatūra.

Padomju Latvijā grāmatu izdevniecībā notikušas radikālas izmaiņas. Republikā laikā no 1940. gada līdz 1962. gadam izdots vairāk nekā 20 tūkst. dažādu nosaukumu grāmatu, kuru kopējais metiens pārsniedz 130 miljonu eksemplāru. 1962. gadā izdoto grāmatu skaits palielinājies salīdzinājumā ar 1940. gadu 6 reizes, bet to metiens — 4,1 reizi.

1962. gadā Padomju Latvijā, tāpat kā visā Padomju Savienībā, uz katru iedzīvotāju izdeva vidēji 5,5 grāmatas, bet buržuāziskajā Latvijā pēdējos gados uz vienu iedzīvotāju izdeva tikai 2 grāmatas. Apvienoto Nāciju starptautiskā organizācija izglītības, zinātnes un kultūras jautājumos (UNESCO) ir aprēķinājusi, ka uz katru zemeslodes iedzīvotāju izdod vidēji 2 grāmatas gadā. Jādodomā, ka gadījumā, ja sociālistiskajās valstīs neizdotu tik daudz grāmatu, kā publicēts pēdējos gados, minētais skaitlis būtu vēl mazāks. Pat augsti attīstītās kapitālistiskajās valstīs izdod daudz mazāk grāmatu uz vienu iedzīvotāju nekā Latvijas PSR. Tā VFR uz vienu iedzīvotāju pēdējos gados izdotas 2,6 grāmatas, Francijā — 2,3 un ASV — 1 grāmata.

Salīdzinājumā ar buržuāziskās Latvijas periodu tagad daudz bagātāks ir izdoto žurnālu un laikrakstu klāsts. Laikā no 1940. līdz 1962. gadam izdoto žurnālu un citu līdzīgu izdevumu skaits pieaudzis no 35 līdz 99 nosaukumiem, bet izdoto laikrakstu skaits — no 21 līdz 81 nosaukumam. Šajā pašā laikā laikrakstu metienu skaits gadā palielinājies 4 reizes.

Liela nozīme iedzīvotāju zinātniski izglītojošā darbā ir muzejiem. Latvijas muzeji sāka darbu vērst plašumā tikai pēc padomju varas nodibināšanās. Tagad republikā ir plašs vēstures, mākslas un novadpētniecības muzeju tīkls. 1962. gadā darbojās 26 muzeji un tos apmeklēja 1,2 miljoni iedzīvotāju.

Vissazarotākais ir vēstures un novadpētniecības muzeju tīkls, kas aptver daudzus mūsu republikas rajonus. Plašākie no šiem muzejiem ir Valsts revolūcijas muzejs, Latvijas PSR vēstures muzejs, Valsts Rīgas vēstures muzejs, Valsts etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Divi mākslas muzeji veic plašu darbu iedzīvotāju estētiskās gaumes izkopšanā un tautu draudzības nostiprināšanā.

Muzeji veic arī lielu zinātniski pētniecisko darbu — kopā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas institūtiem tie piedalās arheoloģiskās un etnogrāfiskās ekspedīcijās, pēti literatūras materiālus un tos zinātniski apstrādā.

Padomju apstākļos strauji izaugusi māksla un attīstījies kultūras iestāžu tīkls. Teātri, kino, koncertzāles tagad plaši atvērtas visiem darbaļaudīm. Mākslas iestādes ir kļuvušas par nozīmīgām padomju un progresīvās aizrobežu kultūras propagandētājām.

Latvijas PSR pašreiz darbojas 11 teātri — 7 atrodas Rīgā, divi Liepājā, pa vienam Daugavpilī un Valmierā. Teātri veic lielu darbu iedzīvotāju kulturālajā audzināšanā. Arvien vairāk palielinās skatītāju skaits tajos. Teātru apmeklētāju skaits laikā no 1940. līdz 1962. gadam pieaudzis no 400 tūkst. līdz 2,1 miljonam, bet izrāžu skaits tajā pašā laikā palielinājies vairāk nekā 5 reizes.

Paralēli profesionālajiem kolektīviem lielu darbu kultūras propagandā veic pašdarbības teātri, kori, deju

ansamblī, no kuriem daudziem piešķirts tautas ansambļa goda nosaukums. Republikā pašlaik ir 11 tautas teātru, 14 tautas koru un 12 tautas deju ansambļu. Rajonu centros, kolhozos un padomju saimniecībās izrādes sniedz ne tikai pašdarbības teātri, bet arī visi profesionālie teātri, lai iepazīstinātu ar teātra mākslas sasniegumiem lauku iedzīvotājus.

Partija un valdība lielu vērību veltī kinematogrāfijas attīstībai mūsu republikā. Par to vispirms liecina jaunuzceltā kinostudija Šmerlī, kas apgādāta ar modernāko tehniku un ķērusies pie regulāras kinofilmu ražošanas mūsu republikā. Modernās kinostudijas izveidošana paver vēl plašākas iespējas kinematogrāfijas uzplaukumam Padomju Latvijā.

Pirms kara Latvijā bija tikai 77 kinoteātri, kas visi piederēja privātipašniekiem. Statistikas dati rāda, ka $\frac{4}{5}$ no visiem kinoapmeklētājiem buržuāziskajā Latvijā bija Rīgas iedzīvotāji un tikai $\frac{1}{5}$ — pārējo pilsētu iedzīvotāji. Tā kā visi kinoteātri atradās pilsētās, tad lauku iedzīvotāji kino apmeklēja ļoti reti.

Padomju Latvijā veikts milzīgs darbs, lai kino — visvairāk izplatīto mākslas veidu — tuvinātu visiem iedzīvotājiem. No 1,3 tūkst. kinoiekārtām, kas darbojās 1962. gadā, 1,1 tūkst. bija izvietotas laukos. Lielais kinoteātru skaita pieaugums un to intensīvā ekspluatācija panākusi to, ka 1962. gadā kinoteātrus republikā apmeklēja 36,4 miljoni iedzīvotāju, kamēr kinoapmeklētāju skaits 1940. gadā sasniedza tikai 5 miljonus.

Latvijas PSR katrs pilsonis kinoteātri apmeklē vidēji 18 reizes gadā, kamēr buržuāziskajā Latvijā katrs iedzīvotājs vidēji apmeklēja kinoteātri nepilnas 3 reizes gadā. Statistikas dati par attīstītākajām kapitālistiskajām zemēm 1957. gadā rāda, ka ASV katrs iedzī-

votājs apmeklējis kinoteātri vidēji 14 reizes, Francijā — 9 reizes, Šveicē — 7 reizes gadā.

Lielu darbu iedzīvotāju vidū veic arī dažādi klubi, 1962. gadā Latvijas PSR bija 1,2 tūkst. klubu, no kuriem 1 tūkst. atradās laukos. Ne mazāka nozīme ir koncertzālēm un citām mākslas iestādēm Nevar aizmirst arī tādu kultūras izplatītāju, kāds ir radio un pēdējos gados arī televīzija.

Latvijas PSR strauji audzis radiouztvērēju skaits un plaša ir televīzijas skatītāju saime. Kopā ar translācijas tīkla punktiem 1963. gadā mūsu republikā ir 3,5 reizes vairāk radiouztvērēju nekā 1940. gadā. Tas nozīmē, ka uz katriem septiņiem cilvēkiem tagad ir divi uztvērēji, kamēr 1940. gadā uz septiņiem bija tikai viens radioaparāts. Pašreiz katrā ģimenē, katrā dzīvoklī, klubā un iestādē ir radioaparāts.

1963. gadā republikā bija vairāk nekā 150 000 televizoru. To, cik tagad kupls ir televīzijas skatītāju pulks, liecina tas, ka vienu televīzijas uzvedumu noskatās tik daudz skatītāju, ka Valsts akadēmiskajam drāmas teātrim vajadzētu sniegt 600 izrāžu, lai pulcētu tik daudz skatītāju. Pieslēdzoties retranslācijas tīklam, ko pārraida uz citām republikām, televīzija aptver miljonus. Atsevišķas pārraides ar intervīzijas palīdzību tiek pārraidītas arī uz Čehoslovākiju, Poliju, Bulgāriju, Rumāniju, Ungāriju.

Runājot par kultūru un tās līmeņa pieaugumu, nevar neminēt tādu kultūras novadu kā kora kultūru. Jāsaka, ka masu kori savu sniegumu visplašākajā skatē — dziesmu svētkos spilgti demonstrē latviešu tautas senās un arī jaunākās mūzikas tradīcijas.

Par mūsu dziesmu svētkiem, kuri parasti izvēršas par lieliem tautas kultūras svētkiem, ir jūsmojuši un sajūsminājušies visi, kam bijusi izdevība tos redzēt.

Te augstā mūzikas meistarība saliedējas ar lielu apzi-
nātu disciplīnu un krāšņu noformējumu.

Lai arī dziesmu svētkiem ir senas tradīcijas no pa-
gājušā gadsimta beigām, tomēr to organizētībai, mas-
veidīgumam un krāšņumam vispilnīgāk ļauts uzplaukt
Padomju Latvijā. To jo spilgti parādīja Padomju Lat-
vijas 20. gadadienai veltītie dziesmu svētki, kas apjo-
mā, mūzikas kultūrā un lieliskajā noformējumā pār-
spēja visus iepriekšējos.

Tādu milzīgu kultūras pacēlumu latviešu tautai ne-
būtu iespējams panākt, ja tās kultūra neattīstītos tiešā
sadarbībā un savstarpējā kultūras sasniegumu apmai-
nā ar lielo krievu tautu un visām pārējām brālīgajām
padomju tautām.

STRĀDĀJOŠO SADALIĀJUMS PA TAUTAS SAIMNIECĪBAS NOZARĒM UN TERITORIJU

Tautas skaitīšanas dati rāda, ka 1959. gadā Pa-
domju Latvijas tautas saimniecībā bija nodarbināti
1080,3 tūkst. cilvēku, bet kopā ar nodarbinātajiem per-
sonīgajās lauku palīgsaimniecībās — 1178,7 tūkst. cil-
vēku. Kopējais nodarbināto skaits nozarēs, kas ražo
materiālos labumus un realizē sabiedriskos pakalpoju-
mus, sastāda 56,3% no visu republikas iedzīvotāju
skaita.¹

Nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars mūsu republikā ir
nedaudz augstāks nekā vidēji Padomju Savienībā, kur

¹ Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā. Valsts statistikas izdev-
niecības Latvijas nodaļa, Rīgā, 1961., 307.—308. lpp.

tas sastāda 52,2% no visiem iedzīvotājiem.¹ To apstākli, ka mūsu republikā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars ir nedaudz augstāks nekā vidēji Padomju Savienībā, var izskaidrot tādējādi, ka Latvijas PSR iedzīvotāju sastāvā lielāks īpatsvars ir tām vecuma grupām, kuras aktīvi piedalās ražošanā. Zināms, ka bērni un pusaudži ražošanā nepiedalās, bet no visiem iedzīvotājiem bērnu līdz 16 gadu vecumam vidēji PSRS ir 30,4%, bet Latvijas PSR — 23,4%.

Iedzīvotāju nodarbinātības pakāpe Padomju Savienībā jāatzīst par augstu. Tādā attīstītā kapitālistiskā valstī kā ASV no visiem iedzīvotājiem pēc tautas skaitīšanas datiem nodarbināti tikai 40%, Anglijā — 46%, Francijā — 45%.² Te vēl jāievēro, ka tautas skaitīšanās saskaņā ar kapitālistisko valstu statistikā pieņemtajām metodēm nodarbināto skaitā iekļauj arī lielo zemju īpašniekus, fabrikantus, monopolistisko apvienību valdes locekļus un pat bezdarbniekus.

Kapitālistisko valstu paņēmienus palielināt kopējo nodarbināto skaitu mēģināsim noskaidrot, analizējot buržuāziskās Latvijas 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātus.

Pēc publicētajiem buržuāziskās Latvijas statistikas datiem iznāk, ka 1935. gadā no visiem iedzīvotājiem bija nodarbināti 61%, t. i., 1192,5 tūkst. cilvēku. Šis skaitlis jāuzskata par mākslīgi paaugstinātu, jo šajos tautas skaitīšanas materiālos nodarbināto iedzīvotāju skaitā iekļauti arī bezdarbnieki. Mēģinājums noskaidrot bezdarbnieku skaitu pēc tajā laikā aizpildītajām skaitīšanas lapām nedeva vēlamos rezultātus, proti, par visu bezdarbnieku skaitu ziņas nevarēja iegūt tā-

¹ СССР в цифрах в 1960 году. Госстатиздат, М. 1961, стр. 29.

² Экономика капиталистических стран. Внешторгиздат, М. 1960, стр. 17—18.

pēc, ka tautas skaitīšanas laikā 1935. gada februārī daudz bezdarbnieku strādāja dažādos gadījuma darbos. Pēc citiem datiem, 1935. gada janvārī bija 26,9 tūkst. bezdarbnieku.¹

Klasificējot 1935. gadā aizpildītās tautas skaitīšanas lapas no marksisma-ļeņinisma metodoloģijas viedokļa, konstatēts, ka buržuāziskajā Latvijā bija 136,7 tūkst. pilsētu un lauku kapitālistu, kurus pieskaitīja pie strādājošiem, jo uzskatīja, ka tie strādā savā saimniecībā. Par kapitālistiem uzskatīja pastāvīga algota darbaspēka ekspluatatorus, kā arī visus tos, kuriem piederēja nekustams īpašums, kas nodrošināja tiem ienākumus bez aktīvas piedalīšanās ražošanā. Kopā ar saviem ģimenes locekļiem pilsētu buržuāzija, lielie tirgotāji un lielsaimnieki 1935. gadā sastādīja 13⁰% no visiem iedzīvotājiem.²

Pēc kapitālistisko valstu statistikas datiem, nodarbināto iedzīvotāju skaits zināmā mērā ir palielināts arī tāpēc, ka par strādājošiem uzskata visus privāto uzņēmēju un zemes īpašnieku ģimenes locekļus, ja tie kaut vai formāli piedalās uzņēmumā vai saimniecībā. Šādiem ģimenes locekļiem nav jāslēdz darba līgums, un parasti tie arī nesāņem noteiktu atalgojumu, jo tiek uzskatīti par līdzstrādājošiem ģimenes locekļiem. 1935. gadā Latvijā īpašnieku ģimenes locekļu skaits, pēc oficiāli publicētajiem datiem, sastādīja 443,9 tūkst. cilvēku,³ t. i., gandrīz 40% no visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem.

¹ Л. В. Стародубский. Статистика буржуазной Латвии на службе реакции. Изд. АН ЛССР, Рига 1953, стр. 45.

² Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 306. lpp.

³ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Rīgā, 1939., 487. lpp.

No tautas saimniecības viedokļa neracionāli tiek izlietots darbaspēks, kas iesaistīts tikai kapitālistu un to ģimenes locekļu apkalpošanā. Te pieskaitāmas kalpones, sulaiņi, saimnieces, audzinātājas, personīgie šoferi utt. No šī uzskaitījuma vien redzams, ka visi šie cilvēki nodarbināti tikai kapitālistu un augsti atalgoto ierēdņu un viņu ģimeņu locekļu ērtību nodrošināšanai un apkalpošanai. 1935. gadā, pēc tautas skaitīšanas datiem, buržuāzijas apkalpošanā bija nodarbināti 26 tūkst. cilvēku. No sabiedrības interešu viedokļa šāda iedzīvotāju nodarbinātība nav vajadzīga.

Daļa nodarbināto buržuāziskajā Latvijā veica valsts un kapitālistu aizsardzības funkcijas, strādājot birokrātiskajā valsts aparātā, policijā, politiskajā pārvaldē, tiesu administrācijā, cietumos, aizsargu organizācijā un citos pret darbaļaudīm vērstos orgānos, kā arī armijā. Šajos orgānos (neieskaitot obligātajā karadienestā iesauktos un neatalgotos aizsargus) buržuāziskajā Latvijā 1935. gadā bija iesaistīti 40 tūkst. cilvēku. Tuvu šīm organizācijām stāvēja arī dažādu reliģisko organizāciju kalpotāji, kuru uzdevums bija turēt darbaļaudis pakļautībā ar dieva vārda palīdzību. Kulta kalpu skaits buržuāziskajā Latvijā sasniedza 0,9 tūkst.

Ar šo iedzīvotāju grupu uzskaitījumu vēl nebeidzas to lielo atšķirību raksturojums, kas izriet no sociālistiskās valsts un buržuāziskās sabiedrības iedzīvotāju nodarbinātības būtības.

Daļa no iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā mācās, tieši nestrādājot ražošanā, kā sociālistiskajā sabiedrībā, tā kapitālisma apstākļos, taču sociālisma apstākļos, kur visiem iedzīvotājiem nodrošināta bezmaksas izglītība, mācās daudz vairāk cilvēku nekā buržuāziskajā sabiedrībā. 1935. gadā Latvijā nestrādājot mācījās 34 tūkst. cilvēku darbaspējīgā vecumā, turpreti

Padomju Latvijā, pēc 1959. gada tautas skaitīšanas datiem, šādu cilvēku skaits sasniedza 59 tūkst. Tātad, ja sociālisma apstākļos Latvijā mācītos tikpat daudz cilvēku kā buržuāzijas periodā, tad nodarbināto iedzīvotāju skaits varētu palielināties par 25 tūkst. cilvēku.

Sociālisma apstākļos mūsu valstī ir arī daļa cilvēku, kuriem vai nu savas veselības stāvokļa dēļ, vai saskaņā ar nokalpotajiem darba gadiem pēc pastāvošajiem likumiem ir tiesības saņemt valsts pensiju un ne-strādāt jau pirms pensijas saņemšanai noteiktā vecuma sasniegšanas (vīriešiem pirms 60 gadu vecuma un sievietēm pirms 55 gadu vecuma sasniegšanas). 1959. gadā, pēc tautas skaitīšanas datiem, 24 tūkst. cilvēku saņēma valsts noteikto pensiju un nepiedalījās ražošanā, kaut arī viņi vēl nebija sasnieguši vispārējai pensijai noteikto vecumu. Turpretī buržuāziskajā Latvijā sociālā nodrošināšana bija tā nostādīta, ka, spriežot pēc tautas skaitīšanas datiem, nebija pensionāru, kas būtu jaunāki par 60 resp. 55 gadiem.

Padomju Latvijā daudz intensīvāk iesaistījušies ražošanā iedzīvotāji darbaspējīgā vecumā. Pats par sevi saprotams, ka sociālismā sabiedrība nav ieinteresēta izmantot pusaudžu darbu. Tā kā mūsu sabiedrībā gandrīz visi pusaudži mācās, tad ražošanā pusaudži vecumā no 14 līdz 16 gadiem sastāda tikai 0,6% no visiem strādājošiem. Buržuāziskajā Latvijā pusaudži toties sastādīja 1,2% no visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem.

Nedaudz samazinājusies arī to iedzīvotāju līdzdalība ražošanā, kas jau pārsnieguši darbaspējīgo vecumu. Ja buržuāziskajā Latvijā visā nodarbināto skaitā vecākās paaudzes īpatsvars sastādīja 16%, tad tagad tas ir 15%, kaut arī pēckara periodā visā iedzīvotāju skaitā gados vecāko iedzīvotāju īpatsvars ir palielinājies.

Lai gan arī tagad vecāko gadagājumu īpatsvars ražošanā ir samērā liels, tie nodarbināti galvenokārt lauksaimniecībā — kolhozos un kā kvalificēti speciālisti uzņēmumos un iestādēs. Nodarbināto pusaudžu līdzdalība ražošanā aprobežojas galvenokārt ar to piedalīšanos vieglos lauku darbos ražas novākšanas laikā, bet profesionāli tehnisko skolu un citu mācību iestāžu audzēkņiem ar darbu ražošanas apmācībās rūpniecībā, celtniecībā u. c.

Sociālisma apstākļos Latvijas iedzīvotāju nodarbinātības pakāpe ir daudz augstāka nekā buržuāzijas periodā un darbaspēks tiek izmantots daudz lietderīgāk no visas tautas saimniecības viedokļa. Kapitālistiskā sistēma nav spējīga izmantot ievērojamu daļu darbaspēka resursu. Pieaug pastāvīgā bezdarbnieku armija, palielinās parazitiskais slānis un birokrātiskais valsts aparāts, kā arī blakus tiešai nenodarbinātībai arvien lielākos apmēros pieaug to cilvēku skaits, kas sargā buržuāzijas privātīpašuma intereses un gādā par viņu personīgajām pārsmalcinātajām ērtībām, tāvad arvien vairāk cilvēku tiek atrauti no materiālo un kulturālo vērtību radišanas.

Saskaņā ar statistikā pieņemto metodoloģiju darbaspēka resursus veido iedzīvotāji darbaspējīgā vecumā, neskaitot nestrādājošos I un II grupas invalīdus un ieskaitot strādājošos, kas pārsnieguši darbaspējīgo vecumu, un pusaudžus līdz 16 gadiem. Par darbaspējīgo vecumu vīriešiem uzskata 16—59, sievietēm 16—54 gadu vecumu. Saskaņā ar likumu par vispārējo astoņgadīgo izglītību pusaudžiem līdz 16 gadu vecumam jāmacās skolā, bet vīriešiem, kas vecāki par 60 gadiem, un sievietēm, kuras sasniegušas 55 gadu vecumu, saskaņā ar likumu par nodrošinātību ar pensiju ir tiesības dzīvot no pensijas.

Latvijas PSR 1959. gadā bija 1218 tūkst. iedzīvotāju darbaspējīgā vecumā. Salīdzinājumā ar 1935. gadu to skaits ir palielinājies par 127 tūkst. cilvēku, t. i., par 12%, bet kopējais iedzīvotāju skaits šajā laikā palielinājies nedaudz lēnākā tempā — par 10%.

Padomju Latvijā nodarbināto skaits ir nedaudz mazāks par darbaspējīgā vecumā esošo iedzīvotāju skaitu. Jāatzīmē, ka starp nodarbinātajiem iedzīvotājiem ir 133,7 tūkst. cilvēku, kuri strādā uzņēmumos un kolektīvajās saimniecībās arī pēc darbaspējīgā vecuma pārsniegšanas, bet vēl vairāk cilvēku, kuri ir darbaspējīgā vecumā, tieši sabiedriskajā ražošanā nepiedalās. Pie pēdējiem jāpieskaita mācību iestāžu audzēkņi un tie cilvēki, kuri iesaistīti mājsaimniecībā un mājā nodarbojas ar bērnu audzināšanu. Par nodarbinātiem

14. tabula

*Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pa sektoriem PSRS un Latvijas PSR 1959. gadā (%)**

Iedzīvotāju sadalījums pa sektoriem	PSRS	Tai skaitā Latvijas PSR
Visi nodarbinātie iedzīvotāji	100,0	100,0
Sabiedriskajā sektorā strādājošie un pilsoņu kolektīvu algotie darbinieki	90,9	91,6
tai skaitā:		
strādnieki un kalpotāji	61,0	64,2
sabiedriskajās saimniecībās strādājošie kolhoznieki	29,6	25,0
pārējie	0,3	2,4
Kolhoznieku, strādnieku un kalpotāju ģimenes locekļi, kas nodarbināti personīgajās lauku palīgsaimniecībās	9,1	8,4

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР, стр. 96—97 и Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 32—33.

nav uzskatīti arī tādi cilvēki, kas pārtiek no istabu izīrēšanas, kalpošanas kultam un tamlīdzīgi.

Salīdzinot nodarbināto iedzīvotāju sadalījumu Latvijas PSR ar vidējiem datiem par PSRS, redzams, ka starp tiem nav būtisku atšķirību. Latvijas PSR vērojams vienīgi nedaudz augstāks īpatsvars strādniekiem un kalpotājiem un nedaudz zemāks kolhozniekiem sabiedriskajā sektorā un personīgajās lauku palīgsaimniecībās nodarbinātajiem iedzīvotājiem.

Ja strādnieku un kalpotāju īpatsvars liecina par valsts sektora attīstības līmeni, tad strādājošo kolhoznieku un lauku palīgsaimniecībās nodarbināto īpatsvars raksturo kolhozu kooperatīvo īpašuma līmeni. Kā redzams no 14. tabulas datiem, valsts sektorā strādājošo īpatsvars ir stipri augstāks, un līdz ar to valsts īpašuma forma aptver lielāku mūsu zemes darbaļaužu daļu nekā kolektīvā īpašuma forma. Protams, te jāuzsver, ka abas šīs īpašuma formas ir sociālistiskā īpašuma formas, kas nav pretrunā, bet gan viena otru papildina. Tāpēc arī ceļš uz komunistisko īpašumu sasniedzams, attīstot kā valsts, tā arī kolhozu kooperatīvo īpašumu formas. Taču šī mērķa realizēšanā galvenā nozīme ir visas tautas, valsts īpašuma formai.

Tajā pašā laikā individuālajā sektorā strādājošo īpatsvars sastāda procenta desmitdaļas (0,1—0,2%).

Nodarbinātie iedzīvotāji strādā dažādās tautas saimniecības nozarēs.

Lai gan starp vidēji PSRS un Latvijas PSR nodarbināto iedzīvotāju sadalījumu pa tautas saimniecības nozarēm nav būtiskas atšķirības, tomēr vērojamas zināmas īpatnības. Tā, piemēram, no visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem gandrīz 82% strādā materiālo labumu ražošanā kā visā valstī, tā arī mūsu repub-

Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm PSRS un Latvijas PSR 1959. gadā (%)*

Iedzīvotāju sadalījums pa sektoriem	PSRS	Tajā skaitā Latvijas PSR
Visi nodarbinātie iedzīvotāji (neskaitot personīgajās lauku palīgsaimniecībās nodarbinātos ģimenes locekļus)	100,0	100,0
Materiālās ražošanas nozarēs nodarbinātie tai skaitā:	81,6	81,7
rūpniecībā, celtniecībā, transportā un sakaru dienestā	36,9	40,6
lauksaimniecībā	38,8	34,6
tirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, sagādē, materiāli tehniskajā apgādē un realizācijā	5,2	5,6
Neražojošās nozarēs nodarbinātie tai skaitā:	14,6	15,9
izglītībā, zinātnē un veselības aizsardzībā	9,9	9,6
Starp nozarēm nesadalītie	3,8	2,4

* СССР в цифрах в 1960 году, стр. 31—33; Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 309.—310. lpp.

likā, taču industriālajās nozarēs — rūpniecībā, celtniecībā, transportā un sakaru dienestā Latvijas PSR ir nedaudz vairāk nodarbināto, bet lauksaimniecībā — nedaudz mazāk nodarbināto nekā vidēji PSRS. Mūsu republikā ir arī nedaudz vairāk nodarbināto visās neražojošās nozarēs, tomēr galvenajās no tām — izglītībā un veselības aizsardzībā — nedaudz mazāk nekā Padomju Savienībā vidēji.

Vairāk nekā četras piektdaļas no visa strādājošo skaita Padomju Savienībā nodarbināti materiālās ražošanas nozarēs, kas rada sabiedrībai materiālos labu-

mus un nacionālo ienākumu. Starp visām materiālās ražošanas nozarēm nozīmīgākā ir rūpniecība, sevišķi tās nozares, kas rada ražošanas līdzekļus, kā mašīnbūvniecība, metālapstrāde un citas. Latvijas PSR mašīnbūvniecībā un metālapstrādes rūpniecībā nodarbināts visvairāk no visiem rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem.

Svarīga nozīme materiālo labumu radīšanā ir arī celtniecībai, kas veido un palielina pamatfondus, kā arī transportam un sakaru dienestam.

Citu tautas saimniecības nozaru vidū lielākais nodarbināto skaits gan vidēji PSRS, gan mūsu republikā ir lauksaimniecībā. Pēc tautas skaitīšanas datiem, 1959. gadā Latvijas PSR lauksaimniecībā bija iesaistīti 374,2 tūkst. cilvēku, no tiem kolhozos strādāja 281,1 tūkst., padomju saimniecībās un citos lauksaimniecības uzņēmumos — 90,9 tūkst. cilvēku un viensētnieku bija 2,2 tūkst. cilvēku. Bez tam 98,4 tūkst. cilvēku strādāja tikai personīgajās lauku palīgsaimniecībās. Te jāpiezīmē, ka no lauku palīgsaimniecībās nodarbinātajiem 60% ir tādu, kuru vecums pārsniedz darbaspējīgo.

Nozīmīgu vietu ieņem arī izglītībā, veselības aizsardzībā, dzīvokļu saimniecībā, komunālajā saimniecībā un sadzīves pakalpojumos nodarbinātie, t. i., neražojošās nozarēs nodarbinātie.

Lai gan neražojošā sfērā nodarbinātie iedzīvotāji nerada materiālās vērtības, viņu darbs sabiedrībai ir ļoti nepieciešams. Tāpēc sabiedrība ir ieinteresēta neražojošā sfērā nodarbināto īpatsvara un skaita palielināšanā. Sociālisma apstākļos neražojošā sfērā nodarbināto skaita un īpatsvara palielināšanos veicina materiālās ražošanas attīstība, kura notiek uz tehnikas progresa bāzes un kurai nepieciešama zinātnes un

izglītības tālākā attīstība, kā arī iedzīvotāju materiālā un kultūras līmeņa paaugstināšana, kas prasa, lai arvien vairāk cilvēku būtu nodarbināti izglītības un kultūras iestādēs, dažādās zinātnes un mākslas nozarēs, komunālajā dzīvokļu saimniecībā.

Dati rāda, ka Padomju Savienībā laikā no 1950. līdz 1958. gadam neražojošajās nozarēs strādājošo cilvēku īpatsvars visā nodarbināto skaitā paaugstinājies no 13,8 līdz 17,9%. Arī neražojošā sfērā iesaistīto strādājošo skaits šajā laikā audzis ātrāk nekā materiālajās nozarēs strādājošo skaits (materiālajās nozarēs strādājošo skaits pieaudzis par 13,4% un neražojošā sfērā — par 26,1%).¹ Līdzīgs process notika arī Latvijas PSR.

Pašreizējais nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm Latvijas PSR atspoguļo sociālistiskās ekonomikas lielos iekarojumus. Tāda iedzīvotāju nodarbinātības struktūra, kāda tagad izveidojusies, nebija un nevarēja būt Latvijā pirms padomju varas veiktajām reformām un lielajiem panākumiem republikas industrializācijā.

Pašreizējā iedzīvotāju sadalījumā pa tautas saimniecības nozarēm kā fokusā atspoguļojas sociālistiskās ekonomikas sasniegumi un komunisma celtniecības sākotnējās iezīmes.

Padomju varas apstākļos tautas saimniecības nozaru struktūra atbilstoši sociālisma un komunisma celtniecības uzdevumiem mūsu zemē ir pilnīgi pārveidota.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā 1940. gadā, bet it īpaši pēc Lielā Tēvijas kara, republikas tautas saimniecība nostājās uz sociālistiskās industrialī-

¹ Трудовые ресурсы СССР. Изд. экономической лит., М. 1961, стр. 39.

zācijas un kolektīvizācijas ceļa. Padomju Latvijas ekonomikas struktūra veidojās, ievērojot ražošanas spēku pilnīgas attīstības un darbaspēka labākas izmantošanas intereses.

Tagad Latvijas PSR ir industriāli agrāra republika. Rūpniecība specializējas aparātu būvniecībā, transporta mašīnbūvniecībā, ķīmisko izstrādājumu ražošanā, kokapstrādāšanā. Lauksaimniecība savukārt specializējas piena lopkopībā, bekonam nobarojamo cūku un ciltislopu audzēšanā.

Salīdzinājumā ar 1935. gada tautas skaitīšanas datiem tagad nodarbināto sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm ievērojami izmainījies.

16. tabula

*Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm Latvijā 1935. un 1959. gadā (%)**

Jedzīvotāju sadalījums pa tautas saimniecības nozarēm	1935. gadā	1959. gadā**
Visi nodarbinātie iedzīvotāji	100,0	100,0
Materiālās ražošanas nozarēs nodarbinātie tai skaitā:	88,1	83,2
rūpniecībā, celtniecībā, transportā un sakaru dienestā	19,4	37,2
lauksaimniecībā	62,7	40,1
tirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, sagādē, materiāli tehniskajā apgādē un realizācijā	5,5	5,1
Neražojošās nozarēs nodarbinātie tai skaitā:	8,9	14,6
izglītībā, zinātnē un veselības aizsardzībā	2,6	8,8

* Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 312. lpp.

** Atšķirībā no 15. tabulas šeit nodarbināto skaitā iekļauti arī kolhoznieku, strādnieku un kalpotāju ģimenes locekļi, kas strādā personīgajās lauku palīgsaimniecībās.

Latvijas PSR ievērojami palielinājies nodarbināto īpatsvars izšķirošajās un svarīgākajās tautas saimniecības nozarēs galvenokārt uz lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvara samazināšanās rēķina.

1960. gadā no visiem republikas rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem vislielākais īpatsvars bija mašīnbūvei un metālapstrādāšanai — 25,5%, kamēr 1940. gadā šajā nozarē strādāja tikai 14,5%. Otra lielākā nozare pēc strādnieku skaita ir vieglā rūpniecība, kuras īpatsvars sasniedz 24,5% no visiem rūpniecībā nodarbinātajiem. Salīdzinājumā ar pirmskara periodu šajā nozarē nodarbināto īpatsvars kopumā palicis tāds pats, kamēr atsevišķās nozarēs tas izmainījies — tekstilrūpniecībā strādnieku īpatsvars samazinājies, bet šūšanas, ādu, kažokādu un apavu rūpniecībā tas attiecīgi pieaudzis.

Trešā lielākā nozare pēc nodarbināto strādnieku īpatsvara ir mežrūpniecība, kokapstrādāšanas un papīra rūpniecība — 18,8%. Visā pēckara periodā šajās nozarēs nodarbināto īpatsvars ir samazinājies: 1940. gadā tas bija 28,3%, 1950. gadā — 24,8%, 1955. gadā — 19,7%.

Salīdzinājumā ar pirmskara periodu samazinājies arī pārtikas rūpniecībā nodarbināto strādnieku īpatsvars, kaut arī 1960. gadā šī nozare, kur bija nodarbināti 13,8% no visiem rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem, pēc nodarbināto īpatsvara ieņēma ceturto vietu.

Rūpniecībā nodarbināto strādnieku un kalpotāju skaits visā pēckara periodā nemitīgi turpina augt. 1940. gadā rūpniecībā bija nodarbināti 113,6 tūkst. strādnieku un kalpotāju, 1950. gadā — 160,1 tūkst. un 1962. gadā — 302 tūkst. cilvēku. Pie tam jāpiebilst, ka arvien palielinās strādnieku īpatsvars visā rūpniecī-

kās ražošanas personāla skaitā — laikā no 1950. līdz 1962. gadam tas pieaudzis no 79 līdz 83%.

Latvijas PSR lauksaimniecībā nodarbināto skaits un īpatsvars salīdzinājumā ar pirmskara periodu stipri samazinājies. 1959. gadā republikas lauksaimniecībā nodarbināts 30% mazāk cilvēku nekā 1935. gadā. Ja ņem vērā lauksaimniecībā nodarbināto vecuma sastāvu, tad faktiski tur pašreiz darbaspēks iesaistīts vēl mazāk.

Tik ievērojamu lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaita samazināšanos nodrošināja vairāki svarīgi iemesli.

Jāievēro, ka buržuāziskajā Latvijā lauksaimniecībā bija iesaistīts vairāk cilvēku, nekā tos šajā nozarē varēja racionāli izmantot. Lai gan uz laukiem, pēc oficiālās statistikas datiem, bezdarbnieku nebija, tomēr bezdarbs pastāvēja apslēptas pārapdzīvotības veidā. Tāda pārapdzīvotība sevišķi izpaudās Latvijas austrumdaļā — Latgalē, kā arī Vidzemē, sevišķi tās ziemeļdaļā. Zināmā mērā stāvokli raksturo oficiālā statistika: 1935. gadā visvairāk sīko saimniecību (6—10 ha) bija Latgalē — 51% no saimniecību kopskaita, Vidzemē — 44%, bet Zemgalē vismazāk — 36%. Ja vēl zinām, ka Latgalē zemnieku ģimenēs bija vairāk bērnu nekā pārējās Latvijas daļās, tad saprotams, ka tur apslēptā pārapdzīvotība bija vislielākā.

Lauksaimniecībā iesaistīto cilvēku traģēdija kapitālisma apstākļos slēpjas zemes privātajā īpašumā. Kaut arī tādām sīksaimniekam ir nedaudz hektāru zemes, viņš skaitās zemes īpašnieks, saimnieks, uz citu vietu pāriet viņš nevar, jo savu īpašumu pamest ir žēl, bet no tā nevar dzīvot ne pats, ne viņa ģimene. Arī bezdarbnieks viņš neskaitās, kaut nodarbināts ir labi ja pāris mēnešu gadā.

Līdzīgs liktenis bija arī kalpiem, kas laukos varēja darbu dabūt labi ja sezonas laikā, bet aiziet uz rūpnīcām vai sākt strādāt celtniecībā nevarēja, jo tur viņus darbs negaidīja.

Neraugoties uz to, ka starp lauku proletāriešiem pastāvēja, kaut arī slēptā formā, bezdarbs, buržuāziskajā Latvijā no citām valstīm ik gadus iebrauca liels skaits laukstrādnieku. Ārzemju laukstrādnieku vidū visvairāk iebraucēju bija no Polijai pakļautās Rietumbaltkrievijas, kur valdīja masu bezdarbs un nabadzība. Sevišķi plaši ārzemju laukstrādniekus darbam Latvijā ievada pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma.

Buržuāziskajā Latvijā atsevišķos gados iebrauca šāds ārzemju laukstrādnieku skaits: 1933. gadā — 12,4 tūkst., 1935. gadā — 34,2, 1936. gadā — 39,7, 1937. gadā — 34,7, 1938. gadā — 27,5, 1939. gadā — 16,7 tūkst. cilvēku.¹

Bez ārzemju laukstrādniekiem budžu saimniecībās strādāja arī no Latgales iebraukušie kalpi. Latgale bija nepārtraukts laukstrādnieku papildināšanas avots. Ik gadus liela daļa Latgales bezzemnieku bija spiesti strādāt pie budžiem Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē. 1933. gadā no Latgales izbrauca 15,3 tūkst. laukstrādnieku, 1934. gadā — 18,9, 1935. gadā — 16,9, 1936. gadā — 17,0, 1937. gadā — 23,2, 1938. gadā — 20,8, 1939. gadā — 23,7 tūkst. cilvēku.²

Republikas lauksaimniecībai nostājoties uz kolektīvizācijas ceļa, ne tikai izzuda bezdarbs visās tā formās, bet ievērojami sabiedriskojās un uzlabojās ražošanas process, kā arī pieauga mehanizācijas līmenis laukos. Roku darbu arvien vairāk aizstāja modernā

¹ Latvijas lauksaimniecība par 1933., 1934., 1935., 1936., 1937., 1938. un 1939. gadu. Valsts statistikas pārvalde, Rīgā.

² Turpat.

tehnika. Ja 1940. gadā Latvijā bija ap 1 tūkst. traktorū, tad 1962. gadā to bija jau 25,8 tūkst. (rēķinot 15 ZS traktoros). Buržuāziskajā Latvijā vispār nebija kombainu, bet 1962. gadā republikā bija jau 2,3 tūkst. graudu kombainu. Padomju Latvijā lauksaimniecībā 1962. gadā izmantoja 10,2 tūkst. smago automašīnu, t. i., pāri par 3 reizēm vairāk nekā buržuāziskajā Latvijā visā tautas saimniecībā. Arī elektroenerģijas patēriņš lauksaimniecībā stipri pieaudzis: 1937. gadā lauksaimniecībā izmantoja 0,9 milj. kilovatstundu elektroenerģijas, bet 1962. gadā — 87,3 milj. kilovatstundu, t. i., pāri par 90 reizēm vairāk.

Lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku skaita samazināšanās, mehanizācijas paaugstināšanās un darba organizācijas uzlabošanās rezultātā sociālistiskajā lauksaimniecībā darba ražīgums 1959. gadā salīdzinājumā ar 1935. gadu jau bija palielinājies 1,5 reizes, bet, ievērojot darba dienas saīsināšanu, tas bija audzis vēl daudz vairāk.¹

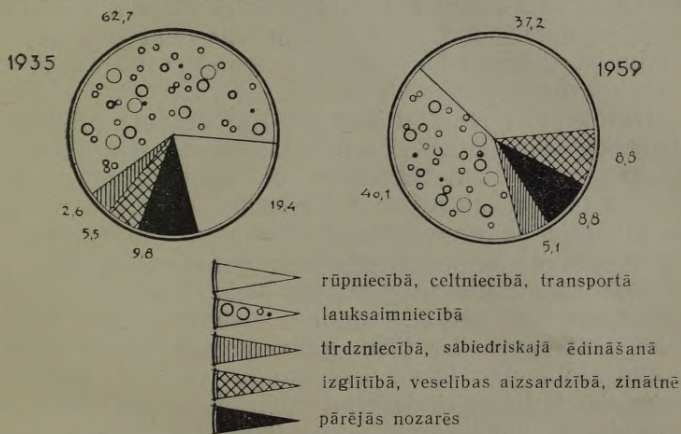
Ievērojami palielinājies nodarbināto skaits arī izglītībā, zinātnē, mākslā: 1959. gadā republikā šajās nozarēs bija nodarbināti 3,3 reizes vairāk cilvēku nekā 1935. gadā, veselības aizsardzībā nodarbināto skaits šajā periodā palielinājies 4,4 reizes.

Tāpat, kā jau atzīmējām nodaļā par Latvijas PSR iedzīvotāju sadalījumu starp zonām, arī strādājošie iedzīvotāji nav sadalīti vienmērīgi pa visu teritoriju. Starp visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem ap 40% atrodas centrālajā zonā. Pēc strādājošo skaita otra lielākā zona republikā ir austrumu zona, kur atrodas 20% no visiem republikā strādājo-

¹ E. Āboliņš. Pārmaiņas Latvijas PSR iedzīvotāju nodarbinātībā un šķiriskajā sastāvā. — Darbaļaužu dzīves līmeņa paaugstināšanās jautājumi. LPSR ZA izdevn., Rīgā, 1961., 48. lpp.

šiem. Šajās zonās ir vislielākā strādājošo koncentrācija, kamēr pārējā teritorijā, sevišķi ziemeļu zonā, to koncentrācija ir zemāka.

No visiem republikā strādājošiem iedzīvotājiem 56% dzīvo pilsētās un 44% — uz laukiem. Vislielākā

Iedzīvotāju nodarbinātība tautas saimniecības nozarēs Latvijas PSR teritorijā.

strādājošo koncentrācija pilsētās ir centrālajā zonā — 85%, jo tajā atrodas Rīga un Jūrmala. Taču austrumu zonā, kur atrodas Daugavpils un Rēzekne, pilsētās dzīvojošo strādājošo īpatsvars ir mazāks nekā pārējās zonās — 30%, pat nedaudz mazāks nekā ziemeļu zonā, kur iedzīvotāju skaits nevienā pilsētā nepārsniedz 20 tūkst.

Darbaspēka bilances rāda, ka visās republikas zonās nav vienāds darbaspēka resursu īpatsvars. No

visām republikas zonām centrālajā zonā ir visaugstākais darba resursu īpatsvars. Visās pārējās zonās darbaspēka īpatsvars ir nedaudz zemāks par vidējo.

Dati rāda, ka centrālajā zonā ir ne tikai vislielākais darbaspēka resursu īpatsvars, bet darba resursu sastāvā ir lielāks īpatsvars tieši iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā. Šajā ziņā pretējo var teikt par ziemeļu zonu, kur, tāpat kā dienvidu zonā, ir vismazāk cilvēku darbaspējīgā vecumā.

Darbaspēka resursu sastāvs pēc vecuma pilsētās ir jaunāks nekā laukos. Tā pilsētās darbaspējīgā vecumā ir 94% no visiem resursiem, bet uz laukiem — 80%. Ar ko tas izskaidrojams? Vispirms ar to, ka no visu iedzīvotāju skaita vecākā gadagājuma cilvēku uz laukiem ir vairāk nekā pilsētās. Arī pieprasījums pēc darbarokām Padomju Latvijas lauksaimniecībā ir liels, jo atsevišķos darba periodos mehanizācijas līmenis nav pietiekams. Tā 1960. gadā augsnes apstrāde bija mehanizēta par 98%, graudaugu sēja — par 95%, tehnisko kultūru rindstarpu apstrāde — par 75%, bet graudaugu novākšana — par 22%, cukurbiešu — par 16%, kartupeļu — par 28%, siena novākšana — par 15%.

Lauksaimniecība, pastāvot pašreizējam mehanizācijas līmenim, darba organizācijai un zināmai sezonālībai, atsevišķos lauku darbu posmos prasa vēl samērā daudz darbaroku, bet iedzīvotāju darbaspējīgā vecumā lauku rajonos ir relatīvi mazāk nekā pilsētās. Tāpēc arī vērojams, ka tajos rajonos, kur lauksaimniecībā iesaistīto iedzīvotāju īpatsvars ir lielāks, darba resursos augstāks īpatsvars ir cilvēkiem, kas pārsnieguši darbaspējīgo vecumu.

1960. gadā no visiem Latvijas PSR tautas saimniecībā strādājošiem rūpniecībā bija nodarbināti 27%.

Rūpniecībā nodarbināto izvietojums teritorijā ir stipri nevienmērīgs. No visiem strādājošiem visvairāk cilvēku rūpniecībā iesaistīti centrālajā zonā (44%), mazāk strādājošo šajā tautas saimniecības jomā ir rietumu zonā (24%), bet vismazāk — austrumu zonā (12%).

Republikā nav dabisko nosacījumu, lai vajadzētu rūpniecību pārmērīgi koncentrēt, jo gandrīz visa apstrādājošā rūpniecība pārstrādā ievestās izejvielas. Republikas rūpniecībai vadošās nozares ir mašīnbūve un metālapstrāde, proti, elektrotehnikas un radiotehnikas rūpniecība, aparātu būvniecība, lauksaimniecības mašīnu būvniecība. Minētās un daudzas citas rūpniecības nozares nav saistītas ar vietējiem izejvielu avotiem, tāpēc par vienu no noteicējiem faktoriem rūpniecības izvietojumā jābūt darbaspēka resursiem. Pagaidām ir lielas atšķirības starp darbaspēka resursiem dažādās zonās un rūpniecībā nodarbināto izvietojumu republikā.

17. tabula

Visu nodarbināto un rūpniecībā nodarbināto izvietojums
Latvijas PSR 1960. gadā (%)*

Rādītāji	Latvijas PSR	Centrālajā zonā	Dienvidu zonā	Ziemeļu zonā	Rietumu zonā	Austrumu zonā
Visi nodarbinātie	100,0	40,5	11,3	13,5	14,3	20,4
Rūpniecībā nodarbinātie	100,0	65,0	6,9	7,2	12,1	8,8

* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta aprēķini.

Starp visām republikas zonām ar augstu rūpniecībā nodarbināto īpatsvaru izceļas centrālā zona, kur uz katru procentu darbaspēka resursu rūpniecībā iesaistīti

vairāk nekā 1,5%. Visās pārējās zonās rūpniecībā nodarbināto īpatsvars ir mazāks nekā darbaspēka īpatsvars attiecīgajā zonā. Zemākais tas ir ziemeļu un austrumu zonās.

Latvijas PSR lauksaimniecībā iesaistīts visvairāk cilvēku — vidēji 40% no visiem strādājošiem. Austrumu, ziemeļu un dienvidu zonas var uzskatīt par tipiskām lauksaimniecības zonām, jo tajās no visiem strādājošiem lauksaimniecībā nodarbināti vairāk nekā puse: austrumu zonā — 61%, ziemeļu zonā — 58% un dienvidu zonā — 53%:

Centrālajā zonā lauksaimniecībā nodarbināti mazāk nekā pārējās zonās — tikai 10% no visiem strādājošiem. Arī rietumu zonu nevar uzskatīt par lauksaimniecisku zonu, jo tur no visiem strādājošiem lauksaimniecībā nodarbināti 41%.

Pēc lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvara lielas atšķirības ir arī starp lauku rajoniem. Tajos rajonos, kur samērā daudz iedzīvotāju nodarbināti rūpniecībā un citās nelauksaimnieciska rakstura nozarēs, lauksaimniecībā nodarbināta apmēram puse no visiem strādājošiem (Rīgas, Talsu, Ogres rajonos). Turpretī tajos rajonos, kur rūpniecībā nodarbināts samērā maz iedzīvotāju, lauksaimniecībā iesaistīti 75—80% no visiem strādājošiem (Daugavpils, Preiļu, Krāslavas rajonos). Lai gan vislielākais lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars ir austrumu zonā, ekonomiski visattīstītākie lauksaimnieciskie rajoni ir Rīgas, Dobeles un Bauskas, kur lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars ir daudz mazāks.

Zināmas īpatnības vērojamas izglītībā, kultūrā, zinātnē un veselības aizsardzībā nodarbināto iedzīvotāju sadalījumā pa Latvijas PSR teritoriju. Republikā

šajās nozarēs strādā vidēji 11% no visiem strādājošiem. Centrālajā zonā izglītības un veselības aizsardzības nozarēs nodarbināti 13% no visiem strādājošiem, kamēr visās pārējās zonās — 9%. Lielākā daļa no šajās nozarēs nodarbinātajiem — 75% atrodas pilsētās, bet, skaitot tikai pilsētās dzīvojošos veselības aizsardzības darbiniekus, to īpatsvars ir vēl lielāks — 85%.

No lauku rajoniem izglītībā un veselības aizsardzībā visvairāk nodarbināto ir Cēsu, Ogres un Valkas rajonos. Tajā pašā laikā rajonos ap lielām pilsētām, kā Rīgas, Liepājas un Daugavpils rajonos, šajās nozarēs strādā relatīvi mazāk cilvēku. Tas izskaidrojams tādējādi, ka lauku rajonos ap lielajām pilsētām rajonu veselības aizsardzības, speciālās un vidējās mācību iestādes, kā arī kultūras iestādes izvietotas galvenokārt šajās pilsētās.

Daļa darbaspēka resursu nodarbināta ārpus sabiedriskās ražošanas — mājsaimniecībā un lauku palīgsaimniecībās. Mājsaimniecībā nodarbināti 9% un palīgsaimniecībās — 3% no visu darbaspējīgo iedzīvotāju skaita. Vairums no mājsaimniecībā nodarbinātajiem dzīvo pilsētās, kamēr palīgsaimniecībās strādājošie atrodas galvenokārt laukos.

Mājsaimniecībā iesaistīto cilvēku īpatsvars visaugstākais ir centrālajā un rietumu zonā, bet viszemākais — austrumu un ziemeļu zonā. Turpretī personīgajās lauku palīgsaimniecībās centrālajā zonā iesaistīts nedaudz iedzīvotāju, kamēr dienvidu un austrumu zonās to īpatsvars ir 1,5 reizes augstāks nekā vidēji republikā.

Dati par mājsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju teritoriālo izvietojumu liecina, ka pilsētās un tajos lauku rajonos, kur vairāk strādnieku iesaistīti rūpniecībā un citās industriālās nozarēs — celtniecībā un

transportā, mājsaimniecībā nodarbināto īpatsvars ir augstāks, bet tas pakāpeniski pazeminās, samazinoties industriālajās nozarēs strādājošo īpatsvaram.

Pretēja parādība vērojama, izsekojot personīgajās lauku palīgsaimniecībās nodarbināto iedzīvotāju īpatsvaram: tas pieaug, paaugstinoties lauksaimniecībā iesaistīto īpatsvaram. Palīgsaimniecībās nodarbināto īpatsvars stipri atkarīgs no sabiedriskās ražošanas līmeņa attīstības kolhozos, kā arī no tā, vai ir iespējas izmantot darbaspēku ārpus kolektīvās saimniecības. Tāpēc par vienu no faktoriem, kura ietekmē samazinās palīgsaimniecībās iesaistīto iedzīvotāju īpatsvars, jāuzskata rūpniecības attīstības pakāpe rajonā. Tā, piemēram, Rīgas, Kuldīgas, Tukuma rajonos lauku palīgsaimniecībās ir daudz mazāk nodarbināto nekā rajonos, kur rūpniecības attīstības pakāpe ir zemāka.

Cilvēki darbaspējīgā vecumā ne tikai strādā, bet daļa arī mācās, nepiedaloties ražošanā. Te jāmin visi klātienē augstskolu studenti, vidējo mācību iestāžu audzēkņi, kuriem ir 16 gadi un vairāk. Republikā, nepiedaloties ražošanā, mācās vidēji 5% no visiem iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā.

Lielākais īpatsvars no visiem darbaspējīgā vecumā esošajiem mācību iestāžu audzēkņiem nav vis republikas kultūras centrā Rīgā, bet gan Daugavpilī. Cēsu rajonā mācību iestāžu audzēkņu īpatsvars ir tikpat liels kā Rīgā. Tajā pašā laikā rajonos ap lielajām republikas pilsētām — Rīgas, Liepājas, Daugavpils rajonos — mācību iestāžu audzēkņu īpatsvars ir zemāks nekā vidēji pārējos rajonos.

Sāds samērā īpatnējs nestrādājošo mācību iestāžu audzēkņu izvietojums izskaidrojams ar nevienmērīgi sadalītu augstāko un vidējo mācību iestāžu, sevišķi speciālo vidējo mācību iestāžu tīklu republikā.

NODARBOŠANĀS

Visi republikas tautas saimniecībā iesaistītie strādnieki, kalpotāji un kolhoznieki veic dažādus darbus. Novilkta stingru robežu starp fiziskā un garīgā darba darītājiem mūsu apstākļos ir grūti. Tāpēc arī, apkopojot 1959. gadā tautas skaitīšanas datus, visi nodarbinātie iedzīvotāji ir nosacīti sadalīti atkarībā no tā, vai viņu darba raksturā pārsvarā ir fiziskā darba vai garīgā darba funkcijas.

18. tabula

*Fiziskajā un garīgajā darbā nodarbināto skaits 1959. gadā
(tūkst. cilv.)**

Nodarbinātie iedzīvotāji	Visi iedzīvotāji	Tai skaitā	
		vīrieši	sievietes
Nodarbināto personu kopskaits (ieskaitot karadienestā esošos pēc to darba līdz iesaukšanai karadienestā)	1080,3	560,7	519,6
tai skaitā:			
personas, kas strādā galvenokārt fizisku darbu	841,3	462,5	378,8
personas, kas strādā garīgu darbu	239,0	98,2	140,8

* Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 313. lpp.

No visiem republikas tautas saimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem 78% nodarbināti galvenokārt fiziskajā darbā, bet garīgajā darbā — 22%. Visu iedzīvotāju skaitā vīriešu ir mazāk nekā sieviešu, toties starp visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem 52% ir vīrieši un 48% sievietes. Pie tam, kā jau to varēja

gaidīt, lielākā daļa vīriešu nodarbināti fiziskajā darbā — 55% no fiziskajā darbā strādājošo iedzīvotāju kopskaita, bet garīgajā darbā 59% ir sievietes.

Salīdzinājumā ar vidējiem rādītājiem Padomju Savienībā Latvijas PSR visu nodarbināto sastāvā ir par 1% vairāk garīgā darba veicēju un attiecīgi mazāk fiziskā darba strādnieku. Vīriešu sadalījums starp fiziskajā un garīgajā darbā nodarbinātajiem Latvijas PSR ir tāds pats kā visā PSRS — 82% nodarbināti fiziskajā darbā un 18% garīgajā darbā. Toties sieviešu īpatsvars starp garīgā darba strādniecēm Latvijas PSR ir nedaudz augstāks, bet starp fiziskā darba strādniecēm nedaudz zemāks nekā vidēji PSRS. No visām republikā nodarbinātajām sievietēm garīgajā darbā strādā 27% (vidēji PSRS sieviešu īpatsvars šajā darbā sasniedz 23%). Attiecīgi mazāks īpatsvars republikā ir fiziskajā darbā nodarbinātajām sievietēm.

Starpt fiziskajā darbā nodarbinātajiem iedzīvotājiem Latvijas PSR 91,1 tūkst. cilvēku nodarbināti metālapstrādē un metalurģijā, 13,7 tūkst. — spēka ierīču, celšanas un transporta mehānismu apkalpošanā, 25,1 tūkst. — kokapstrādē, 19,9 tūkst. — šūšanas izstrādājumu ražošanā, 19,0 tūkst. — tekstilizstrādājumu ražošanā, 11,7 tūkst. — pārtikas produktu ražošanā, 1,4 tūkst. — mežu izstrādāšanā un kokmateriālu sagatavošanā, 59,9 tūkst. — celtniecībā, 325 tūkst. — lauksaimniecībā, 86,4 tūkst. — dažādos transporta veidos, 52,7 tūkst. cilvēku — komunālajā apkalpošanā utt.

Minētajā dalījumā nav ņemta vērā tautas saimniecības nozare, kurā šie darbinieki strādā. Tā, piemēram, autotransportā nodarbinātie var strādāt jebkurā tautas saimniecības nozarē, arī metālapstrādātāji vai pie spēka ierīcēm nodarbinātie var strādāt kā rūpniecībā, tā lauksaimniecībā, celtniecībā vai citā nozarē.

Starp metālapstrādē nodarbinātajiem izplatīta profesija ir atslēdznieki, no kuriem vairums strādā rūpniecībā, bet šīs profesijas darbinieki sastopami gandrīz jebkurā citas nozares uzņēmumā, kā arī iestādēs un organizācijās.

Visas minētās nodarbošanās ietver daudzus desmitus vai pat simtus konkrētu nodarbjū. Tā, piemēram, starp metālapstrādē un metalurģijā nodarbinātajiem republikā visizplatītākā profesija ir atslēdznieki (gandrīz 40% no visiem šajā nozarē strādājošiem). Taču arī starp atslēdzniekiem savukārt ir konkrētas operācijas izpildītāji rūpniecā, kā arī universālatslēdznieki, kas veic dažādas operācijas. Starp spēka ierīču, celšanas un transporta mehānismu apkalpošanā nodarbinātajiem izdala, piemēram, kurinātājus (60% no visiem minētajās nozarēs strādājošiem), mašīnistus un motoristus (18%) utt.

Starp lauksaimniecībā nodarbinātajiem šaurā specialitātē strādājošo ir mazāk nekā rūpniecībā, celtniecībā, transportā. Lielākā daļa lauksaimniecībā nodarbināto — 206,5 tūkst. cilvēku veic dažādus lauksaimnieciskos darbus. Pat kompleksās brigādes locekļus grūti pieskaitīt pie noteiktas nodarbes, jo sakarā ar lauksaimniecības darbu specifiku tie piedalās dažādos darbos, kas saistīti gan ar augkopību, gan lopkopību. Pārāk sāka specializācija augkopībā, piemēram, linkopībā vai citos darbos, var būt par cēloni nevienmērīgai un nepilnīgai nodarbinātībai.

Tomēr republikā jau tagad daudzi lauksaimniecībā nodarbinātie veic noteiktas funkcijas, ir specializējušies noteiktu darbu veikšanā. Tā, piemēram, lauksaimniecībā ir speciāli mehanizatoru kadri: 18,0 tūkst. traktoristu, 0,9 tūkst. kombainieru, mašīnistu u. c. Lopkopībā galvenos kadrus veido 36,9 tūkst. lopkopju,

telkopju, zirgkopju, cūkkopju, putnkopju un 24,8 tūkst. slaucēju.

Specializēti mehanizatoru un lopkopju kadri Latvijas PSR lauksaimniecībā ir izveidojušies tikai pēc kolektivizācijas uzvaras. Individuālajās zemnieku saimniecībās buržuāziskajā Latvijā par kaut kādu laukstrādnieku specializāciju nevarēja ne sapņot, jo saimniecībuniecīgie apmēri un zemais darba mehanizācijas līmenis spieda visus laukstrādniekus veikt jebkuru kārtējo lauku darbu, kā arī līdztekus tam nodarboties ar darbiem, kas saistīti ar lopkopību.

Tā kā kolektīvajās un padomju saimniecībās arvien straujāk ieviešas mašīnas, mehānismi uz elektrifikācijas bāzes, tad arī lauksaimniecība kļūst par industriālā darba paveidu. Plašā mehanizācijas ieviešana mūsu laukos un strauja mehanizatoru kadru augšana lopkopībā un lopkopībā ir viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem, lai likvidētu būtiskās atšķirības starp pilsētām un laukiem.

Salīdzinājumā ar pirmskara periodu izmainījušies iedzīvotāju nodarbošanās veidi ne tikai lauksaimniecībā vien. Speciālistu skaits un to kvalifikācija pieaugusi visās tautas saimniecības nozarēs. Par to jau liecina apstākļi, ka pieaudzis strādnieku un kalpotāju skaits svarīgākajās tautas saimniecības nozarēs — rūpniecībā, celtniecībā, izglītībā, veselības aizsardzībā. Pie tam jāatzīmē, ka strādājošo skaits visā tautas saimniecībā un vairākās svarīgās nozarēs Latvijas PSR aug straujāk nekā vidēji PSRS. Tā, piemēram, 1961. gadā vidēji Padomju Savienībā tautas saimniecībā nodarbinātais strādnieku un kalpotāju skaits salīdzinājumā ar 1940. gadu pieaudzis 2,1 reizi, tai skaitā rūpniecībā — 2,1 reizi, celtniecībā — 3,4 reizes, bet Latvijas PSR strādnieku un kalpotāju skaits tajā pašā

laikā palielinājies attiecīgi 2,9 reizes, 2,5 un 3,5 reizes.

Padomju varas apstākļos Latvijā izauguši kā augsti kvalificēti strādnieku un speciālistu kadri, tā arī no tautas dzīlēm nākusī padomju intelīgences, kura devusi republikas tautas saimniecībai un kultūrai labus organizatorus, rūpniecības un celtniecības uzņēmumu, padomju saimniecību un kolhozu vadītājus.

Starp garīgā darba darītājiem republikā, pēc tautas skaitīšanas datiem, ir 4,9 tūkst. valsts pārvaldes orgānu un sabiedrisko organizāciju vadītāju un 13,3 tūkst. rūpniecības, celtniecības un transporta uzņēmumu, kolhozu un padomju saimniecību vadītāju.

Kopējais inženiertehnisko darbinieku skaits sasniedz gandrīz 44 tūkst., no tiem inženieru ir 9,3 tūkst., konstruktoru un rasētāju — 2,4 tūkst., tehniķu un meistaru — 11,8 tūkst., laborantu — 4,7 tūkst.

Agronomu, zootehniķu un veterināro iestāžu darbinieku kopskaits sasniedz 7,9 tūkst. cilvēku, no kuriem agronomu un galveno lauksaimniecības speciālistu ir 2,8 tūkst., zootehniķu — 2,5 tūkst., veterināro darbinieku — 1,6 tūkst.

Kopējais medicīnas darbinieku skaits sastāda 19,3 tūkst. cilvēku, pedagogisko un zinātnisko darbinieku — 28,9 tūkst., plānošanas, uzskaites, kontroles un revīzijas darbinieku — 44,1 tūkst.

Nekad līdz šim Latvijā vēl nav bijis tik daudz intelīgences, garīgā darba veicēju kā tagad. Sakarā ar straujo rūpniecības, celtniecības, transporta un kultūras attīstību, kā arī ar straujo mehanizācijas attīstību republikas laukos garīgā darba veicēju skaits salīdzinājumā ar pirmskara periodu pieaudzis vairākkārt: 1962. gadā Padomju Latvijas tautas saimniecībā strādāja vidēji 4,8 reizes vairāk speciālistu ar augstāko

izglītību nekā 1941. gadā. Ekonomistu, pedagogu un kultūras iestāžu darbinieku skaits ar augstāko izglītību šajā laikā palielinājies 8 reizes, agronomu — 4,2, inženieru — 3,5, ārstu — 2,7 reizes.

Arī vidējo speciālo izglītību ieguvušo darbinieku skaits ievērojami audzis: laikā no 1941. līdz 1962. gadam visā tautas saimniecībā šādu darbinieku skaits pieaudzis vidēji 3,6 reizes, bet medicīnisko darbinieku un agronomu skaits ar vidējo speciālo izglītību palielinājies 6,4 reizes, tehniķu — 5,2 reizes.

Padomju varas apstākļos sagatavotie speciālisti tagad ieņem vadošās vietas mūsu tautas saimniecībā un kultūrā un ievērojami ietekmē visas dzīves nozares. No visiem speciālistiem ar augstāko izglītību, kuri pašreiz strādā republikas tautas saimniecībā, vairāk nekā 80% ir tādu, kas augstāko izglītību ieguvuši padomju varas apstākļos, bet no visiem speciālistiem ar vidējo izglītību padomju laikā izglītību ieguvušo skaits pārsniedz 85%.

Jāatzīmē, ka tagad salīdzinājumā ar pirmskara periodu ir labākas skaitliskās attiecības starp tautas saimniecībā nodarbinātajiem speciālistiem ar augstāko izglītību un vidējo izglītību, proti, uz vienu cilvēku ar augstāko izglītību tagad ir vairāk cilvēku, kuriem ir vidējā speciālā izglītība, nekā pirms kara. Tā, piemēram, 1941. gadā uz 1 inženieri bija 1,3 tehniķi, bet 1962. gadā — vairāk nekā divi, uz 1 agronomu bija 1,4 agrotehniķi, tagad — jau 2,2 u. tml. Nodrošinot speciālistus, kam ir augstākā izglītība, ar kadriem, kuriem ir vidējā speciālā izglītība, iespējams daudz produktīvāk izmantot augsti kvalificētos speciālistus.

Speciālisti tagad tiek daudz labāk izmantoti tautas saimniecībā nekā periodā pirms kara un pirmajos pēckara gados — arvien vairāk speciālistu iesaistās tieši

ražošanā un mazāk tiek nodarbināti pārvaldes aparātā. Tā 1940. gadā no visiem tautas saimniecībā strādājošiem 5% bija nodarbināti valsts un sabiedrisko organizāciju pārvaldē, 1945. gadā to īpatsvars pieauga līdz 8,9%, bet 1956. gadā tādu bija 2,8% un 1959. gadā — vairs tikai 2,2% no strādājošiem.

19. tabula

*Fiziskajā un garīgajā darbā nodarbināto izglītības līmenis 1959. gadā**

Nodarbinātie iedzīvotāji	Uz 1000 iedzīvotājiem		
	ar septiņgadīgo, vidējo un augstāko izglītību	tai skaitā	
		ar vidējo un augstāko izglītību	ar septiņgadīgo izglītību
Visas nodarbinātās personas tai skaitā:	502	205	297
personas, kas strādā galvenokārt fizisku darbu	380	71	309
strādnieki	463	96	367
kolhoznieki	225	23	202
personas, kas strādā garīgu darbu	934	677	257

* Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 319. lpp.

Vairāk nekā pusei no visiem republikā strādājošiem iedzīvotājiem ir augstākā, vidējā vai vismaz nepabeigta vidējā izglītība. Starp fiziskajā darbā nodarbinātajiem 46% strādnieku ir septiņgadīgā, vidējā vai pat augstākā izglītība, kamēr starp kolhozniekiem tādu ir 22,5%.

Visu fiziskajā darbā nodarbināto cilvēku vidū republikā uz tūkstoš cilvēkiem 380 ir ar augstāko, vidējo vai septiņgadīgo izglītību, kamēr vidēji Padomju Savienībā uz katru tūkstoši ir 316 šādu cilvēku.

Latvijas PSR daudziem strādniekiem atsevišķās profesijās izglītības līmenis krietni pārsniedz vidējo. Tā, piemēram, 77% no visiem frēzētājiem, montieriem un elektromontieriem ir septiņgadīgā, vidējā un augstākā izglītība, metālvirpotājiem, poligrāfistiem, kuģu mašīnistiem un motoristiem ar šādu izglītību ir 76%, mehāniķiem, iekārtu regulētājiem — 74%, dzelzceļu mašīnistiem, tramvaju un trolejbusu vadītājiem — 73% utt.

Mehanizatoru un citu kvalificētu kolhozu kadru izglītības līmenis tuvojas rūpniecības strādnieku izglītības līmenim. Daudzu rūpniecībā, transportā un lauksaimniecībā nodarbināto kvalificēto speciālistu izglītības līmenis jau tagad pārsniedz tirdzniecības, sakaru darbinieku un komunālo uzņēmumu kalpotāju izglītības līmeni. Tas liecina par būtisko atšķirību izzušanu starp fizisko un garīgo darbu.

Republikā starp garīgajā darbā nodarbinātajiem ir vidēji 94% darbinieku ar septiņgadīgo, vidējo un augstāko izglītību, bet ar pilnu vidējo un augstāko izglītību — 68%. Starp vairāku profesiju darbiniekiem gandrīz visi ir ar pilnu vidējo vai augstāko izglītību. Visaugstākais izglītības līmenis ir zinātniskajiem un pedagoģiskajiem kadriem — 97,5% ar vidējo un augstāko izglītību, juristiem — 95%, literatūras un izdevniecību darbiniekiem — 94%, medicīnas darbiniekiem — vairāk nekā 90% utt. Arī starp pārējām garīgā darba strādnieku profesijām galvenokārt ir cilvēki ar pilnu vidējo vai augstāko izglītību.

Lielais skaits kvalificēto speciālistu visās tautas saimniecības nozarēs un to pašreizējais izglītības līmenis liecina par lielajiem panākumiem, kādus padomju varas apstākļos guvuši republikas darbaļaudis profesionālās un vispārējās kvalifikācijas paaugstināšanā.

SOCIĀLAIS SASTĀVS UN EKSISTENCES LIDZEKĻU IEGŪŠANAS AVOTS

Sociālisma apstākļos nav ekspluatatoru šķiru. Sociālistiskā sabiedrība sastāv no divām draudzīgām darbaļaužu šķirām — strādnieku šķiras un zemniecības, kā arī no inteligences, kas pēc sava sociālā sastāva cēlusies no darbaļaudīm. Turpretī kapitālistiskā sabiedrība sastāv no divām savstarpēji naidīgām šķirām — ekspluatatoriem un ekspluatējamiem, kapitālistiem un apspiestajām šķirām — strādniekiem un darba zemniekiem, t. i., ražošanas līdzekļu īpašniekiem un tiem, kuri pārtiek, pārdodami savu darbaspēku.

Saprotot, ka skaidrais, marksistiski-ļeņiniskais iedzīvotāju dalījums šķirās parādīs, kaniecīga sabiedrības daļa — ekspluatatori — ir uzkundzējusies pār iedzīvotāju lielāko daļu, kurai nav ražošanas līdzekļu, un tos ekspluatē, buržuāziskā statistika cenšas šķiru samērus parādīt nepareizā gaismā, tos falsificēt. Arī buržuāziskās Latvijas statistiķi centās sagrozīt tautas skaitīšanas datus buržuāzijas interesēs.

Dati par buržuāziskās Latvijas iedzīvotāju sociālo — šķirisko sastāvu tika atspoguļoti tautas skaitīšanas rezultātos. Taču statistikas nolūks tolaik nebija vis parādīt atsevišķo sociālo grupu faktisko lielumu un to samērus, bet gan izkropļot un notušet patieso stāvokli.

Lai nevarētu no dotajiem grupējumiem izlobīt, kādus iedzīvotāju slāņus pieskaitīt pie kapitālistiem, kādus pie darbaļaudīm, 1935. gada tautas skaitīšanā tika uzskaitīts šāds iedzīvotāju sadalījums «pēc sociālā stāvokļa»: īpašnieki ar algotu darbaspēku, īpašnieki ar līdzstrādājošiem ģimenes locekļiem, īpašnieki-vieninieki,

īpašnieku ģimenes locekļi bez noteikta atalgojuma, valsts, pašvaldības dienestā un armijā esošie, algotie privātā dienestā, no īpašuma vai kapitāla pārtiekošie un to piederīgie, pensionāri un to piederīgie, sociāli apgādājami un citi, nezināms sociālais stāvoklis.

Sāds iedzīvotāju sadalījums neļauj spriest par iedzīvotāju šķirisko sastāvu, jo gandrīz katra uzskaitītā grupa apvieno pārstāvjus no visdažādākajām šķirām. Tā, piemēram, saskaņā ar 1935. gada tautas skaitīšanas instrukciju pie algotiem darbiniekiem valsts, pašvaldības vai privātā dienestā pieskaitīja kā strādniekus, tā arī augsti atalgotus kalpotājus, ja tie šajā darbā saņēma galvenos ienākumus, kaut arī tiem piederēja īpašumi pilsētās vai laukos. Tajā pašā laikā pie īpašniekiem pieskaitīja arī drēbnieku, ja tam piederēja tikai paši nepieciešamākie darba rīki.

Tautas skaitīšanās Latvijas buržuāzija visādi centās aizsegt faktiskās šķiru attiecības, slēpt ekspluatatoru šķiru pārstāvju skaitu un sastāvu. Tāpēc arī publicētajos datos grupa «no īpašuma vai kapitāla pārtiekošie, ieskaitot pensionārus» 1935. gada skaitīšanā sastādīja tikai 1,7% visu iedzīvotāju. Tātad kapitālistu, pēc šiem datiem, buržuāziskajā Latvijā gandrīz nebija.

Buržuāzijas mērķis bija falsificēt šķiriskās attiecības un arī pierādīt, ka lielākā daļa iedzīvotāju ir ražošanas līdzekļu īpašnieki. Tas tika panākts ar mākslīgi sarežģīto sociālo grupu sadalījumu un ar instrukciju, pēc kuras statistiķi tendenciozi palielināja īpašnieku skaitu. Buržuāziskie statistiķi uzskatīja, ka pie īpašniekiem pieskaitāmi arī uzņēmumu īpašnieki kopā ar to apgādājamiem, īpašnieku ģimenes locekļi, kas bez noteikta atalgojuma strādā uzņēmumā, personas, kuras pārtiek no ienākumiem, ko dod kapitāls un īpašumi, $\frac{2}{3}$ no armijā esošiem, kuri it kā nākot no īpaš-

nieku aprindām, kā arī algotie darbinieki, kam pieder laukos vai pilsētā īpašumi. Tādēļ esot iemesls pieņemt, ka «... gandrīz $\frac{2}{3}$ no visiem valsts iedzīvotājiem pieder pie īpašnieku un viņu ģimenes locekļu kategorijas».¹

Jāsaka, ka vēl skaidrāku apoloģētiku un iedzīvotāju šķiriskās struktūras sajaukumu grūti pat iedomāties.

Ar terminu «īpašnieki» apzīmētas divas dažādas sabiedriskās grupas: kapitālisti — ražošanas līdzekļu īpašnieki, kas pastāvīgi ekspluatē algotu darbaspēku, un sīkražotāji — sīkie zemnieki, mājamatnieki un sīktirgotāji, kuri paši faktiski atrodas kapitāla kalpībā, jo to īpašumā ir tikai darba rīki un eksistences pamats ir paša darbaspēks. Tādējādi panākts, ka gandrīz visi iedzīvotāji ir īpašnieki un ekspluatēto tikpat kā nav. Kapitālisms gan palicis kapitālisms, bet par kapitālistiem «kļuvuši» gandrīz jau visi strādnieki. Lai gan 1935. gadā buržuāziskās politekonomijas teorijas arsenālā vēl nebija termina «tautas kapitālisms», praktiski buržuāziskās Latvijas ekonomisti jau toreiz tuvojās šīs «teorijas» būtībai.

Statistika fašistiskās diktatūras apstākļos Latvijā centās teorētiski atbrūņot darbaļaudis cīņā pret kapitālismu. Ja jau gandrīz visa sabiedrība sastāv no īpašniekiem, tad mazākumam nav nekādas iespējas cīnīties pret nospiedošo vairākumu, — lūk, kādus secinājumus, pēc buržuāzijas domām, vajadzēja izdarīt darbaļaudīm no datiem par iedzīvotāju šķirisko sastāvu buržuāziskajā Latvijā. Protams, buržuāzijai ar savu «tautas kapitālisma» pirmvariantu neizdevās apmānīt Latvijas proletariāta avangardu — Komunistisko par-

¹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Rīgā, 1939., 477. lpp.

tiju un strādniekus — tie izdarīja savus pareizos secinājumus un 1940. gadā nodibināja tautas varu Latvijā. Tad arī radās iespējas uzzināt patiesās šķiriskās attiecības, kādas bija buržuāziskajā Latvijā.

Patiesos šķiriskos samērus, kādi pastāvēja buržuāziskajā Latvijā, nevarēja noskaidrot tikai ar to vai citu publicēto datu pārstrādāšanu. Tas bija iespējams, tikai izmantojot sākotnējos materiālus, t. i., no jauna pārstrādājot visas 1935. gada tautas skaitīšanas lapas, kuras saturēja vajadzīgās ziņas, lai iegūtu materiālus par iedzīvotāju darba vietu, nodarbošanos, kā arī par piederību tai vai citai sabiedriskajai grupai.

Tā kā Latvijas PSR Valsts arhīvā bija saglabātas visas buržuāziskās Latvijas 1935. gada tautas skaitīšanā aizpildītās lapas, Latvijas PSR Centrālajai statistikas pārvaldei bija iespējams tās pārstrādāt saskaņā ar marksisma-ļeņinisma teorijā pieņemto sabiedrisko grupu klasifikāciju.

Pārstrādāto 1935. gada tautas skaitīšanas materiālu rezultātā izveidots šāds buržuāziskās Latvijas iedzīvotāju sabiedriskais grupējums:

1) rūpnieciskā un tirdznieciskā buržuāzija — šajā sabiedriskajā grupā ietilpst ražošanas līdzekļu īpašnieki, kuriem ir pastāvīgs algots darbaspēks, tie īpašnieki, kam pieder nelauksaimniecisks uzņēmums, veikals, saimniecība vai namīpašums;

2) budži — lauksaimnieciskā buržuāzija — šajā sabiedriskajā grupā ieskaitīti ražošanas līdzekļu īpašnieki, kuriem ir pastāvīgs algots darbaspēks, kuriem pieder lauksaimnieciska rakstura īpašums, uzņēmums vai saimniecība;

3) individuālie zemnieki — te ieskaitītas personas, kurām pieder lauku saimniecība, bet nav pastāvīga algota darbaspēka;

4) nekooperētie mājamatnieki — personas, kurām pieder nelauksaimnieciska rakstura darbnīcas, uzņēmumi, veikali vai saimniecības, bet nav pastāvīga algota darbaspēka (amatnieki, sīkie tirgotāji u. c.);

5) strādnieki un kalpotāji, kuri strādā algoto darbu, neskaitot tās personas, kurām pieder ražošanas līdzekļi vai nekustams īpašums.

Atbilstoši šīm sabiedriskajām grupām attiecīgi sadalīti arī visi apgādājamie.

Minētās datu pārstrādāšanas rezultātā iegūts visu iedzīvotāju sabiedrisko grupu sadalījums.

20. tabula

*Buržuāziskās Latvijas sabiedrisko grupu sadalījums, kas izriet no 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātiem**

Sabiedriskās grupas	%
Strādnieki un kalpotāji	40
Individuālie zemnieki un nekooperētie mājamatnieki	47
Pilsētu un lauku buržuāzija	13
K o p ā	100

* Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 306. lpp.

Pārstrādātie dati sniedz skaidru priekšstatu par šķiru spēku samēriem buržuāziskajā Latvijā. Ja buržuāziskā statistika ar saviem datiem gribēja pierādīt, ka lielākā iedzīvotāju daļa ir īpašnieki, tad faktiski īpašnieki-kapitālisti pilsētās un laukos sastādīja tikai 13%. Tā kā buržuāziskā Latvija bija agrāra valsts un tās iedzīvotāji nodarbojās galvenokārt ar lauksaimniecību, tad arī vairums kapitālistu bija lauku buržuāzijas — budžu vidū.

No visām minētajām sociālajām grupām liels īpatsvars tolaik bija strādniekiem un kalpotājiem — tie sastādīja 40% no visiem iedzīvotājiem. Pēc sava sociālā stāvokļa kapitālisma apstākļos tuvu proletariātam stāvēja arī mājamatnieki, sīkie tirgotāji un zemnieki. Visi šie slāņi atradās kapitāla kalpībā un atkarībā. Viņi masveidā zaudēja savus nelielos zemes gabaliņus (tos ieguva budži, tādējādi paplašinādami savus jau tā lielos īpašumus), sīkos darba rīkus, «piparbodītes» un ik dienas papildināja proletariāta rindas. Šī grupa, kas bija pilsētu un lauku proletariāta tuvākā rezerve, sastādīja 47% no visiem iedzīvotājiem.

Tāpat patiesais šķiriskais samērs buržuāziskajā Latvijā bija tāds, ka uz katriem 10 cilvēkiem bija nedaudz vairāk par vienu kapitālistu un gandrīz 9 proletārieši un sīkražotāji. Tautas vairākums bija apspiests, ekspluatētās šķiras, bet niecīgais mazākums — apspiedēji, ekspluatatori.

Pretstatā kapitālistiskajai Latvijai, kur iedzīvotāju sociālajam sastāvam raksturīgas antagonistiskas šķiras, Padomju Latvijā iedzīvotāji pieder pie divām draudzīgām šķirām — strādnieku šķiras un kolhozu zemniecības.

Latvijas PSR strādniekus un kalpotājus veido visi valsts un kooperatīvajos uzņēmumos, iestādēs un sabiedriskajās organizācijās nodarbinātie, kā arī algotie rūpniecības kooperācijas un kolhozu darbinieki (ja tie nav šo organizāciju biedri) un rūpniecībā, transportā, celtniecībā un citās nozarēs pastāvīgi strādājošie kolhoznieki un tie strādnieku un kalpotāju ģimenes locekļi, kuri strādā personīgajā lauku palīgsaimniecībā.

Kolhozu zemniecību veido kolhozu biedri un to ģimenes locekļi, kuri nodarbināti personīgajā lauku palīgsaimniecībā.

Zemniekus viensētniekus veido individuālajās saimniecībās strādājošie, ja tie nav kolhozu biedri. Toties individuālo zemnieku ģimenes locekļi, ja tie strādā ārpus šīs saimniecības (iestādē, uzņēmumā, kolhozā, padomju saimniecībā vai citur), pieskaitīti pie attiecīgajām sabiedriskajām grupām.

Pie nekooperētajiem mājamatniekiem pieskaitīti savā saimniecībā nodarbinātie mājamatnieki, mednieki, zvejnieki, ja tie nav saistījušies darbā rūpnieciskajā kooperācijā vai citā kādā uzņēmumā, kā arī cilvēki, kuri strādā pie dažādām privātām personām: namdari, podnieki u. c.

Apgādājāmie ieskaitīti tajā pašā sabiedriskajā grupā, kur atrodas viņu apgādātājs. Pensionāri, stipendiāti un karadienestā esošie tiek pieskaitīti pie tās sabiedriskās grupas, pie kuras tie piederējuši līdz aiziešanai pensijā, pirms stipendijas saņemšanas vai karadienesta.

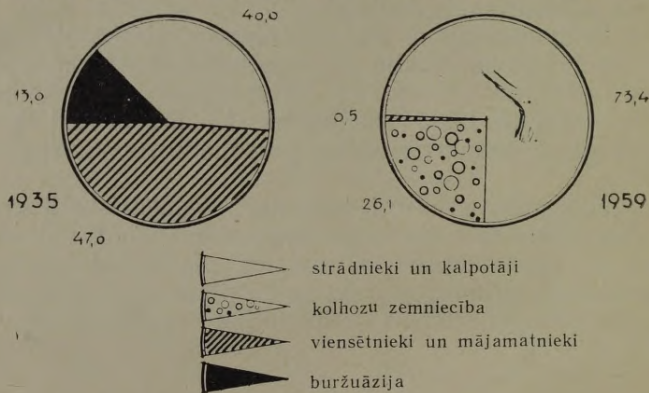
21. tabula

*Latvijas PSR iedzīvotāju sadalījums pa sabiedriskajām grupām 1959. gadā**

Sabiedriskās grupas	Strādājošo un apgādājamo skaits tūkst. cilvēku	Procentos no kopsummas
Visi iedzīvotāji tai skaitā:	2093	100,0
pilsētu un lauku strādnieki un kalpotāji	1537	73,4
kolhozu zemnieki	546	26,1
zemnieki viensētnieki un kooperācijā neiesaistītie mājamatnieki	10	0,5

* Latvijas PSR skaitļos 1960. gadā, 306. lpp.

Padomju Latvijas iedzīvotāju sociālais sastāvs veidojas no strādnieku šķiras un kolhozu zemniecības. Strādnieki, kalpotāji un kolhoznieki mūsu republikā sastāda 2083 tūkst. cilvēku, t. i., 99,5% no visiem iedzīvotājiem. Salīdzinājumā ar 1935. gadu 1959. gadā

Iedzīvotāju sociālais sastāvs Latvijas PSR teritorijā.

strādnieku un kalpotāju skaits Latvijā palielinājies vairāk nekā divkārt — par 782 tūkst. cilvēku.

Pēc strādnieku un kalpotāju īpatsvara visu iedzīvotāju skaitā Latvijas PSR ieņem ceturto vietu starp pārējām brālīgajām sociālistiskajām republikām (pirmo ieņem Kazahijas PSR, otro — Igaunijas PSR, trešo — KPFSR). Tas liecina par valsts sektora augsto attīstības līmeni mūsu republikā.

Latvijas PSR kolhozu zemniecība sastāda 26,1% no visiem iedzīvotājiem, bet dažām mūsu kaimiņu republikām, piemēram, Lietuvas PSR, tā sastāda 43,3%,

Baltkrievijas PSR — 48,4%. Visaugstākais kolhozu zemniecības īpatsvars ir Moldāvijas PSR — 67,5% un Tadžikijas PSR — 53,5%. Šis pēdējās tad arī ir vienīgās republikas Padomju Savienībā, kur kolhozu zemniecības īpatsvars ir augstāks nekā strādnieku un kalpotāju īpatsvars. Vidēji Padomju Savienībā strādnieku un kalpotāju īpatsvars ir 68,3%, bet kolhozu zemniecības — 31,4%.

Līdz ar izmaiņām Padomju Latvijas iedzīvotāju sociālajā sastāvā mainījies arī iedzīvotāju eksistences līdzekļu avots. Likvidējot privātīpašumu uz ražošanas līdzekļiem un uz zemi kā galveno ražošanas līdzekli, ir novērsti cēloņi, kas rada ekspluatāciju, ienākumu no sveša darba piesavināšanās. Tāpēc Latvijas PSR nav šķiras, kas gūst ienākumu no ekspluatācijas, kā tas ir buržuāziskajā sabiedrībā. Turpretī buržuāziskajā Latvijā 13% iedzīvotāju — kapitālistu un budžu galvenais ienākumu avots bija algota darbaspēka ekspluatācija, kamēr pārējie iedzīvotāji tieši vai netieši atradās kapitāla kalpībā un pārtika no sava darba ienākumiem.

Latvijas PSR vairāk nekā puse no visiem iedzīvotājiem gūst ienākumus no sava darba uzņēmumos, kolhozos, iestādēs un organizācijās, bet kopā ar personīgajās palīgsaimniecībās strādājošiem no sava darba ienākumus gūst 56,3% no visiem iedzīvotājiem. Pārējie iedzīvotāji — 43,7% atrodas atsevišķu personu, valsts un sabiedrisko organizāciju apgādībā.

Padomju Latvijas iedzīvotāju ienākumu struktūra atšķiras no buržuāziskās Latvijas iedzīvotāju ienākumu struktūras ne tikai ar to, ka likvidēta ekspluatācija kā ienākumu avots (tā, protams, ir visbūtiskākā atšķirība), bet ir arī citas radikālas atšķirības. Tā buržuāziskajā Latvijā lauksaimniecība deva iztiku 56%

Latvijas PSR iedzīvotāju sadalījums pēc ienākumu avota 1959. gadā*

Iedzīvotāju sadalījums pēc ienākumu avota	Tūkst. cilv.	Procentos no kopsummas
Visi iedzīvotāji	2093,5	100,0
Nodarbinātie iedzīvotāji (neskaitot personīgajās palīgsaimniecībās nodarbinātos)	1080,3	51,6
tai skaitā:		
strādnieki un kalpotāji	756,5	36,1
sabiedriskajā saimniecībā nodarbinātie kolhoznieki	295,2	14,1
Personīgajās lauku palīgsaimniecībās nodarbinātie kolhoznieki, strādnieku un kalpotāju ģimenes locekļi	98,4	4,7
Atsevišķu personu apgādājamie	739,0	35,3
Pensionāri un citi valsts un sabiedrisko organizāciju apgādājamie	151,6	7,3
Stipendiāti	19,8	0,9
Pārējie ienākumu avoti	4,4	0,2

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР, стр. 32—35.

iedzīvotāju, bet rūpniecība, celtniecība un transports—22%, turpretī 1959. gadā iedzīvotājiem galvenais ienākumu avots ir minētās industriālās nozares, kas dod ienākumus 36% iedzīvotāju, bet lauksaimniecība ir ienākuma avots vairs tikai 34% iedzīvotāju. Lielāka daļa iedzīvotāju nekā agrāk gūst ienākumus no veselības aizsardzības, izglītības, kultūras un zinātnes nozarēm.

Lielas izmaiņas notikušas arī to iedzīvotāju starpā, kuri paši nestrādā un atrodas vai nu valsts un sabied-

risko organizāciju, vai atsevišķu personu apgādībā. Pie tās iedzīvotāju grupas, kuras apgādā galvenokārt valsts un sabiedriskās organizācijas, jāpieskaita stipendiāti — vidējo speciālo un augstāko mācību iestāžu audzēkņi, pensionāri, kā arī profesionāli tehnisko, internātskolu un dažu speciālo skolu audzēkņi, kas pilnīgi atrodas valsts apgādībā, valsts un sabiedrisko organizāciju (kolhozu u. c.) apgādībā esošie vecie un darba nespējīgie iedzīvotāji.

Par atsevišķu personu apgādībā esošajiem skaita visus bērnus un tos vecos cilvēkus, kuriem galvenais ienākums nav pensija, kā arī tos cilvēkus, kas nodarbojas ar mājsaimniecību un bērnu audzināšanu mājās.

Padomju varas apstākļos Latvijā valsts un sabiedrisko organizāciju apgādībā atrodas 172 tūkst. cilvēku — 3,4 reizes vairāk nekā 1935. gadā, kad šādu cilvēku bija tikai 51 tūkst.

Buržuāziskajā Latvijā tikai pāris simts cilvēkiem stipendija bija galvenais ienākums, turpretī 1959. gadā stipendiātu skaits sasniedz gandrīz 20 tūkst. cilvēku. Pie tam jāatceras, ka buržuāzijas kundzības laikā stipendijas bija atmaksājamas, bet Padomju Latvijā stipendijas izmaksā valsts un sabiedriskās organizācijas un studijas beigušajiem tās nav jāatmaksā. Salīdzinājumā ar 1935. gadu desmitkārt palielinājies to personu skaits, kuriem galvenais ienākums ir valsts pensija, ko iedzīvotāji tagad saņem bez jebkāda iepriekšēja atvilkuma no darba algām.

Kaut gan valsts un sabiedrisko organizāciju apgādībā esošo skaits salīdzinājumā ar pirmspadomju laiku ir vairākkārt palielinājies, kopējais apgādājamo skaits ir pat samazinājies. Sevišķi tas sakāms par atsevišķu personu apgādībā esošo skaitu: 1935. gadā katru 100 nodarbināto iedzīvotāju apgādībā bija vidēji

69 cilvēki, bet 1959. gadā tādu vairs bija 62, t. i., par 10% mazāk.

Atsevišķu personu apgādībā esošo vidējais skaits nav vis samazinājies tāpēc, ka tagad ģimenēs būtu mazāk bērnu, bet gan tāpēc, ka daudz lielāku ģimenes locekļu skaitu valsts un sabiedrība ir ņēmusi savā apgādībā, nodrošinot tos ar stipendijām, pensijām vai arī pilnīgi apgādājot, kā tehniski profesionālo skolu audzēkņus u. c.

* *
 *

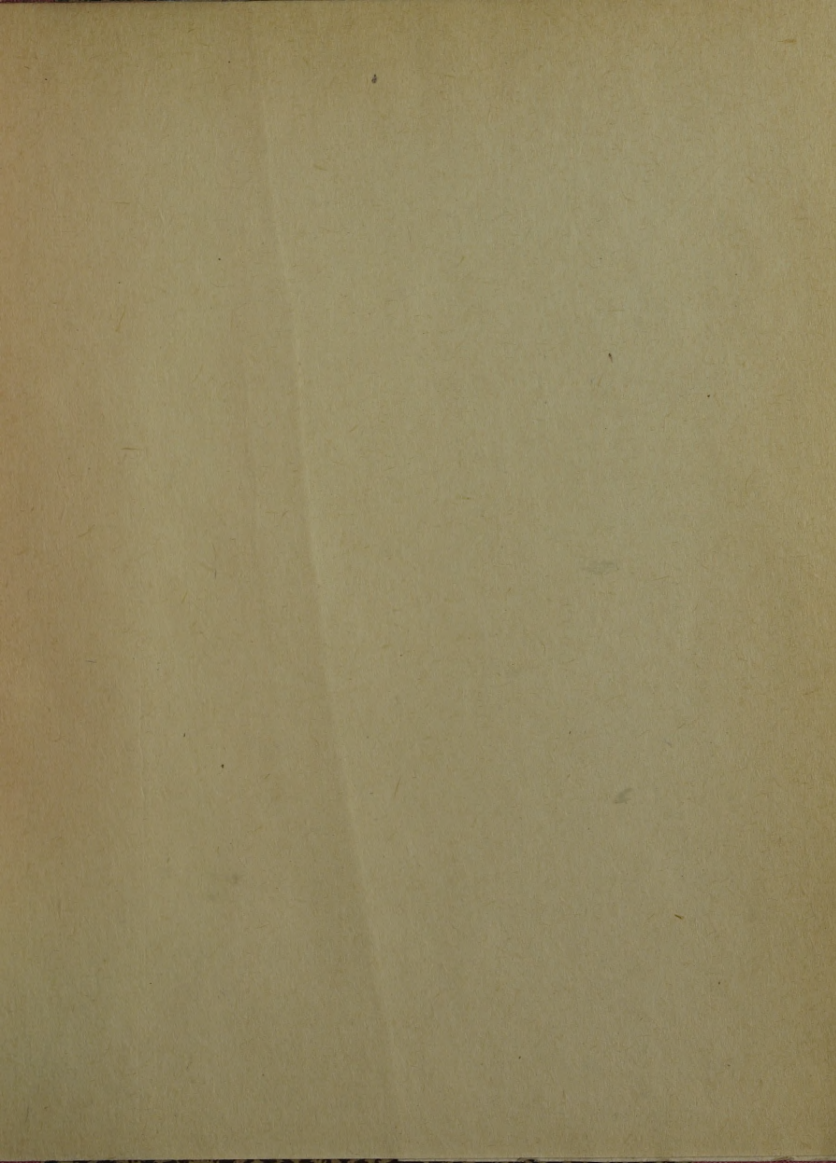
Latvijā padomju apstākļos notikušas radikālas izmaiņas ne tikai sabiedriski ekonomiskajā iekārtā, bet tās lielā mērā skārušas arī iedzīvotājus. Pašos pamatos izmainījies iedzīvotāju sociālais sastāvs, mainījies arī darba pielietojuma sfēra un iedzīvotāju nodarbinātība, paaugstinājies izglītības līmenis. Notikušas arī citas būtiskas izmaiņas, kas veicinājušas republikas iedzīvotāju materiālās un kulturālās labklājības augšupeju.

Vēl lielākas pozitīvas izmaiņas Latvijas PSR iedzīvotāju skaitā un sastāvā sagaidāmas nākotnē, izvērtas komunisma celtniecības periodā.

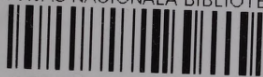
18 kap.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS IZDEVNIECĪBA

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309061449